

**FISKAREBÖNDER OCH LANDSKAPET
I KARLSHAMNS SKÄRGÅRD
FÖRR OCH NU**

Ingela Granqvist och Jörgen Hassgård

Examensarbete i geografi 10 poäng
Landskapsvetarprogrammet
Institutionen för matematik och naturvetenskap
Högskolan Kristianstad
Kristianstad 2005

Handledare/supervisor:

Henrik Svensson, universitetsadjunkt i geografi

Examinator/examiner:

Magnus Thelaus, Universitetslektor i biologi

Författare/author:

Ingela Granqvist och Jörgen Hassgård

Svensk titel

Fiskarebönder och landskapet i Karlshamns skärgård förr och nu

English title

Farming fishermen and the landscape in Karlshamn's archipelago then and now

Abstract

Hällaryd archipelago, consisting of approx. 50 islands, islets and skerries, is situated east of Karlshamn city in Blekinge province. The archipelago has been shaped into a rift valley by volcanic activity, the inland ice and maritime climate.

The archipelago is divided into seven main islands: Bockö, Västra Bokö, Ekö, Hallö, Joggesö, Mjöo and Tärnö.

This essay will connect population changes with land use.

Tack

C-uppsatsen är ett 10-veckors examensarbete till fil. kand. i geografi vid Landskapsvetarprogrammet på Högskolan Kristianstad. En sådan studie är svår att göra helt på egen hand. En förutsättning för oss att 'ro detta iland' (uttrycket passar väl eftersom det handlar om fiskebönder i skärgården) var att erhålla handräckning på olika sätt.

Vi vill därför tacka dem som varit oss behjälpliga i såväl stort som smått under arbetets gång. Någon nämnd och ingen glömd, men vi riktar oss särskilt till vår handledare Henrik Svensson. Likaså till Lisbeth Larsson och Britt Marie Lindström på Lantmäterimyndigheten i Blekinge län; Ulrika Vidgren, Jonas Johansson, Åke Widgren och Lars-Göran Olsén på Länsstyrelsen i Blekinge län; Joachim Hemberg på Skogsvårdsstyrelsen i Södra Götaland, Distrikt Blekinge; Björn Thorman på Karlshamns stadsbiblioteks släktforskningsarkiv; Bengt Bremberg och Karl-Göran Hedsten på Karlshamns kommunarkiv; Mary och Olle Mathiasson, Leif Olsson, Björn Waldenström, Erik och Monica Åkesson,

Vi vill sända en särskild erkänsla till bidragsgivarna, som gjort det ekonomiskt eller praktiskt möjligt för oss att utföra studien. Dessa är i skrivande stund Per Lindekrantz fond, Stiftelsen Fond för Blekingesk hembygdsforskning, Erik och Ebba Larssons samt Thure Rignells stiftelse, Centrum för biologisk mångfald, Högskolan i Kristianstad och Karlshamns kommuns samhällsbyggnadsförvaltning.

Sist men inte minst vill vi sända kärleksfull uppskattning till våra respektive barn Emelie Granqvist samt Camilla, Johan och Christoffer Hassgård för att de stått ut med vår fysiska och mentala frånvaro under arbetets gång.

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING

1	INTRODUKTION	1
1.1	Bakgrund	1
1.2	Syfte	1
1.3	Frågeställningar	1
1.4	Avgränsning	1
1.5	Material och metoder	2
1.6	Källkritik	3
1.7	Disposition	4
2	ALLMÄN BESKRIVNING	5
2.1	Karaktärsdragen i Blekinge skärgård	6
2.2	Fiske och fiskerätt	7
2.3	Hällaryds skärgård	9
3	LANDSKAPS- OCH BEFOLKNINGSFÖRÄNDRINGAR	12
3.1	Hällaryds skärgård	12
3.2	Bockö	16
3.3	Västra Bokö	18
3.4	Ekö	21
3.5	Hallö	24
3.6	Joggesö	27
3.7	Mjöö	30
3.8	Tärnö	32
3.9	Fallstudie av Hallö	35
3.10	Fallstudie av Joggesö	39
4	DISKUSSION AV FORSKNINGSLÄGET	42
4.1	Före 1800	42
4.2	1800 - ca 1920	42
4.3	Efter 1920	50
5	EPILOG	53
	FIGURFÖRTECKNING	55
	REFERENSER	56

BILAGOR

Bilaga 1. Karta över Hällaryd skärgårds indelning

Bilaga 2. Karta över skärgårdens naturvårds- och riksintresseområden

Bilaga 3. Karta över Hallö med annex och dess markslag 1800-2000

Bilaga 4. Karta över Joggesö med annex och dess markslag 1800-2000

Sammanfattning

Skärgård definieras som ”kustområde med talrika öar, holmar, skär, kobbar och grynnor”. I uppsatsen studeras Hällaryds skärgård, som ligger öster om Karlshamn i Blekinge län och omfattar ett 50-tal öar, holmar, skär och örar. Hela skärgården är indelad i sju områden med antingen mantal, kolotter (andel i enhet) eller lotter. Jordnaturen är krono, skatte och frälse. De sju huvudöarna är Bockö, Västra Bokö, Ekö, Hallö, Joggesö, Mjöo och Tärnö.

De faktorer som omdanar skärgårdens säregna miljö är såväl naturliga som kulturpåverkan av människan. Sprickdalarna är ett resultat av geologi och inlandsisens rörelse. Vegetationen påverkas av det maritima klimatet.

Människorna i skärgården levde i huvudsak som fiskare och hade jordbruket som binäring, så kallade fiskarebönder. Det innebar att åker och äng brukades som småskaliga lotter.

”Kolotter” var ett begrepp på hur stor andel hemmansägarna hade av öarna och syftade på användningen av marken, som huvudsakligen var så kallat ängsbruk. En kolott avsåg ett så stort markområde, att det för bete och vinterfoder kunde föda en ko och ett eller två får.

Marken var mager och på vissa ställen lämplig främst för råg, korn och potatisodling.

Lotterna var också kopplade till fiskerätten, men obesuttna utan mark hade rätt till fiske vid stranden, dvs. 180 meter från strandkanten där vattendjupet översteg 2 meter.

Det är svårt att säga när skärgården befolkades. Blekinge beskrivs i en engelsk reseberättelse från 800-talet. Det finns belägg att det åtminstone har vistats människor här redan på 1000-talet. Ett antal förhistoriska gravar på några av öarna bekräftar detta samt ett antal hyddgrunder som antas vara rester från säsongsmässig jakt. Från 1600- och 1700-talen finns det skriftliga belägg att det bodde åbor på flera öar.

Flertalet av öarna har fastställda laga skiften under perioden 1836-1908, medan Bockö och Mjöo arealavmättes 1828 och Mulö/Viö skattlades 1855. Under 1800-talet förändrades landskapet från ängsmark, marginell åkermark och öppna partier på impediment (berghällar och dylikt) till dagens trädbeklädda och igenvuxna områden. Till och med berghällarna har mer eller mindre tät vegetation av gräs, buskar och träd där beteshävderna har upphört. I början av 1900-talet var landskapet fortfarande relativt öppet, då de gamla ängsmarkerna ersattes med åkerlappar och partiella skogsområden.

Befolkningstoppen i Hällaryds skärgård på 685 invånare låg i perioden 1890-99. Landskapet blev mer och mer bebyggt i takt med befolkningsökning och hemmansklyvningar på slutet av 1800-talet och i början på 1900-talet. Det är intressant att se hur avstyckningarna ökade i takt med avfolkningen på 1930-talet och därefter – antagligen som ett resultat av generationsväxling och fördelning av jorden mellan syskonen när få fiskarebönder bodde kvar i skärgården. Skärgårdsbefolkningen förändrades från bofasta till sommargäster och 2004 fanns det endast 17 mantalsskrivna invånare på 5 öar. Fastigheterna är koncentrerade till vissa öar och delar av öarna, främst i strandkanten eller där topografin så tillåter. Andra öar är fortfarande obebyggda av olika orsaker.

I fallstudierna av Hallö och Joggesö framkom mest likheter, men det fanns några skillnader. Båda består av ett antal öar som ligger centralt i skärgården. Vid laga skiftet fick de utflyttningsskyldiga på Hallö flytta till närbelägna Styrösö, medan de på Joggesö flyttade inom ön. De hemmansägande fiskarna på öarna var inte särskilt benägna att flytta från skärgården utan stannade kvar till ålderns höst då de blev inhyses och barnen tog över hemmanet. Många av hemmansägarna 1920 spårades som ättlingar till de första fiskarna vid husförhörslängdernas början på 1810-talet. Än i dag är många av fastighetsägarna deras släktingar.

På skattehemmanet Hallö hade de besuttna fiskarna större barnaskaror än de på frälsehemmanet Joggesö under 1800-talet. Det jämnade med tiden ut sig och 1920 hade Hallö

färre barn än Joggesö eftersom Joggesö haft ungefär lika liten barnaskara hela tiden. Hallö har haft fler emigranter till Nordamerika - sex ungdomar jämfört med en på Joggesö.

De obesuttna på 1800-talet, framför allt drängar och pigor, hade större flyttningsbenägenhet och de flyttade nästan varje år. Fiskarebarnen som sökte tjänst på grannöarna eller sjömän kom tillbaka för att bli fiskare och tog över efter sina föräldrar, medan fiskarebarn som stannade kvar på ön också blev fiskare eller fiskarhustrur.

Människorna i husförhörslängderna hade geografisk anknytning till skärgården. De som inte var från öarna kom från kustbandet mellan Karlshamn och Ronneby, en sträcka om ca 25 kilometer. De hade med andra ord koppling till fiske och havet.

I den marginalbygd som skärgården är ställs krav på befolkningens uppfinningsrikedom i fråga om överlevnad. De ägnade sig åt mångsyssleri, men huvudnäringen var fiske. I början av 1900-talet kom tekniska förbättringar, bland annat infördes motorer och trålen började tillverkas av syntetmaterial. Dessa förbättringar gjorde fiskarena mindre beroende av närheten till fångstplatserna utomskärs. De kunde istället ha en liten redskapsbod i hamnen. På det sättet kunde fiskarena fortsätta att arbeta och ändå bo med stadens bekvämligheter. Efter 1950 hade de flesta fiskarena flyttat från skärgården.

Idag har både Hallö och Joggesö vuxit igen och den mark som är öppen ligger i anslutning till bebyggelsen.

1 Introduktion

1.1 Bakgrund

Skärgården är idag i mångt och mycket en omhuldad och glorifierad miljö, som gärna förmedlas som semesterparadis med sol, bad och avkoppling. Denna bild är ingen spegling av det vardagsliv som människor levt när de sökt finna försörjning till sig och sin familj ur ett historiskt perspektiv. Det karaktäristiska för skärgårdslivet var – och är – mångsyssleri med diversearbete i ordets vida bemärkelse i marginalbygd.

Skärgården är en av Karlshamns pärlor och viktig i marknadsföringen av kommunen för att locka människor hit och få dem att stanna kvar. Naturen har ett egenvärde och är grunden till att intresset för skärgården ökar. Det ökade intresset påverkar bland annat planeringen av boende, natur- och kulturmiljö, rekreation och friluftsliv. Fritidsbebyggelse utökas eller blir permanent och fler invånare vill söka sig till kustnära bostadsområden.

Hällaryds skärgård är beskriven i ett antal böcker och artiklar. Från Länsstyrelsen i Blekinge och Karlshamns kommun finns det rapporter om hur naturen ser ut idag och hur det kulturella landskapet har utvecklats. I en doktorsavhandling är blekingefiskarna beskrivna.

Inget material som vi funnit, har analyserat befolkningsutvecklingen utifrån vedertagna teorier om bakomliggande orsaker till befolkningsförändringar och flyttmönster ställt i förhållande till markanvändning.

1.2 Syfte

Syftet med uppsatsen är att fokusera på skärgårdslandskapets påverkan, befolkning och migrationsmönster. Tyngdpunkten i vår egen empiriska undersökning ligger på 1800- och 1900-talen i Hällaryd socken, Karlshamns kommun, Bräkne härad i Blekinge län.

Vi vill hitta samband mellan skärgårdens säregna natur och människornas kulturpåverkan, det vill säga vilka konsekvenser markanvändning och befolkningens leverne har haft på miljön i känslig och utsatt marginalbygd.

Denna studie kan vara en del i ett historiskt kunskapsunderlag för kommun och andra intresserade, då det behövs en uppfattning om vilka kultur- och naturvärden som finns att ta hänsyn till i samband med kommande planering samt hur värdena uppkommit.

1.3 Frågeställningar

Studien avser Hällaryds skärgård från förr i tiden fram till idag. Fokus ligger på markanvändning, befolkning, migration och sambanden mellan dessa.

- ◆ Vilka naturliga faktorer och mänskliga aktiviteter har skapat landskapsbilden i skärgården? Hur ser kopplingen ut till dagens skyddade eller skyddsvärda områden?
- ◆ Hur har landskapet i skärgården förändrats fram till början av 1900-talet? Hur påverkades markerna på Hallö respektive Joggesö fram till 2000?
- ◆ Vad har hänt med skärgårdsbefolkningen? Vilka migrationsmönster syns i fallstudierna av Hallö och Joggesö? Finns det likheter eller skillnader med annan forskning?

1.4 Avgränsning

Vår ambition var från början att spegla hela Karlshamns östra skärgård, men arkivmaterialet visade sig så omfattande att vi valde att avgränsa oss geografiskt till Hällaryds skärgård med tillhörande örar, skär(v), holmar och öar.

Fläskeskär, Nastensö, Sonneholmarna och Törneholmen tillhörde Vettekullas ägor på fastlandet. Vi har bortsett från dessa delar i uppsatsen även om de ur geografisk synvinkel

ingår i Hällaryds skärgård eftersom det skulle bli svårt att skilja på befolkningen som eventuellt var bosatt på öarna från de bofasta på fastland.

Vi ger en helhetssyn på skärgården i fråga om befolkningens utveckling och markanvändningens förändring, men vi begränsade detaljanalyserna på 1800- och 1900-talen till Hallö respektive Joggesö med tillhörande delar. Valet av dessa öar var yttre likheter med centralt läge i skärgården och likvärdigt befolkningsantal samtidigt som de skilde sig åt i jordnatur.

Ingen egen artinventering av flora och fauna är gjord, utan vi använde oss av redan utförda undersökningar och åtgärdsprogram för naturvårdsområden med mera.

Vi begränsade också uppsatsen genom att utesluta militärens påverkan även om skärgården har varit ett område av riksintresse för försvarsmakten med marina befästningar på några öar.

1.5 Material och metoder

Historiska beskrivningar på öarna före laga skifte ger läsaren en helhetsbild om platsernas namnhistoria, de första bosättningarna och brukande. Beskrivningarna hämtades från lämplig litteratur. Vår egen empiriska undersökning omfattade 1800- och 1900-talen.

När det gäller landskapets förändringar började vi vår forskning på Lantmäteriets arkiv i Karlskrona, där vi studerade text och tillhörande kartor till arealavmätningarna för Bockö och Mjöo, laga skifteshandlingarna för Västra Bokö, Ekö, Hallö, Joggesö och Tärnö samt hemmansklyvningarna för alla öarna fram till 1918, då den ekonomiska kartan producerades. Det var även nödvändigt att analysera jordregistret upplagt 1916 och den ekonomiska kartans beskrivning eftersom markägare och markslag samt storleken på arealerna noterats där.

De historiska handlingarna gav oss underlag för att beräkna landskapets förändringar. På Hallö och Joggesö beräknades även markslagen utifrån ortofoto från 2000-talet. För att få fram resultaten skannades alla kartor innan GIS-bearbetning i Arc View. Som grundkarta valdes terrängkartan och kartorna rektifierades, digitaliserades. Markslagen klassificerades utifrån åker och tomt, äng och bete, träd, impediment samt våtmark för att belysa förändringarna av landskapet över tiden. På ortofoto över Hallö och Joggesö illustrerades markslagen skog, äng och ospecificerat. ”Ängen” bestod av öarnas öppna ytor mellan trädbevuxna partier och impediment. Vi använde även kommunens fastighetskarta 2004 för beräkning av fastighetsbeståndet. Resultaten sammanställdes sedan i text, diagram och kartor.

För att belysa skärgårdens befolkningsstruktur och migrationsmönster studerades husförhörslängder och församlingsbok på Karlshamns biblioteks släktforskningsregister. Akterna gav fakta om mantalsdelar, befolkningens titel/yrke, namn, födelseår och –ställe, varifrån och vart de flyttade, vem de gifte sig med och deras barn. För att minimera risken med dubbelräkning tolkades hushållen utifrån begreppet ”kärnfamilj” med make, hustru och barn samt i förekommande fall en eller två pigor/drängar under varje period. Barn som dog under första året räknades inte med i statistiken, däremot övriga barn och vuxna, eftersom de ingått i hushållet under perioden. Inhyta och andra ensamhushåll räknades om de inte var överstrukna i slutet av perioden. Beräkningsmetoden beror på att det var vanligt att hushåll med små barn höll sig med ett eller flera tjänstefolk. När barnen blev äldre fick de arbeta istället och då behövdes inte tjänstefolket i samma utsträckning.

Efterföljande beräkningar av befolkning, hushåll och hemmansdelar/fastigheter utgick från ett tvärsnitt av samtliga öars husförhörslängder 1813-21, 1823-27, 1835-38, 1841-46, 1852-59, 1861-65, 1871-76, 1890-99, församlingsboken 1920, Statistiska Centralbyrån 2004 samt fastighetskartan 2004. Fastighetskartan användes för att få fram dagens fastigheter. I figurerna anges ”medianår”, dvs årtalet i mitten av respektive period. Medianåren

är därför 1817, 1825, 1837, 1844, 1856, 1864, 1874, 1895, 1920 och 2004. Glappet i befolkningsantal mellan 1920 och 2004 beror på sekretess av personuppgifter (70 år) och svårigheter att få fram enskild statistik över skärgårdsområdet. Observera att y-axelns skala varierar på tre sätt i redovisningarna, beroende på öarnas olika befolkningsmaximum.

Vi har velat konkretisera vår empiriska undersökning av skärgårdsmiljö och fallstudierna av Hallö respektive Joggesö med annan forskning om slättens jordbruksbygd, svensk marginalbygd och nordiska fiskesamhällen. Även om förutsättningarna varit olika, finns det likheter i samhällsutvecklingen som vi velat påvisa och förklara.

Fiskerättsförhållandena studerades också i Lantmäteriets fiskerättsutredning för Joggesö. Internet har använts för att komplettera opublicerade fakta och för att definiera några begrepp.

En personligare förståelse för hur skärgårdslivet kunde gestalta sig rent praktiskt under 1900-talet fick vi genom en samtalsintervju med en pensionerad fiskarebonde och hans dotter.

När det gäller arbetsfördelning, strävade vi efter att båda skulle gör alla moment. Vi delade därför upp översiktsstudien av öarna och fallstudierna mellan oss, så att vi hade varsina geografiska områden. På så sätt fick vi en bättre helhet på ”våra” respektive öar. Litteraturstudier och forskningsresultat fördelades i stort sett tematiskt mellan oss.

1.6 Källkritik

Vid första ögonkastet verkade det finnas mycket litteratur om Hällaryds skärgård, men vid närmare granskning hade den cirkelreferenser till en källa – dvs. mycket av litteraturen härstammar i grund och botten från årsboken Blekingeboken 1982. Risken med detta är att eventuella felaktigheter i det grundliga källmaterialet på så sätt sprider sig vidare och blir till ”sanningar” eftersom de blir till allmän uppfattning. Vi har ändå valt att använda redaktör Lindéns efterforskningar när vi saknat egna uppgifter, eftersom vi inte hunnit med all grundforskning själv. Texten har granskats och justerats av hembygdsforskarna Leif Olsson och Björn Waldenström.

Vi är medvetna om Kullbergs ibland förhastade slutsatser och sägner, som inte alltid är förankrade i historiska belägg. Vi försökte därför använda hans material med uppmärksamhet och där vi kunde bekräfta beläggen på annat håll.

Vi reserverar oss för vår tolkning och digitalisering av markanvändningen på två av laga skifteskartorna. Vid studierna av kartorna på Lantmäteriet i Karlskrona saknades Ekös laga skifteskarta. När kartan senare återfanns i arkivet gjorde vi en markklassificering utifrån beskrivna gradtal i protokollet och digitaliserade in områdena på den svartvita kopian utan att ha sett originalet. Liknande problem hade vi med Tärnös laga skifteskarta, som var väldigt blekt av tidens tand och idoga forskande före oss, vilket försvårade arbetet med att se hur lantmätaren färglagt markslagen. Övriga kartor var i bra skick och vår tolkning torde stämma med lantmätarens noteringar.

Att rektifiera kartor på öar utan fasta objekt i form av exempelvis kyrkor, vägar, vattendrag, höjder och dylikt är sannerligen en utmaning, särskilt som ökonturerna varierat med lantmätarens noggrannhet och generalisering. Vi har noterat att öarnas areal förändrades på olika kartor och deras beskrivning, vilket inte berodde på landhöjningen, eftersom den är obefintlig i Blekinge. Marken värderades olika och hade varierad betydelse för samtidens befolkning. Därför kan markslagets ytor skilja sig åt, vilket komplicerat arbetet med att jämföra landskapets förändringar över tiden. Exempelvis har stora delar av impedimenten ”försvunnit” på den ekonomiska kartan 1918.

Ortofoton är enbart flygfoton utan beskrivning. Vi valde att endast bedöma trädskikt och ängsmark på Hallö och Joggesö. Det var svårt att digitalisera annan mark eftersom öarna

bedömdes ha många igenvuxna partier och vi blev osäkra på vad som kunde vara impediment eller annan mark utan noggrann GPS-mätning på plats.

Vi är införstådda med att Hällaryds skärgård kan vara ett väl snävt område att relatera forskningsstudier till. Vi gör inga anspråk på att befolkningsunderlaget är tillräckligt omfattande för att statistiskt säkerställa olika teorier, men vill ändå belysa trender och mönster i markanvändning, befolkning och migration.

Det kan vara på sin plats att påpeka svårigheten med att tyda olika skriftställares handstilar. Som det var på den tiden, stavades personnamnen inte på samma sätt vid olika tillfällen, vilket kan skapa problem med kopplingen mellan såväl perioderna som olika källmaterial. Det kan därför ha blivit förhastade slutsatser på grund av feltolkningar. I de första husförhörslängderna var uppgifterna ofullständiga, varför det var omöjligt att veta varifrån inflyttare kommer, vart de tar vägen och när. Det verkar som invånarna bara försvinner och går upp i rök, eftersom namnen är överstrukna utan vidare hänvisning tills de – ibland – återkommer i senare handlingar. Handskrifterna är dessutom ofullständiga i informationen – befolkningen redovisas visserligen per huvudö, men inte var de bodde i praktiken. En möjlig förklaring till den förbättrade diarieföringen efter 1827 kan vara byte av präst eller skriftställare.

Vi fann diskrepans mellan prästens noteringar i församlingsboken 1920, häradsekonomiska kartan 1918 och dess beskrivning vad gäller antal hushåll och fastigheter. En tänkbar orsak till detta var att det bodde flera hushåll (t.ex. inhysta, gifta barn med familj, drängar med familj) i varje fastighet. På häradsekonomiska kartan syns bebyggelsen klart och tydligt, men det finns ingen fullständig befolkning angiven. Möjligen hade vi kunnat hitta invånarna på respektive hemman om vi även studerat bouppteckningar med mera. Laga skifteshandlingarna ger en indikation på kvarboende och utflyttningskyldiga i samband med förrättningarna. I befolkningsstatistiken använde vi oss av församlingsbokens uppgifter för konsekvensens skull.

1.7 Disposition

Sammanfattningen ger kortfattat svar på vår frågeställning, som redovisas i *kapitel 1* tillsammans med bakgrund, syfte, avgränsning, material, metoder och källkritik. Vi börjar i *kapitel 2* med att ge en allmän beskrivning av Blekinge och skärgården samt belyser förutsättningarna för livet i skärgården. Vi fortsätter med en noggrannare undersökning och historisk beskrivning före laga skifte, markanvändning, befolkningsförändring och natur- och kulturvärden idag i Hällaryds skärgård och dess öar i *kapitel 3*. Kapitlet avslutas med fallstudier av markanvändning, befolkningens livscykel och migrationsmönster på Hallö respektive Joggesö. I *kapitel 4* diskuterar vi resultaten och kopplar ihop dem med adekvat forskning. Sist i uppsatsen kommer *epilog, figurförteckning, referenslista och kartbilagor*.

Sverigekarta över sydvästra Blekinge med Hällaryds skär-gård markerat. © Lantmäteriet Gävle 2005. Medgivande M2005/2820

2 Allmän beskrivning

Landskapet Blekinge omnämns i en engelsk reseberättelse från 800-talet som Blekingêg (efterledet êg betyder 'strandbygd') och på slutet av 1100-talet som Blekun. Namnet anses vara bildat av 'de stilla' som en del av det stora, skyddande fjärdområdet mellan Lister och Torhamn.¹ Redan år 1792 beskrevs Blekinge av Sjöborg med orden

”Man kan icke med visshet säga när, eller af hvad anledning, Bleking fått sit namn. Vädrens lugn, hafvets stillastående och den behagliga glansen af des yta kallas, åtminstone på vissa orter i och omkring Skåne, **stilla blek**: Blekings skären har förmodligen varit känd för detta lugn eller blek, och de fiskare, som där söka sin näring /.../ säga, at de fara ut at fånga ål på **hafs blek**.”²

Hällaryd sockens vidsträckthet kan skildras med författarinnan Selma Lagerlöfs naturgeografiska beskrivning av Blekinge och de tre trappstegen i början av 1900-talet:

”Det översta, som ligger Småland närmast, är till största delen täckt med mager jord och småsten, och där vill det just inte växa andra träd än glasbjörk och hägg och gran, som tål kölden däroppe i höjden och är nöjda med litet. Allra bäst förstår man hur kargt och fattigt det är där, då man ser hur små åkerlapparna är, som är oppbrutna ur skogsmarken, och hur små stugor folket bygger åt sig, och hur långt det är mellan kyrkorna.

På mellantrappan åter finns det bättre jord, och den ligger inte heller bunden under så sträng köld; det ser man genast av att träden både är högre och av förenämligare slag. Där växer lönn och ek och lind, hängbjörk och hassel, men just inga barrträd. Och än bättre märker man det därpå, att det finns en myckenhet odlad jord, liksom därpå, att människorna har byggt sig vackra och stora hus. Det står många kyrkor på mellantrappan, och stora byar ligger omkring dem, och den tar sig på allt sätt bättre och präktigare ut än övre trappsteget.

Men det allra nedersta trappsteget är ändå det bästa. Det är täckt med god och riklig mylla, och där det ligger och badar i havet, har det inte den minsta kän-

¹ Lönnbom, s. 7.

² Sjöborg, s. 4.

ning av Smålandskölden. Här nere trivs bokar och kastanjer och valnötsträd, och de växer sig så stora, att de når över kyrktaken. Här ligger också de största åkerfälten, men folket har inte bara skogsbruk och jordbruk att leva av, utan det sysslar också med fiske och handel och sjöfart. Därför finns här också de kostbaraste bostäderna och de vackraste kyrkorna, och kyrkbyarna har växt ut till köpingar och städer.”³

Blekinge har varit gränstrakt mellan Sverige och Danmark och fram till freden i Roskilde 1658 lydde det mestadels under Danmark. En positiv effekt av försvenskningen var att landskapet blommade upp och två städer anlades - Karlskrona och Karlshamn. Karlskrona blev svenska flottans centrum på grund av sitt strategiska läge i Östersjön och isfritt inlopp. Örlogsbasen påverkade landskapet genom behovet av skeppstimmer och ökad livsmedelsproduktion för att försörja stadsinvånarna. Redan då bodde en tredjedel av Blekinges befolkning i Karlskrona och Karlshamn.⁴

2.1 Karaktärsdragen i Blekinge skärgård

Det finns flera definitioner av begreppet skärgård, till exempel: ”samling av öar och skär vid kust”⁵, ”vattenområde strax utanför kustlinjen med ett stort antal öar av olika storlek”⁶, ”kustområde med talrika öar, holmar, skär, kobbar och grynnor” och ”samling (klippiga) öar och skär med mellanliggande vatten utanför kust”.⁷

Låt oss ha nedanstående citat av geografen Sven Björnsson med oss genom hela uppsatsen för att belysa hur landskapet i första hand styrs av naturliga förhållanden.

”Istiden har i Blekinge för den mänskliga kulturen betytt mer än någon annan period i jordens historia. Men den tid, som människor bott och verkat i vårt landskap, är endast en obetydlighet i jämförelse med de oändligt långa geologiska tidsperioder, som behövs för att skapa vad vi kalla Blekingenaturen, som människan sedan omformat efter sitt sinne till en levande och småntät kulturbygd.”⁸

Faktum är att geologin, inlandsisen och klimatet är de naturliga faktorer som skapat skärgårdens karaktär. Detta ger ett sprickdalslandskap som sträcker sig över hela Blekinge. Sprickdalarna har bildats av jordbävningar och därefter antingen fyllts ut med diabas eller förstärkts av inlandsisen och bildat ned till trettio meter djupa dalgångar, vari de stora åarna rinner och mynnar ut i Östersjön. Kustlinjen har djupa, trånga vikar, som ger upphov till goda möjligheter för skyddade hamnar och ”båtkåsar” och ”kåsalänningar”.⁹

Blekinge tillhör Sveriges granitområde. Detta ingår i den baltiska urbergsskölden och dess huvudsakliga berggrund utgörs av graniter eller av dessa bildade gnejsarter (urberg). Blekingeregionen ligger öster om protoginzonen med en nordlig gräns ungefär vid länsgränsen. Berggrunden är metamorfa kvartsiter, sura och basiska vulkaniter samt kustgnejsen som bildades för cirka 1 800-1 700 miljoner år sedan. Karlshamnsgraniten, som stenindustrin använder sig av, är cirka 1 450 miljoner år och sträcker sig i huvudsak från Karlshamn och västerut men förekommer sparsamt även österut. Yngst av bergarterna är

³ Lagerlöf, s. 116 f.

⁴ Lönnbom, s. 8 f.

⁵ Svenska Akademien, s. 806 ”skärgård”.

⁶ Bra Böckers lexikon, s. 118 ”skärgård”.

⁷ Nationalencyklopedin, sökord ”skärgård”.

⁸ Björnsson, s. 40.

⁹ ”båtkåse” och ”kåsalänning” = tilläggsplats för båtar; Länsstyrelsen 1996, s. 9 f ; Björnsson, s. 11, 19, 25 f, 34; Sjöberg, s 32; Svanström.

diabasen som, med en ålder av cirka 900 miljoner år, bland annat uppträder i östra delen av Hällaryds skärgård.¹⁰

Inlandsisens rörelser går i stort sett i nord-sydlig riktning, men vid kusten finns det räfflor även i väst-östlig riktning. Det tros vara en isström som följt Östersjöns bäcken. Isrörelserna och sprickorna i berggrunden följer samma riktning, vilket gör att erosionen haft en väldigt stor påverkan på sprickdalarnas bildande och gjort att de blivit djupa med branta sidor. Baltiska issjöns vågor har svallat bort de lösa jordlagren på de idag kala höjderna. Partiklarna är avsatta i trågformiga sänkor, där bebyggelsen och dess odlingsmark är belägen.¹¹

De jordarter som förekommer i skärgården är ett resultat av inlandsisen och den postglaciala tiden. Här finns tre former av jordarter: storblockig-, blockrik- och morän. De ligger mestadels direkt på urberget och mäktigheten överstiger sällan 5 meter. Blockrik morän förekommer på de sydöstra öarna Tärnö, Yttre Ekö, Brorsö och Bockö. Ett storblockigt område finns på Tärnö, övriga öar har partier av morän.¹²

Längs kusten råder maritimt klimat. Kännetecknen för detta är små temperaturvariationer över dygnet och året. Huvudanledningen till de små variationerna är att havsvattnet fungerar som energireservoar, det vill säga avger och tar emot solens energi långsamt. Det ger tidiga och långa vårar, svalare somrar och mildare vintrar ute i skärgården jämfört med på fastlandet. Nederbörd och molnighet förekommer i mindre omfattning över havet eftersom mark värms upp snabbare än vatten och avdunstningen samlas därför över land. Resultatet blir mindre regnmängd och fler soltimmar till havs.¹³

2.2 Fiske och fiskerätt

För att försöka förstå skärgården behöver vi veta vad det var för slags människor som bodde och verkade här. Dessa fiskare eller bönder hade olika benämningar beroende på deras huvudnäring. *Fiskarbönder* var fiskare med jordbruk som binäring, medan *bondefiskare* var kustbor som kombinerade fiske med lantbruk som huvudnäring. Fram till 1800-talets slut var kombinationsbruk den dominerande näringsformen, där fiskerätten var knuten till jordägandet. Att strandbygdens, framför allt skärgårdens, småbönder mest ägnade sig åt fiske, var en företeelse som kan spåras långt bak i tiden. Fisket svarade för merparten av årsinkomsten och sillfisket omfattade i stort sett sommarhalvåret och torskfisket vinterhalvåret. Utöver den tid fiskets sjöbaserade del togs i anspråk ägnades mycken tid åt underhåll av redskap och båtar samt nytillverkning av redskap. Fisksaltning och fångstförsäljning krävde också avsevärd tid. Den sammanlagda tiden för dessa arbetsuppgifter utgjorde sannolikt mer än halva årsarbetstiden för många av dessa fiskarbönder, varför de kunde betraktas som yrkesfiskare med fiske som huvudyrke.¹⁴

I blekingefisket har fiskerätten tillämpats enligt lag samt med beaktande av gammal hävd. Sedvanerätten har sitt ursprung i landskapets danska tid och var fördragsenligt garanterad. Genom en klausul i Roskildes fredsfördrag 1658 tillförsäkrades nämligen invånarna, i de till Sverige avträdde landskapen, följande: "...blifva vid deras vanliga rätt, lag och gamla privilegier och friheter oturberade och obehindrade, så vida de icke löpa eller strida contra leges fundamentales af Sveriges krono."¹⁵ Enligt den danska rättsuppfattningen ägde kronan rätten till fisket utmed stränderna och kunde ge allmänheten rätt att fiska där om de

¹⁰ Björnsson, s. 14; Fredén, s. 16, 21, 30 f; M Persson 1995, s. 22.

¹¹ Björnsson, s. 27 f.

¹² M Persson, 2000 s. 27.

¹³ Sjöborg, s. 122 f; Karlshamns kommun, s. 16, 19; Sjöberg, s. 42 ff; Bra Böckers lexikon 1989, s. 65 "kustklimat".

¹⁴ Nationalencyklopedin, "fiskarbonden" och "bondefiskare"; Jungstahl, s. 28.

¹⁵ SOU 1925:19, s. 98 citerad i Jungstahl s. 44.

följde de lagar och regler som föreskrevs. Till skillnad mot 1766 års svenska fiskeristadga, vilken innebar att strandägaren hade rätten till strandfisket och att vid kronoägda stränder rådde fritt fiske. Dessa lagar, regler och sedvanerätter har orsakat stridigheter mellan olika grupper i samhället eftersom de för obesuttna i Blekinge innebar möjligheter att få extra-inkomst genom att idka strandfiske. Skillnaden mellan strandfiske och saltsjöfiske var att strandfisket bedrevs i strandrättsområde – det vill säga vattnet som fanns inom en linje 180 meter ut från det ställe på stranden, där stadigt djup av två meter vidtog – och saltsjöfisket låg utanför området. Detta innebär att fiske mellan öarna var att betrakta som strandfiske. Saltsjön var den äldre benämningen på Östersjön, därav namnet saltsjöfiskare.¹⁶ En annan benämning på strandfisket var inomskärsfiske och saltsjöfiske kallades ytterskärsfiske.

Sjöborgs sköna ord från 1792 visade på fiskets betydelse:

”Saltsjö Fisket i Bleking föder mångfaldiga menniskor. Utomskärs fångas en myckenhet Sill, som är god, fast af den smärre, och Torsk, som är känd för sin läckerhet. Innom skärs tages Ål, Gäddor, Aborrar, Ort, Sik, Sert, Flundror, Mört, Lax, Laxör m.m.”¹⁷

På 1700-talet skattskrevs fiskarena och myndigheterna tvingade allmogen att bedriva fiske, vilket resulterade i många drunkningar och rymningar. Genom kustböndernas försorg ville myndigheterna bygga bostäder vid kusten för att få sjövant folk till marinen och öka fisket för att stoppa fiskimporten. I förordningen 1724 ställdes krav på nödvändig utrustning för att få fiskarbevis. Samtidigt fick fiskarena bosätta sig på kronomark utan avgift, hugga båt- och byggnadsvirke från kronoallmänningar och få understöd i form av pengar - allt efter omständigheterna. Bönderna var till en början motsträviga för de ville inte ha konkurrens och lägre fiskpris. En annan faktor som spelade in var laga försvar, vilket innebar att antagna fiskare blev mantalsskrivna, erhöll egna medel till försörjning i form av fast anställning och fick därigenom möjlighet att bilda familj och anställa drängar och pigor. Fiskaren likställdes med övriga lovliga yrken på landsbygden (skomakare, skraddare och smed) och fick idka handel. 1864 infördes näringsfrihet och obesuttna kunde då ta sig titeln fiskare. Först 1885 avskaffades laga försvar. Förordningen gällde hela landet, men Blekinge var i detta fall speciellt eftersom den fick genomslagskraft här. I Sveriges övriga kustområden fanns det endast några få fiskare registrerade.¹⁸ Vi kan se yrkestiteln ”fiskare” långt tidigare i husförhörslängderna för Hällaryds skärgård.

Förutsättningarna för fiskarena i skärgården förändrades i slutet på 1800-talet, men framförallt i början av 1900-talet. Båtarna blev då större, fick motorer och trålar av syntetmaterial började användas. Dessa torkades ombord och de så kallade garnhagarna behövdes inte längre. De större båtarna krävde större hamnar än vad som fanns i Hällaryds skärgård. Av den anledningen byggdes fiskehamnen i Vägga på fastland strax öster om Karlshamn. Den stod klar 1949, men används huvudsakligen av fritidsbåtar idag.¹⁹

¹⁶ Jungstahl, s. 42 ff; Hällgren, s. 232 f.

¹⁷ Sjöborg, s. 130 f.

¹⁸ Rosén, s. 118, 120 f, 131, 133 f.

¹⁹ Kempe, s. 87; Lindén, s. 136; Waldenström.

2.3 Hällaryds skärgård

Allmänt

Sjöborgs målände beskrivning 1792 får inleda illustrationen av skärgårdens utveckling.

”Et Rikes, et Landskaps, en Menniskas Historia hafva det gemensamt, at de ständigt byta om at vara sällhetens eller eländets Härolder, skiftesvis utropa väl eller ve, ömsom omtala lycka eller qval, verklig eller inbillad. I alt igenkännes menskligheten, vanskligheten.”²⁰

Hällaryds skärgård är ett av Blekinges största skärgårdsområden med särpräglad och tilltalande landskapsbild och därför landskapsskyddat område, vilket innebär att det är reglerat med stöd av naturvårdslagen i dess lydelse före 1975 för att skydda en attraktiv landskapsbild. Skärgården består av ett 50-tal öar och holmar där vissa är lummiga, framförallt Tärnö, Styrso, Joggesö, Ekö och Västra Bokö, medan andra har mer sparsam vegetation eller är kala som Hallö, Yttre Ekö och Mulö. Några av öarna är idag obebyggda och har i första hand använts för bete, till exempel Brorsö, Harö och Fölsö. Handelsbodar har funnits på Källarholmen, Joggesö, Tärnö och Hallö. Fyra skolor har funnits på öarna Styrso, Joggesö, Tärnö och Hallö. Skolan på Hallö användes ända fram till 1958.²¹ Se foto ovan på Styrso.

Öppet landskap på Styrso ca 1926. /Anm. Längst bort syns skolhuset./ Källa: Björn Waldenströms bildarkiv.

Boplatsvillkor

I villkoren för antagning till saltsjöfiskare på 1700-talets mitt måste den sökande bland annat ha markägarens förhandstillstånd att få bosätta sig på dennes ägor. Markägaren såg ingen fördel i att upplåta odlingsmark för bosättningen. Däremot innebar ju upplåtandet av impediment att han fick in arrendeavgift för ett improduktivt stycke land, där en och annan obesutten fiskare kunde odla upp ett litet potatisland på sin tomt.²²

Fiskarens värderingar sammanfattas i att den tomt de fick skulle vara så stor att det utom plats för en stuga även fanns plats för torkning av sillgarnen, dvs. en garnhave. Helst skulle den ligga vid stranden så att de fick en egen tilläggsplats för sina båtar, en så kallad ”båtkås” eller ”kåsalänning”. Se vykort nedan.

För fiskaren var boplatsens närhet till stranden av stor betydelse. Att bo nära sitt båttillägg innebar bland annat korta bäravstånd av redskapen mellan båt och garnhave. Efter hand som strandmarken blev fullbebyggd fick många tomtsökande fiskare hålla till godo med boplatser längre från stranden.²³

²⁰ Sjöborg, s. 115.

²¹ Kempe, s. 78 f; Lindén, s. 121, 133 f, 136; Karlshamn kommun 1993, s. 46; Olsson.

²² Jungstahl, s. 31 f, 37.

²³ Jungstahl, s. 38.

Tärnö båtkås och ålhommor på tork ca 1964. Vykort från Björn Waldenströms bildarkiv.

För de söner och drängar till skärgårdens fiskarbönder som planerade att bilda familj och bli självständiga yrkesfiskare låg det nära till hands att leta efter boplatser i skärgården, där de redan var integrerade i befolkningen. Detta framgår även av uppsatsens fallstudier av Hallö respektive Joggesö i kapitel 3.9 respektive 3.10.

Öbefolkningen hade närmare till många av de mera givande sill- och torskfiskeplatserna än befolkningen som bodde utmed fastlands-

kusten hade. Detta var synnerligen betydelsefullt för fiskarna då de måste ro och segla sig fram. Hänsyn måste även tas till avståndet mellan hemmet och fångsförsäljningsplatsen. Bedömningen omfattade samtliga sträckor enligt färdsschemat

Hemmet → Fiskeplatsen → Hemmet → Försäljningsplatsen → Hemmet

Till ganska långt in på 1900-talet rådde följande arbetsfördelning: I fångstturerna, framför allt i kust- och havsfiskena, deltog endast männen. Fångstförsäljningen vilade i stor omfattning på fiskarhustrurna och de vuxna hemmadöttrarna. Fiskets övriga arbetsuppgifter, såsom för- och efterarbeten i samband med fångstturerna, deltog huvudsakligen männen i men även kvinnorna efter lämplighet och i mån av tid. Om den blivande yrkesfiskaren hade olika boplatseralternativ att välja mellan, blev det ofta närheten till de mest betydande fångstplatserna som vägde tyngst.²⁴

Lotsarna

Hällarydsskärgården har sedan århundraden varit en fiskelägesbygd. Fiske med boskapskötsel och i någon mån jordbruk som binäring var det enda näringsfång som erbjöds. En alternativ näring för skärgårdsbefolkningen kom med inrättandet av lotsväsendet och kustbevakningen. De första lotsarna i Matvik tillsattes 1717, där de bodde hos skattebönder, men 1783 blev de tvingade till avflyttning. Lotsarna slog sig ner på Mjöo, Bockö och Ekö. Enligt Kungl. Förordningen och Reglementet 1827 angående lots- och båkinrättningen i riket skulle två mästerlotsar, tre sekundlotsar och två lotsdrängar vara stationerade i Matvik och på Tärnö. Tärnöns första lots bosatte sig där 1833.²⁵

Sedan den svenska konungen beslutat att förstärka tullverkets kustbevakning placerades en kustuppsyningsman på Tärnö 1833 och från 1838 hade han hjälp av två roddare.

Så småningom drogs lotsarna in med början på Mjöo 1889. På Bockö fanns det två aktiva lotsar fram till 1915 och Tärnö lotsstation lades ner 1937. Två år senare drogs även kustposteringen in.²⁶

²⁴ Jungstahl, s. 36 f.

²⁵ Lindén, s. 131 f; Waldenström; Matvik ligger på fastlandskusten väster om Kalvö, se bilaga 2.

²⁶ Lindén, s. 131 f; Waldenström.

Båtbyggeri och stenhuggeri

På flera av öarna i Hällarydsskärgården fanns båtbyggerier. Under förra hälften av 1800-talet byggdes större båtar avsedda för fraktfart på Tärnö, Hallö och Mjöo. Från början av 1900-talet fanns även ett båtbyggeri på Joggesö, där många av blekingefiskarens båtar byggdes.²⁷ Se foto nedan.

Båtbyggeri på Joggesö före 1945. Källa: Björn Waldenströms bildarkiv.

Under slutet av 1800-talet beredde stenindustrin nya arbetstillfällen även i Hällaryds skärgård. År 1882 började en firma sin verksamhet i Matvik och fortsatte under följande år på Hallö, Joggesö, Harö och Tärnö.²⁸

²⁷ Lindén, s. 132.

²⁸ Lindén, s. 133.

3 Landskaps- och befolkningsförändringar

3.1 Hällaryds skärgård

Skärgårdens indelning

Skärgårdens indelning i sju huvudområden framgår av kartan i bilaga 1.

Observera att Fläskeskär, Nastensö, Sonneholmarna och Törneholmen tillhörde Vettekullas ägor på fastlandet, se bilaga 1 och 2. Därför har vi bortsett från dessa delar i uppsatsen även om de ur geografisk synvinkel ingår i Hällaryds skärgård.²⁹

Tärnö ligger längst ut från fastlandet, ca 8 km från Karlshamn. Avståndet från Matvik till Tärnö är 6,2 km och det är ungefär lika långt mellan Sjöo och Mjöo skärv, se bilaga 2.

I Sverige var den odlade jorden på 1700- och 1800-talet indelad i skatterättsliga kategorier med kyrko-, krono-, skatte- och frälsejord. Bönderna som brukade jorden kunde antingen äga den eller vara landbor. En landbo kan likställas med dagens arrendatorer. Kyrkojorden ägdes av kyrkan och brukades av kyrkobönder, som betalade avrad (arrende) till kyrkan. Kronojorden ägdes av kronan och brukades av kronobönder, som betalade till kronan, medan skattejorden ägdes av skattebönder, som också betalade skatt till kronan. Frälsejorden ägdes av adeln och brukades av frälsebönder, som betalade avrad till den jordägande adelsmannen.³⁰ Motsvarande gällde även för krono-, skatte- och frälsefiskare. Uppgifter om kyrkofiskare saknas i Hällaryds skärgård.

Hällaryds skärgård är indelad i antingen mantal, andel i enhet, lott eller kolott. En förklaring till detta kan vara att jordbruket inte hade stor betydelse utan huvudförsörjningen kom från fisket. En kolott uttryckte användningen av marken, som huvudsakligen var så kallat ängsbruk. Med en kolott avsågs ett så stort markområde, ca 6-8 tunnland, att det kunde föda en ko och ett eller två får med bete och vinterfoder.³¹

Enligt vår tolkning av jordregistret 1916 och häradsekonomiska kartan 1918 är öar, holmar, skär och örar grupperade till respektive huvudö enligt följande:

- ◆ **Bockö** (krono): Vitaskär
- ◆ **Västra Bokö** (frälse): Horsö, Kalvö samt Mulö/Viö (skatte) och (Västra) Äspeholmarna
- ◆ **Ekö** (skatte): Baggahägnad, Eköholm, Furö, Furöholm, Ideholmen, Rövareholmen och Östra Bokö
- ◆ **Hallö** (skatte): Bengtsörarna, Fölsö, Kalvholmen, Källarholmen, Mevareholmen, Nissaskärvet, Lilla Skåningaholmen, Stora Skåningaholmen, Styrso och (Östra) Äspeholmarna
- ◆ **Joggesö** (frälse): Brorsö, Harö, Haröskärv och Joppe
- ◆ **Mjöo** (krono): Mjöoskär
- ◆ **Tärnö** (skatte): Ebbaskär, Ekornastärten, Hästkläpparna, Knivlösen, Sjöo, Skallö, Trollareholmen och Yttre Ekö

Namn på platser är intressanta att studera, eftersom de berättar något om dess utseende, karaktärsdrag eller dylikt. Vi nämner därför merparten av huvudöarnas och tillhörande

²⁹ Jordregister; Häradsekonomiska kartans beskrivning.

³⁰ Gadd, s. 42.

³¹ Jungstahl, s. 88; Lindén, s. 131; Svanström opaginerad.

delar (annexens)³² namnförklaring under respektive historiska beskrivning. Grunden för platsernas personnamn är osäker, men det kan gälla påseglingar, jakt- eller fiskeplatser eller något helt annat, där de namngivna personerna varit inblandade.³³

Holm och holme är 'vattenomflutna smärre öar i skärgården', men det kan också vara 'upphöjningar över omgivande terräng', *kalv* 'små öar intill större', *skär/skärv* 'mindre ö eller holme', *ör* används om hopar av stenar och block i vattnet, oftast belägna på en botten av fast berggrund, dvs en hall, som i sin tur kan ligga över eller under vattenytan. Med *sten* betecknas både ensamliggande block och stenhopar ungefär som i en ör. Medan skärvet oftast är kalt, har en holm/holme i allmänhet grässvål som kan nyttjas till bete.³⁴

Historisk beskrivning före lantmätarnas förrättningar

Hällarydsskärgården tillhörde på 1670-talet kronan, men endast de större öarna var skattlagda. Flertalet av de övriga skatteköptes under 1700- och 1800-talen. Bokö och Joggesö förbyttes till frälse redan under 1600-talet, men kom under 1800-talet genom köp i ofrälse händer. I början av svensktiden beboddes skärgården av sex hushåll.³⁵

De flesta öarna saknade odlad jord före laga skiftets genomförande. Bokö och Tärnö hade åker, men endast ca 3 tunnland sammanlagt, fördelade på två brukare 1660. Följaktligen kunde inte befolkningen klara sig på jordbruk. Någon större förändring innebar inte de små odlingarna, men de hade en viss ekonomisk betydelse och utgjorde en trygghetsfaktor. Boskapsskötseln var däremot ett viktigt komplement för öborna. Ett par kor och några smådjur gjorde tillvaron drägligare. Djuren gav inte bara tillskott till den dagliga födan utan också produkter till försäljning och i äldre tid skatt åt kyrka och stat. Höskörden var relativt obetydlig – 27 lass för samtliga öar – och betet magert och knappt. Fodret kunde visserligen drygas ut med rörvass och löv. Halm i ringa mängd fanns endast på Bokö och Tärnö. Det är dock troligt, att man kunde föda ett ganska stort antal djur. Bakom 1800-talets indelning av Ekö, Hallö och Joggesö i kolotter måste också ligga någon realitet, där man hade en mjölkko samt ett à två får per lott.³⁶

Markanvändning

I samband med öarnas respektive arealavmätning, skattläggning eller laga skifte var skärgårdens totala landyta 343,8 hektar, varav 235,3 skog, 49,4 äng, 25,7 impediment³⁷ och 20,7 åker. Dessutom hade Horsö och Mulö ospecificerad mark om 3,2 respektive 9,5 hektar.

1918 var den uppskattade arealen 359,5 hektar (ökat) fördelade på 300,8 skog (ökat), 37,5 åker och tomt (ökat), 3,8 äng (minskat kraftigt), 0,6 våtmark (ökat) och 0,3 impediment (minskat kraftigt). Horsö hade 3,3 hektar och Mulö har ökat till 13,2 hektar ospecificerad mark. Se även procentuell fördelning av markanvändningen i figur 1.³⁸

³² Benämningen "huvudö" och "annex" är vårt eget ordval för att förklara grupperingen av tillhörande öar, holmar, skär och örar till i källmaterialet namngivna öar.

³³ Hallberg, s. 138.

³⁴ Hallberg, s. 101, 121, 131.

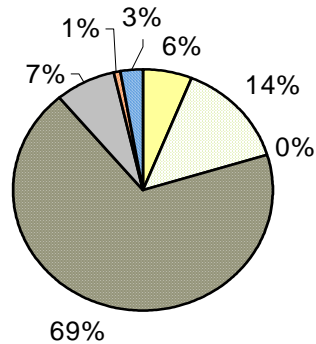
³⁵ Lindén, s. 129.

³⁶ Lindén, s. 131.

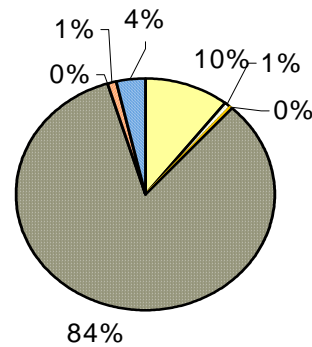
³⁷ Med benämningen impediment avser vi obrukbar mark i form av berg, berghällar och stenig mark. Den kan till viss del vara bevuxen med enstaka träd.

³⁸ Jordregistret; Häradsekonomska kartans beskrivning.

Skärgården vid öarnas respektive lantmäteriförrättning 1828-1908

Skärgården 1918

Figur 1. Procentuell markanvändning i Hällaryds skärgård i samband med öarnas respektive lantmäteriförrättningar 1828-1908 och häradsekonomiska kartan 1918. Källa: Jordregister och häradsekonomiska kartans beskrivning

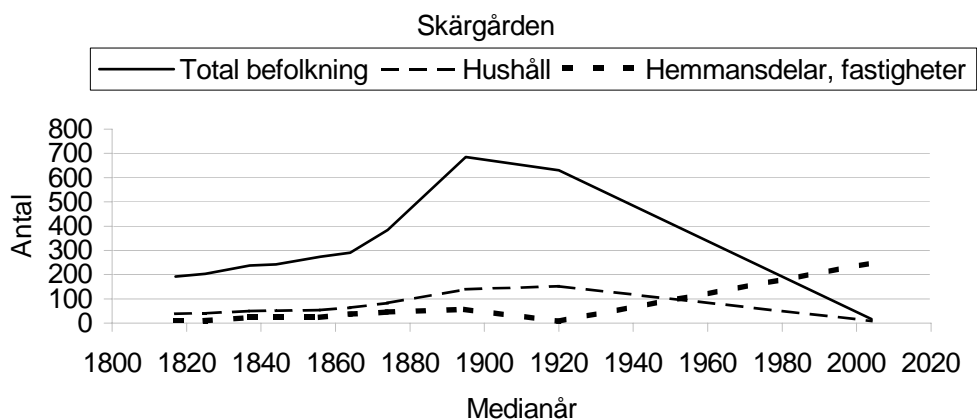
Befolkningsutveckling

Hur vi har gått tillväga med bedömningen av befolkningen, antal hushåll och hemmansdelar/fastigheter framgår av kapitel 1.5 Material och metoder. Observera att y-axelns skala varierar på tre sätt i de kommande redovisningarna, beroende på öarnas olika befolkningsmaximum.

I figur 2 framgår att 1813-21 fanns det 192 personer på 38 hushåll och 8 hemmansdelar. Befolkningstoppen för hela skärgården i husförhörslängderna låg i perioden 1890-99, då det bodde 685 personer fördelade på 140 hushåll och 56 hemmansdelar.

1920 minskade befolkningen till 630 personer på 152 hushåll och 7 fastigheter. Avfolkningen i Hällaryds skärgård nådde sin kulmen vid mitten av 1950-talet och var praktiskt taget avslutad vid 1960-talets mitt. Då var skärgården helt avfolkad vintertid, med undantag för ett fåtal fiskare som envist höll sig kvar vid skärkarllivet. Uppgången av antalet fastigheter efter 1920 berodde på avstyckningar för fritidsboende.

2004 var 17 personer mantalsskrivna på 8 hushåll på 5 av öarna, nämligen Västra Bokö, Kalvö, Ekö, Tärnö och Yttre Ekö. I skärgården fanns det då 249 fastigheter.³⁹

Figur 2. Hällarydsskärgårdens befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan

³⁹ Jungståhl, s. 189; Lindén, s. 135; Husförhörslängder; Församlingsbok; SCB; Fastighetskartan.

Skyddsvärda områden idag

Riksdagen har ställt ett antal nationella miljö kvalitetsmål, däribland ett om ”hav i balans samt levande kust och skärgård”. Målet innebär att Västerhavet och Östersjön ska ha en långsiktigt hållbar produktionsförmåga och den biologiska mångfalden ska bevaras. Kust och skärgård ska ha en hög grad av biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Näringar, rekreation och annat utnyttjande av hav, kust och skärgård bedrivs så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden ska skyddas mot ingrepp och andra störningar.⁴⁰

Det finns flera olika sätt att skydda naturen på, t.ex. genom riksintresse för friluftsliv och naturvård, naturreservat och kulturmiljöprogram. Många skyddsvärda områden kan härledas till äldre kartmaterial och de är skapade av naturliga förutsättningar i landskapet tillsammans med människans påverkan. Se även kapitel 2.1 (karaktärsdragen i Blekinge skärgård) och karta med markerade områden i bilaga 2.

Riksintresse för friluftslivet är skyddsområden för hela skärgården och de skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- och kulturmiljöer. Det ger också allmänheten tillträde till en del öar. Karlshamns kommun innefattas av *strandskydd* vars syfte är att trygga tillgången för allmänheten till vattenområde vid hav, insjöar och vattendrag. Strandskyddet i skärgården innebär byggnads- och anläggningsförbud intill 100 meter från strandlinjen, såväl på land som i vattenområde, vilket betyder att hela skärgården är strandskyddad. Hela Hällaryds skärgård är *landskapsskyddsområde* för sin särpräglade och tilltagande landskapsbild. Detta skydd regleras i naturvårdslagen.⁴¹

Natura 2000-områdets syften är att värna om den biologiska mångfalden för framtiden utifrån EUs fågel- och habitatdirektiv. Här ingår östra halvan av Hällaryds skärgård samt Fölsö (se foto till höger). Det finns *naturreservat*, vars syfte är att skydda och vårda områden som har betydelse för kännedom om landets natur, för dess skönhet eller märkliga beskaffenhet. *Fågelskyddsområden* ger djurlivet skydd utöver vad jaktlagstiftningens fridlysningsbestämmelser ger. Länsstyrelsen informerade oss om *nyckelbiotoper* och *naturvärdesområden*, men dessa uppgifter är inte alltid publicerade i skrift.⁴²

Fölsö naturreservat 2005. Foto: Jörgen Hassgård.

Det har även gjorts en del inventeringar och utredningar som underlag till olika program. *Ängs- och hagmarksinventeringen* är gjord för att kartlägga skyddsvärda ängs- och hagmarkers natur- och/eller kulturvärden. *Kulturlandskapsutredningen* ligger till grund för utveckling av skärgården och förbättrar möjligheterna till permanentboende och sysselsättning. Det finns också ett *kulturminnesvårdsprogram* över ej lagskyddade kulturmiljöer.⁴³

⁴⁰ Riksdagens miljö kvalitetsmål, www.miljomal.nu 2005-11-21.

⁴¹ Karlshamns kommun, s. 46, 48, 52.

⁴² Länsstyrelsen, 2005-05-18; Karlshamns kommun s. 44 f, 48.

⁴³ Karlshamns kommun, s. 67; Länsstyrelsen, 1994; T Persson, Områdesbeskrivningarna.

3.2 Bockö

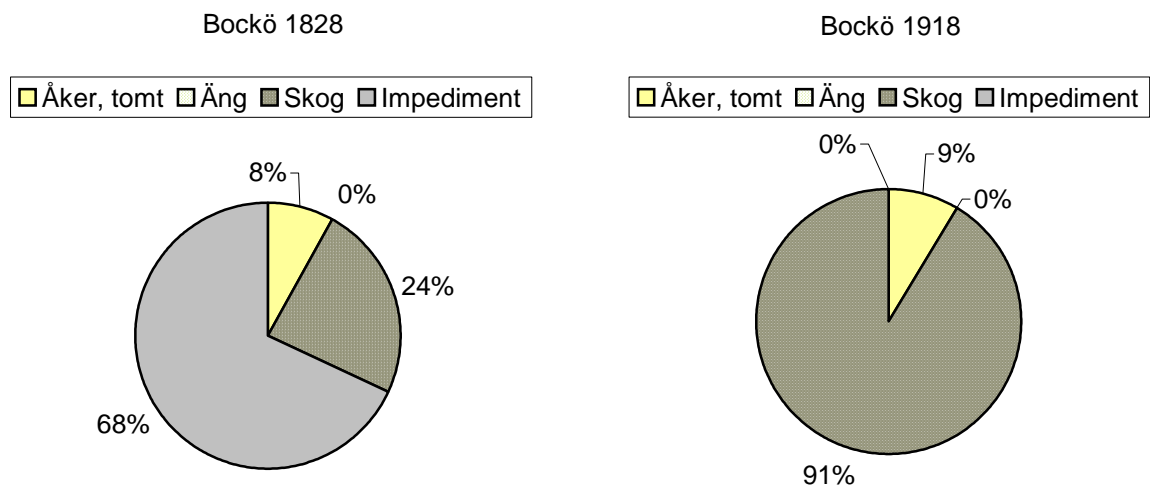
Bockö med Vitaskär. Se karta i bilaga 1.

Historisk beskrivning före arealavmätning

Bockö var 1660 bebodd av en bonde, som betalade skatt med en tunna torsk och $\frac{1}{4}$ tunna ål. Ön var sedan öde i tre år, innan den befolkades igen. Enligt jordeboken 1672 bestod den av ”Idel Steen och Skiär, uthan Skogh”. Ön disponerades av kyrkoherden i Hällaryd och användes som utmarksbete åt ”några tyska bockar” men ansågs icke kunna åsättas något årligt landgille.⁴⁴

Markanvändning och befolkning

Vid arealavmätningen 1828 fanns det ett mantal och ett hushåll på kronomantalet, som var under allmän disposition och innehades av lotsarna vid Matviks lotsplats. I lantmäterihandlingarna framgår det att *lotsplatsen Bockö* då omfattade ca 12,5 hektar land, fördelat på 8,5 hektar impediment, 3,0 skog och 1,0 åker, medan ängsmark saknades. 1918 omfattade ön 12,9 hektar land (ökat), varav 11,8 skog (ökat) och 1,1 åker (oförändrat). Impediment saknas (minskat kraftigt). Se även procentuell fördelning av markanvändningen i figur 3.⁴⁵

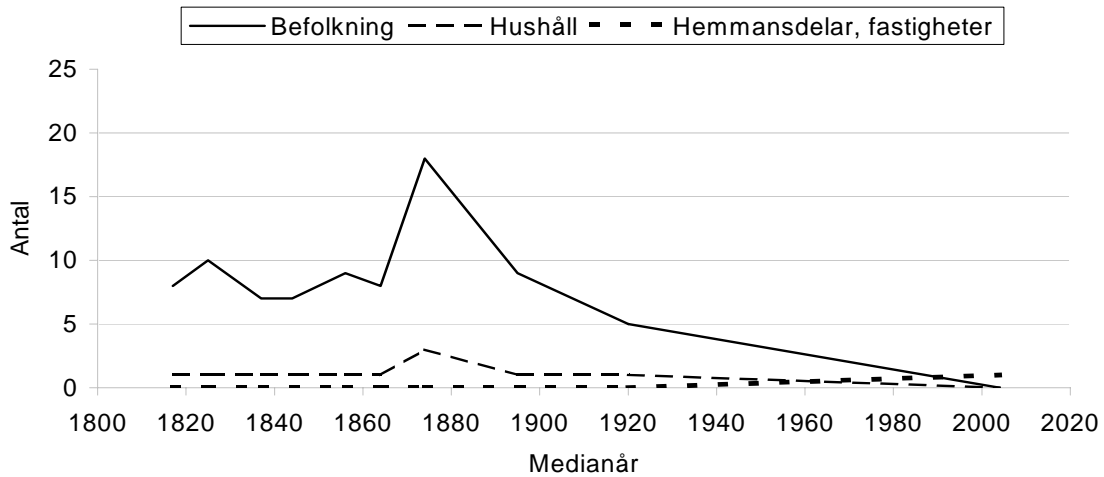
Figur 3. Procentuell markanvändning på Bockö med annex i samband med arealavmätning 1828 och 1918. Källa: Jordregister och Häradsekonomiska kartans beskrivning

Som framgår av figur 4 fanns det 1813-21 endast 1 hushåll med 8 personer, medan befolkningstoppen på Bockö syns i husförhörslängden 1871-76 med 18 personer på 3 hushåll. Efter 1920 flyttade det sista lotshushållet från ön och 2004 fanns det en fastighet på ön.⁴⁶

⁴⁴ Lindén, s. 125; Waldenström.

⁴⁵ Arealafmätning akt 36; Jordregister; Häradsekonomiska kartan med beskrivning.

⁴⁶ Husförhörslängder; Församlingsbok; SCB; Fastighetskartan.

Figur 4. Bockös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan

Skyddsvärda områden idag

Bockö tillhör idag Statens Naturvårdsverk och omfattar ca 11,9 ha.⁴⁷

Kulturlandskapsutredningen:

På Bockö finns det lämningar efter enkla jakthyddor, som användes vid säsongsmässig jakt och fiske från vikingatid ända fram till 1700-talet samt före detta lotsbostäder.

Ön ingår i riksintresse för naturvård.⁴⁸

Ängs- och hagmarksinventeringen:

Hela Bockö ingår som en representativ betesö för området med lång hävdkontinuitet. Ön har stora öppna ytor samt spridda lövskogsdungar av främst ek, lind, oxel och rönn.⁴⁹

⁴⁷ Kullberg, s. 45.

⁴⁸ T Persson, Områdesbeskrivningarna.

⁴⁹ Länsstyrelsen, 1994, objekt 82.101.

3.3 Västra Bokö

Västra Bokö med Horsö, Kalvö, Mulö/Viö och (Västra) Äspeholmarna. Se karta i bilaga 1.

Historisk beskrivning före laga skifte

Västra Bokö: Namnet kommer av att ön varit bokbevuxen. Ön omfattar ca 32 ha.

Horsö: Hästar har hållits på bete på ön. Omfattar ca 3 ha.

Kalvö: Kalvar har hållits på bete på ön. Ön omfattar ca 4 ha.

Mulö: Syftar på att slutningarna mot norr liknats vid en *mule*, dvs höga, breda, avrundade klippor.

Viö: Syftar på adjektivet 'bred, stor'. Viö benämns tillsammans med Mulö i jordeboken, men användes inte i folkmun.⁵⁰

Västra Bokö, 1/8 mantal frälse, hade enligt jordrevningsjordeboken 1673 mulbete, som mest bestod av kärr, mycket stenbunden äng, vars skörd uppgavs till sju lass, samt småväxt surskog "till ingen stor nytta" men därjämte "Skiön Ekeskog", som kunde ge ollon åt fyra svin. Lite odlad jord bestående av sandmylla fanns på ön. Utsädet av råg och korn taxerades till 8 ½ skäppor. Fisket i havet betecknades som gott. Till hemmanet hörde även Kalvö och Horsö, båda mycket steniga och "skrinta". År 1660 fanns på Västra Bokö en åbo, som i skatt betalade två pund smör och en tunna torsk. Ön övergick från krono till frälse 1678.⁵¹

Mulö revades 1718, men jordrevningsprotokollet verkar ha förkommit så ön skattlades först 1855 efter ny värdering. Ön har brukats under Bokö och skatteköptes 1860 av den tidigare ägaren på Bokö. Troligen bebyggdes ön av obesuttna yrkesfiskare 1878. Ön bestod av kala berghällar och skärv. I fördjupningarna fanns ett tunt jordlager bevuxet med kort, stripigt gräs. Högst 12 får kunde finna mulbete under tre av årets månader. Mantalslängderna har inga uppgifter om någon befolkning på Mulö förrän på 1920-talet.⁵²

Markanvändning och befolkning

Det sena laga skiftet 1908 av frälsehemmanet 1/8 mantal Västra Bokö, gjordes utan några stridigheter. Västra Bokö omfattade totalt 45,2 hektar, varav 24,8 skog, 5,1 åker och tomt, 2,5 äng och 0,1 impediment, Horsö 3,2 hektar och Mulö 9,5 hektar. Horsös och Mulös markanvändning är ospecificerad i jordregistret.

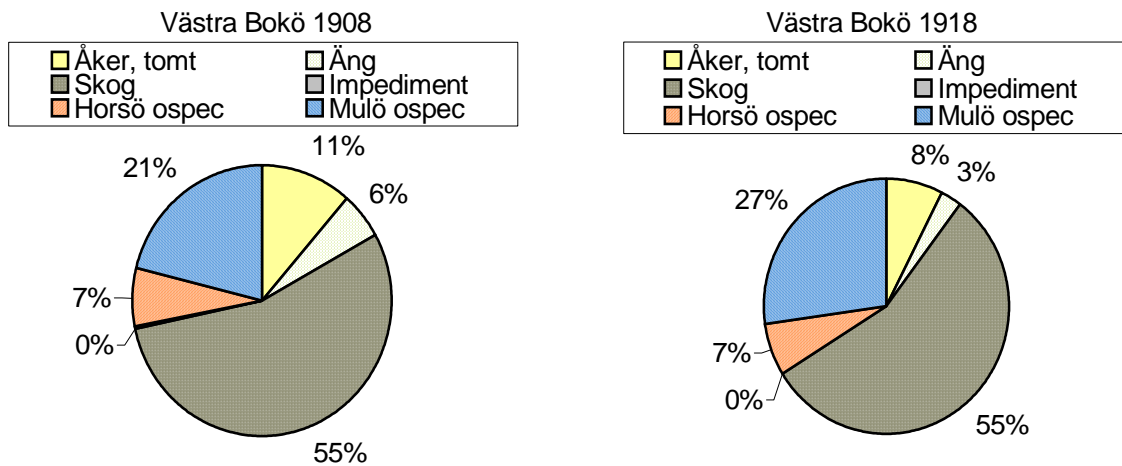
1918 fördelades ägornas 48,5 hektar (ökat) på 27,0 skog (ökat), 3,7 åker/tomt (minskat), 1,3 äng (minskat) och inget impediment (oförändrat). Horsö hade 3,3 hektar (oförändrat) och Mulö 13,2 hektar (ökat) ospecificerad mark. Se även procentuell fördelning av markanvändningen i figur 5.⁵³

⁵⁰ Hallberg, s. 98, 100, 134; Kullberg, s. 46, 58 f; Olsson; Waldenström.

⁵¹ Lindén, s. 124; Kullberg, s. 46, 58 f.

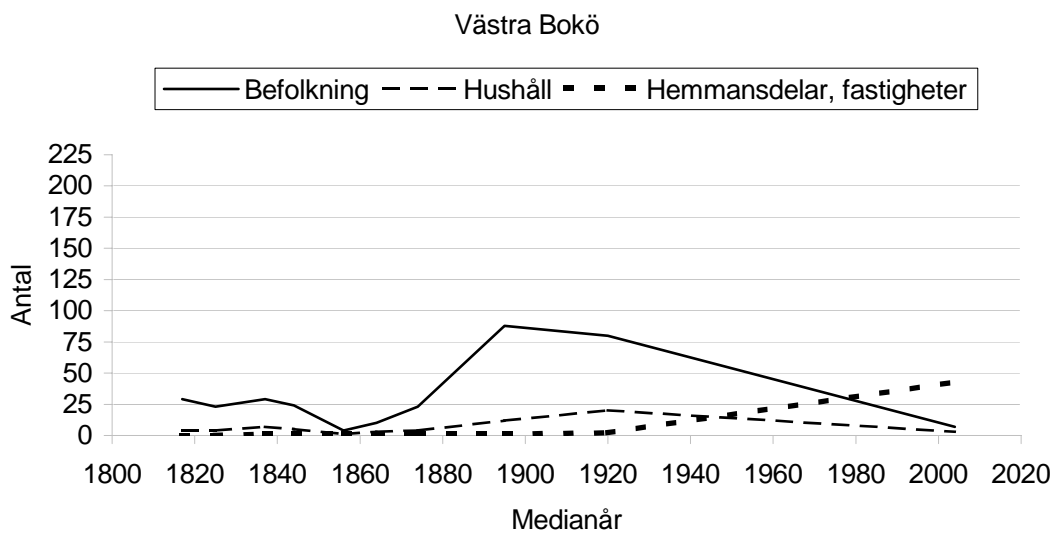
⁵² Lindén, s. 128; Jungstahl, s. 35 f; Waldenström.

⁵³ Skattläggning akt 79; Laga skifte akt 153; Jordregistret; Häradsekonomska kartan med beskrivning; Waldenström.

Figur 5. Procentuell markanvändning på Västra Bokö med annex i samband med laga skifte 1908 och 1918. Källa: Jordregister och häradsekonomiska kartans beskrivning

Figur 6 åskådliggör att 1813-21 fanns det 29 personer på 4 hushåll, medan befolkningstoppen på Västra Bokö låg 1890-99 med 88 personer på 12 hushåll och 1 hemmansdel. 1920 hade ön 80 personer på 20 hushåll och 2 fastigheter, men av dessa var 9 personer på 2 hushåll boende på Horsö. 2004 hade Västra Bokö och Kalvö 7 bofasta på 3 hushåll. Antalet fastigheter uppgick till 43.⁵⁴

Figur 6. Västra Bokös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan

⁵⁴ Husförhörslängder; Församlingsbok; SCB; Fastighetskartan.

Skyddsvärda områden idag

Ängs- och hagmarksinventeringen:

Hela Mulö ingår förutom tomtmark längs strandkanterna. Ön har ett varierat trädskikt och trots ohävden ingår den som representativ betesö.⁵⁵

Kulturlandskapsutredningen:

Bebyggelsen på Mulö ger ett genuint intryck. På öns högsta punkt i den norra delen ligger en fornlämning i form av förhistorisk gravanläggning.

På Horsö, Kalvö och Stora Äspeholmen finns förhistoriska gravanläggningar.⁵⁶

⁵⁵ Länsstyrelsen, 1994, objekt 82.099.

⁵⁶ T Persson, Områdesbeskrivningarna.

3.4 Ekö

Ekö med Baggahägnad, Eköholm, Furö, Furöholm, Ideholmen, Rövareholmen och Östra Bokö. Se karta i bilaga 1.

Historisk beskrivning före laga skifte

Baggahägnad: En mindre holme. Före detta inhägnad för baggar.

Östra Bokö: Ön saknar idag skog, men på 1700-talet var ön bevuxen med bokskog. Karlshamns kommun äger ca en fjärdedel av ön och den omfattar totalt ca 20 ha.

Ekö: Tidigare ekbevuxen med regalerätt för flottans fartyg i Karlskrona. Delar av nordvästra Ekö tillhör Karlshamns kommun och ön omfattar ca 11,3 ha med omgivande skär.

Eköholm: Tillhör Karlshamns kommun.

Furö: Dialektalt Ferö, ön där det växer furor. Den mellersta delen tillhör Karlshamns kommun.

Ideholmen: Holmen har varit bevuxen med idegran, *Taxus bacata*, som är sällsynt och idag växer endast på några platser i södra Sveriges kustområde. Tillhör Karlshamns kommun.

Rövareholmen: *Rövare* vara ett känt personbinamn eller så kan det exempelvis syfta på vrakplundring, smuggling och tjuvskytte.⁵⁷

1660 betalade en man bosatt på kronoön ”Egöe” 1 ¼ tunna torsk i skatt. Vid jordrevning 1673 taxerade öns tre åbor för ängshö på huvudön och mulbete på ”Booköoen” (Östra Bokö) samt ”godt fiske uthi Salta Siöoen”. Då Ekö värderades för skatteköp år 1754, fanns ingen åker eller odlingsbar jord på ön. Den stenbundna marken kunde möjligen ge vinterfoder åt fyra kor och några får. På Östra Bokö, Furö och Furöholm samt Rövareholmen och Eköholm, som även tillhörde lägenheten, fanns magert mulbete under sommaren. Skog till timmer eller bränsle fanns inte på öarna utan måste köpas från fastlandet. Endast några gamla ekstubbar på huvudön minner om den tid, då ön gjort skäl för sitt namn.⁵⁸

Markanvändning och befolkning

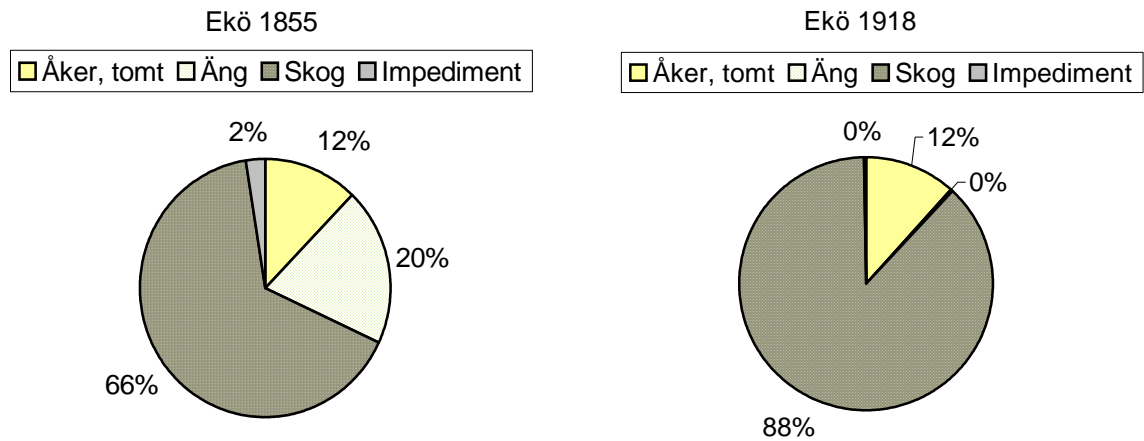
Vid laga skiftet 1855 blev skattelägenheten uppdelad i 8 hemmansdelar. Det var 12 kolotter fördelade på 1-3 lotter per hemmansägare, vilket motsvarade 1/12 - 1/4 andel i enheten. Den totala arean för Ekö uppgick till 40,8 hektar, uppdelad på 26,8 skog, 8,0 äng, 5,0 åker/tomt och 1,0 impediment.

1918 uppgick öarnas totalarea till 40,7 hektar (oförändrat), varav 35,7 skog (ökat), 4,8 åker/tomt (oförändrat) och 0,1 på vardera äng och impediment (minskat). Se även procentuell fördelning av markanvändningen i figur 7.⁵⁹

⁵⁷ Hallberg, s. 133; Kullberg, s. 44, 46 f, 50, 53, 58; Olsson; Waldenström.

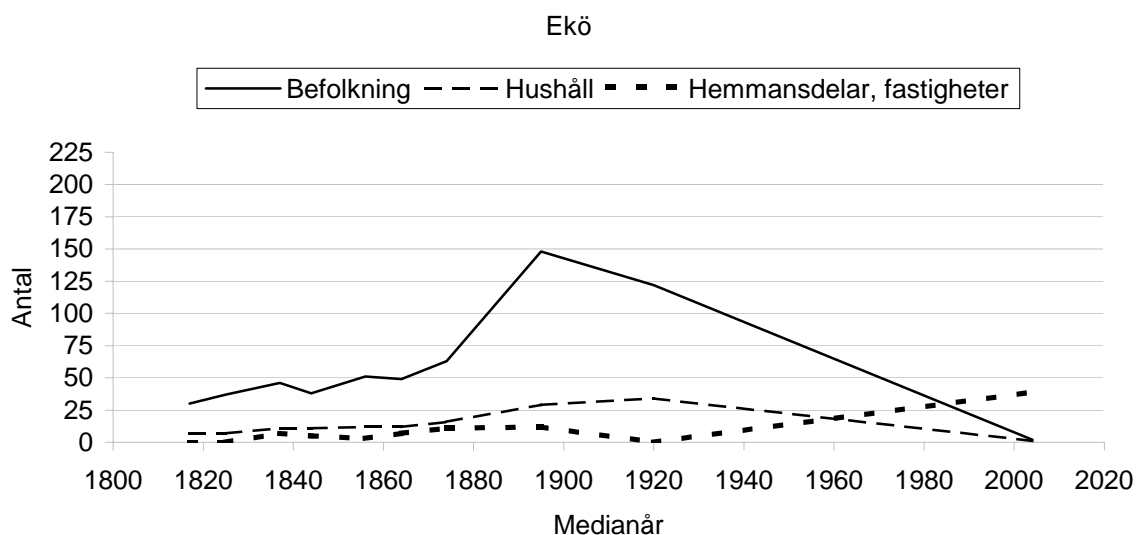
⁵⁸ Lindén, s. 125.

⁵⁹ Laga skifte akt 80; Jordregistret; Häradsekonomska kartan med beskrivning.

Figur 7. Procentuell markanvändning på Ekö med annex i samband med laga skifte 1855 och 1918. Källa: Jordregister och Häradsekonomska kartans beskrivning

Figur 8 visar att Ekös befolkning 1813-21 var 30 personer på 7 hushåll, medan befolkningstoppen var 1890-99 med 148 personer på 29 hushåll och 12 hemmansdelar. 1920 fanns det 122 personer på 34 hushåll. 2004 hade Ekö 2 bofasta på 1 hushåll samt 39 fastigheter.⁶⁰

Figur 8. Ekös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan

Skyddsvärda områden idag

Ängs- och hagmarksinventeringen:

Östra Bokö är en delvis buskig, blockrik ö med betesprägel.

Ideholmen har ett lågvuxet buskskikt samt strandängar.

Båda öarna har lång hävdkontinuitet och är än idag vackra, representativa för området.⁶¹

Furö är en hög urbergsö, ganska kal med glest trädskikt av björk och gran. Ön är troligen ohävdad idag men har kvar sin representativitet som öppen utmarksbetesö.⁶²

⁶⁰ Husförhörslängder, Församlingsbok, SCB och fastighetskartan.

⁶¹ Länsstyrelsen, 1994, objekt 82.097.

⁶² Länsstyrelsen, 1994, objekt 82.096.

Kulturminnesvårdsprogrammet:
Ekö är ett före detta äldre fiskeläge.⁶³

Kulturlandskapsutredningen:
Både Ekö och Östra Bokö är idag kraftigt igenväxta.
På Östra Bokö och Ideholmen finns förhistoriska gravanläggningar.⁶⁴
Furöholm är fågelskyddsområde.⁶⁵

⁶³ Karlshamns kommun, s. 67.

⁶⁴ T Persson, Områdesbeskrivningarna.

⁶⁵ Länsstyrelsen, 2005-05-18.

3.5 Hallö

Hallö med Bengtsörarna, Fölsö, Kalvholmen, Källarholmen, Mevareholmen, Nissaskärvet, Lilla Skåningaholmen, Stora Skåningaholmen, Styrso och (Östra) Äspeholmarna. Se karta i bilaga 1 och 3.

Historisk beskrivning före laga skifte

Bengtsören norra (lilla): Ägs av Statens Naturvårdsverk. Tillsammans med södra Bengtsören omfattar dessa ca 2 ha.

Fölsö: Fastlandsbönderna arrenderade betesmark på ön åt sina föl och hästar. Tillhör Karlshamns kommun och omfattar ca 6 ha.

Hallö: Namnet syftar på de flata berghällarna på öns nordsida.

Mevareholmen: Mer osäker tolkning, utvidgat till *Mevare-*, är möjligen ett ursprungligt **Midhwægha-holm* 'mittvägs-, halvvägsholmen', syftande på det trånga sundet mellan Styrso och Källarholmen. Här går den viktiga inomskärsleden (kyrkleden) mellan Tärnö och Matvik. När man nått fram till sundet är man halvvägs mellan kåsarna på Tärnö och Matvik.

Skåningaholmarna: Nationalitetsbeteckning för skåningar.

Styrso: Förleden *styr* kommer från forntida befälstitel 'skeppshövding', 'styrir' för styrman, skeppare i ledningsorganisationen. Namnet kan också härleda från att åkrar, ängar och dylikt hade form som påminner om ett roder eller en styråra. Ön omfattar ca 15 ha.

Äspeholmarna: 'aspbestånd'⁶⁶

1660 fanns en gård på Hallö som skattade för 1 ¼ tunna torsk. 1673 hade ön tre åbor som betalade skatt för fiske och äng. Ängen gav fyra lass hö. En fjärdedel av Hallö med tillhörande Fölsö, Kalvholmen, Källareholmen, Mevareholmen, Rönnholmen, Norra och Södra Bengtsör, Stora och Lilla Skåningaholmarna samt Styrso skatteköptes 1766 och resten 1796, men handlingarna innehåller ingen naturbeskrivning. Styrso var enligt församlingsböckerna bebott i mitten av 1600-talet.⁶⁷

Markanvändning och befolkning

Förändringarna i landskap och befolkning analyseras mer utförligt i kapitel 3.9 Fallstudie av Hallö.

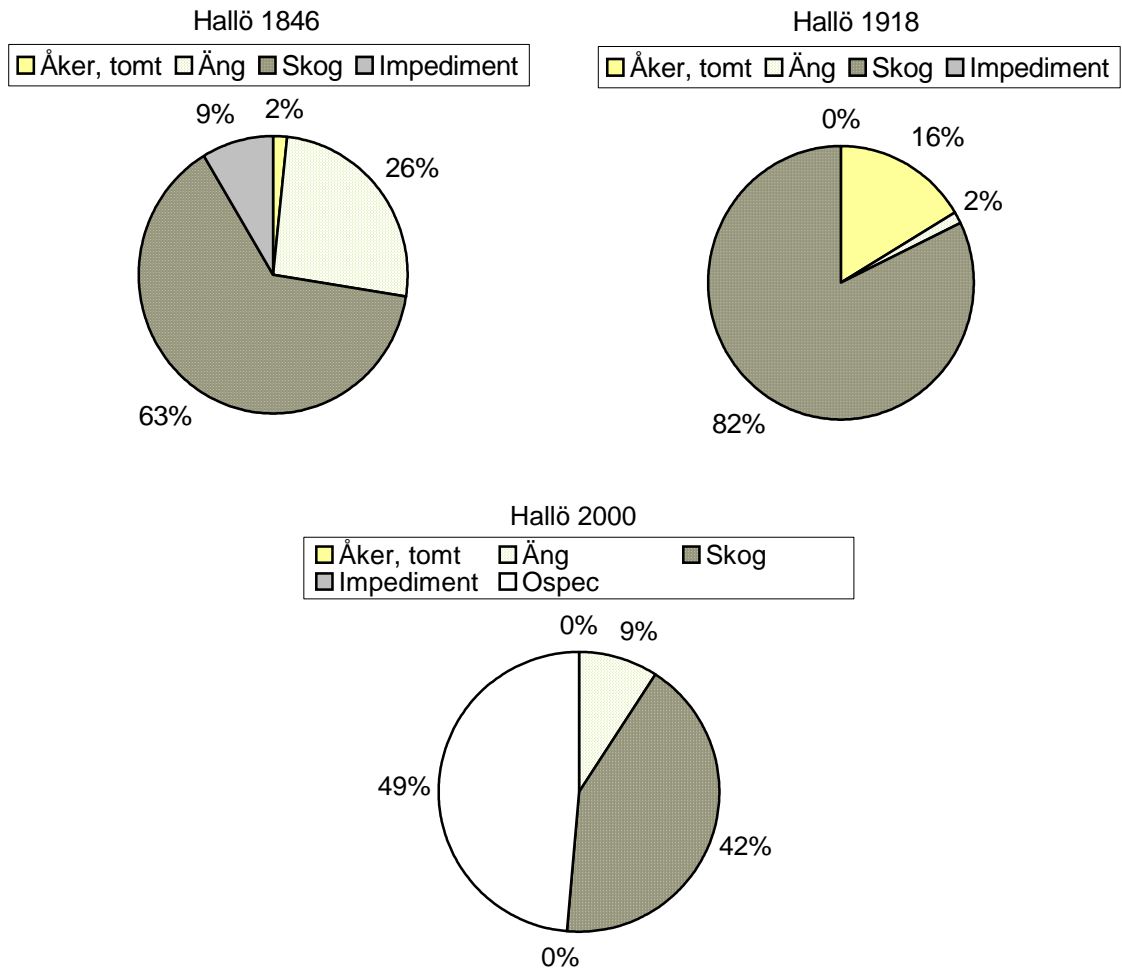
Skatteön Hallö genomgick laga skifte 1846, som fördelades på 12 lotter i 8 hemmansdelar, dvs. 1-2 lotter per hemmansägare, vilket motsvarade 1/12 – 1/6 andel i enheten. Den totala arean var 45,9 hektar, varav 29,3 skog, 11,8 äng, 4,0 impediment och 0,8 åker/tomt. 1918 var totalarean beräknad till 45,4 hektar (minskat), varav 37,3 skog (ökat), 7,4 åker/tomt (ökat kraftigt) och 0,7 äng (minskat kraftigt). Impediment var inte noterat (minskat).

På ortofoto från ca 2000 uppskattade vi 19,8 hektar skog (minskat) och 4,3 hektar äng (ökat) på en total area av 46,8 hektar (ökat). Resterande 22,7 hektar blev ospecificerat på grund av svårigheter att tolka flygfotot. Se även procentuell fördelning av markanvändningen i figur 9.⁶⁸

⁶⁶ Hallberg, s. 96, 99, 132 f, 139 f; Kullberg, s. 44, 54, 56, 67, 77; Olsson; Waldenström.

⁶⁷ Lindén, s. 128.

⁶⁸ Laga skifte akt 62; Jordregister; Häradsekonomska kartan med beskrivning; Digitaliserat ortofoto.

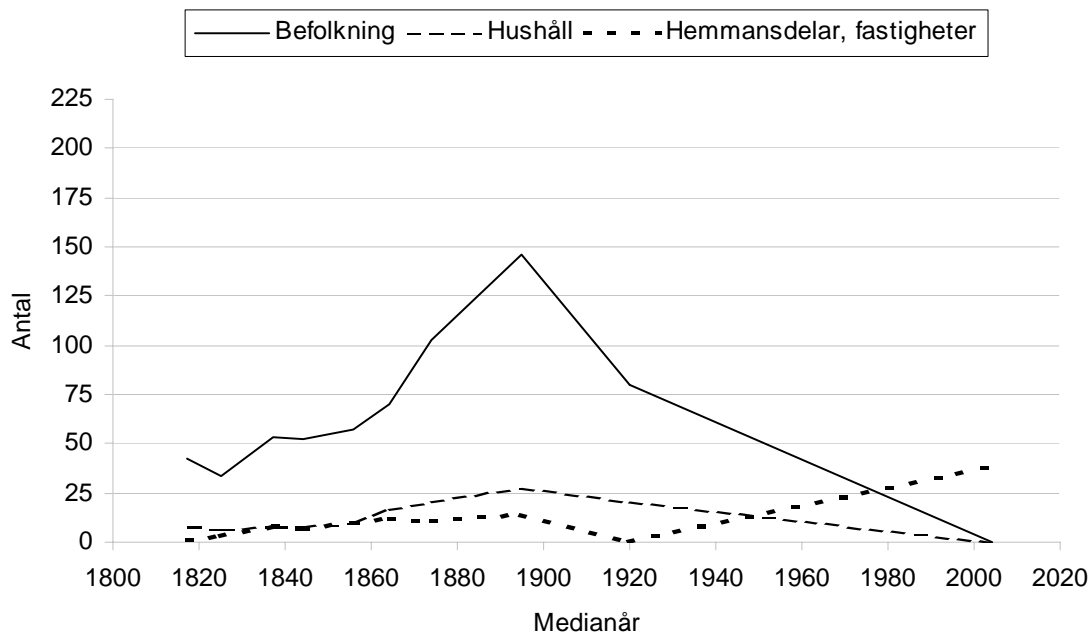

Figur 9. Procentuell markanvändning på Hallö med annex i samband med laga skifte 1846, 1918 och 2000. Källa: Jordregister, häradsekonomiska kartans beskrivning och digitaliserat ortofoto

Figur 10 uppvisar Hallös befolkning 1813-21 med 42 personer på 8 hushåll och 1 hemmansdel, medan befolkningstoppen låg 1890-99 med 146 personer på 28 hushåll och 14 hemmansdelar.

1920 fanns det 80 personer på 21 hushåll och 2004 fanns det 38 fastigheter på ön.⁶⁹

⁶⁹ Husförhörslängder; församlingsbok; SCB; Fastighetskartan.

Figur 10. Hallös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan

Skyddsvärda områden idag

Naturreservat:

Fölsö har en attraktiv del med fina badmöjligheter och förutsättningar för båtturet friluftsliv. Det förekommer hällar med väl utbildade isräffelsystem.⁷⁰

Ängs- och hagmarksinventeringen:

Hela Fölsö ingår som buskrik utmark. Ön har hällmarker med skogspartier av björk, asp, ek och tall samt halvöppna skogsbevuxna ytor som tidigare varit uppodlade. Hävden har legat nere men återupptagits.⁷¹

Kulturlandskapsutredningen:

Hallö och Styrso har vuxit igen på grund av ohävd, medan Fölsös gamla kulturlandskap är öppet genom bete. Ingår som riksintresse för naturvården.⁷²

Bengtsörarna är fågelskyddsområde.⁷³

⁷⁰ Karlshamns kommun, s. 44 f.

⁷¹ Länsstyrelsen, 1994, objekt 82.100.

⁷² T Persson, Områdesbeskrivningarna.

⁷³ Länsstyrelsen, 2005-05-18.

3.6 Joggesö

Joggesö med Brorsö, Harö, Haröskärv och Joppe. Se karta i bilaga 1 och 4.

Historisk beskrivning före laga skifte

Brorsö: Ön tillhör flera ägare och omfattar ca 13 ha.

Harö: Dialektordet *har* betyder 'harg, gryt eller blockmark'. Ön tillhör Statens Fortifikationsverk och en privat ägare. Harö med omgivande skär omfattar ca 30 ha.

Joggesö: Ön omfattar ca 22 ha.

Joppe: Troligen ett mansnamn 'Jakob', se namngrund i kapitel 3.1.⁷⁴

1660 hade Joggesö en brukare som i skatt betalade en tunna torsk. Joggesö med holmarna Brorsö och Harö var 1671 en kronoö med två åbor. Ängen på huvudön var stenig och beväxt med surskog. Den avkastade sex lass hö. Holmarna gav mindre mulbete. Någon ekskog fanns, men den var småväxt och gav inga ollon. Surskogen räckte till bränsle och hägnader. Fisket var givande. Ett ålsätt "till god nytta" brukades under Harö. Joggesö med tillhörande holmar förbyttes från krono till frälse 1675. År 1710 bodde två familjer med 13 mantalsskrivna personer på ön.⁷⁵

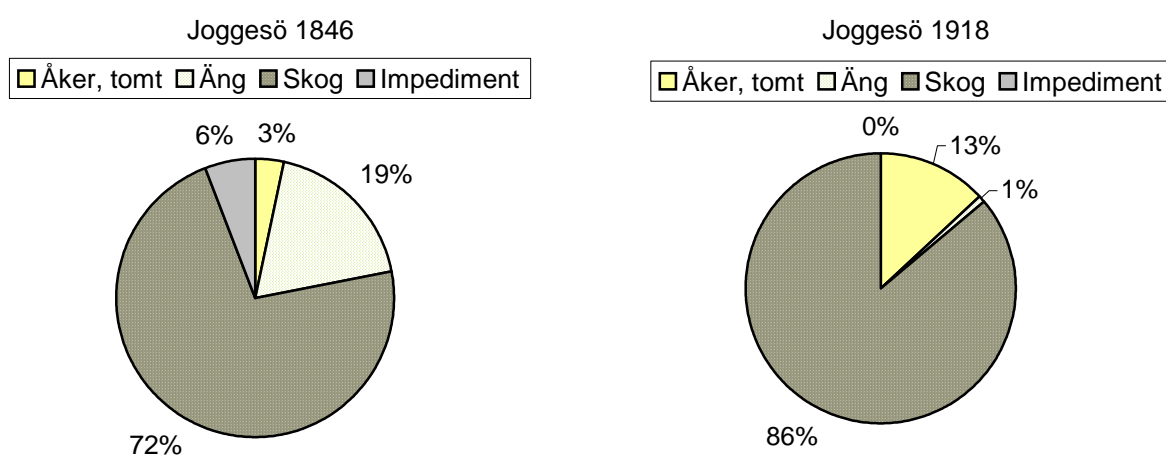
Markanvändning och befolkning

Förändringarna i landskap och befolkning analyseras mer utförligt i kapitel 3.10 Fallstudie av Joggesö.

1846 delades frälseön med 18 kolotter upp i samband med laga skifte. Det blev 8 delar fördelade på 1 1/8 – 3 kolotter per hemmansägare, vilket motsvarade 1/16 – 1/6 andel i enheten. Totalarean för hemmanet var 61,2 hektar, fördelat på 44,2 skog, 11,4 äng, 3,6 impediment och 2,0 åker/tomt.

År 1918 var markarealen 63,0 hektar (ökat), fördelat på 54,3 skog (ökat), 8,2 åker/tomt (ökat kraftigt) och 0,5 äng (minskat kraftigt). Notering för impediment saknas (minskat kraftigt).

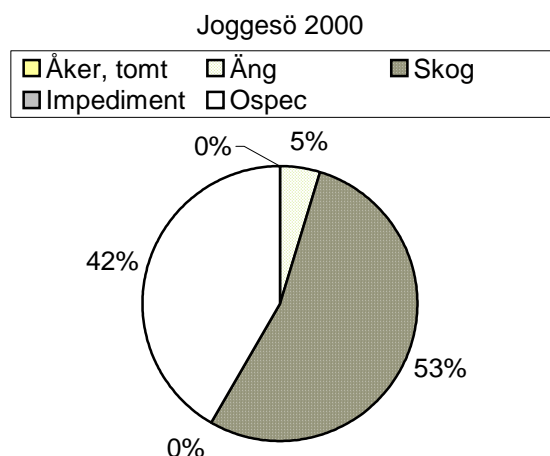
På ortofoto från ca 2000 uppskattade vi landarealen till 62,2 hektar (minskat), varav 33,4 skog (minskat) och 2,9 äng (ökat), medan 25,9 hektar blev ospecificerat på grund av svårigheter att tolka flygfotot. Se även procentuell fördelning av markanvändningen i figur 11.⁷⁶

⁷⁴ Kullberg, s. 47, 57, 59; Olsson; Waldenström.

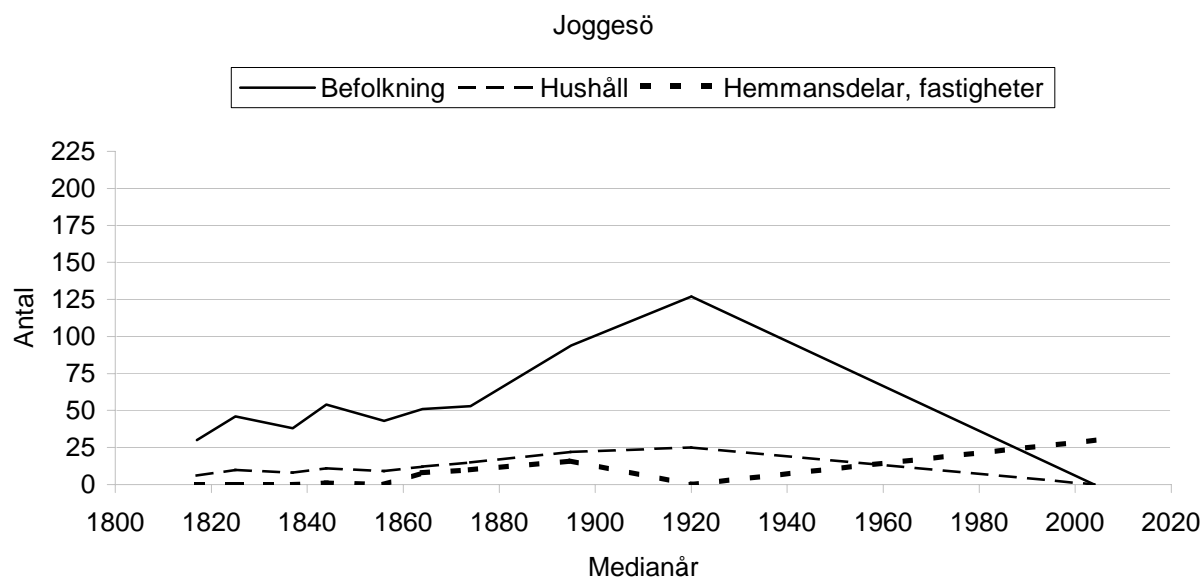
⁷⁵ Lindén, s. 126.

⁷⁶ Laga skifte akt 61; Jordregistret; Häradsekonomska kartan med beskrivning; Digitaliserat ortofoto.

Figur 11. Procentuell markanvändning på Joggesö med annex i samband med laga skifte 1846, 1918 och 2000. Källa: Jordregister, häradsekonomiska kartans beskrivning och digitaliserat ortofoto

Figur 12 visar Joggesös befolkning 1813-21 med 30 personer på 6 hushåll, medan befolkningstoppen låg 1920 med 127 personer på 25 hushåll. Uppgift om hemmansdelar saknas i församlingsboken. 2004 fanns det 30 fastigheter.⁷⁷

Figur 12. Joggesös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan

Skyddsvärda områden idag

Kulturlandskapsutredningen:

Joggesös bebyggelse har få tillskott i modern tid och ger en god bild på hur det kan se ut efter skiftet. Ön är kraftigt igenväxt.

På Brorsö finns hyddgrunder av tillfälliga säsongsbosättningar från vikingatiden fram till 1700-talet.⁷⁸

⁷⁷ Husförhörslängder; Församlingsbok; SCB; Fastighetskartan.

⁷⁸ T Persson, Områdesbeskrivningarna.

Haröskär är fågelskyddsområde.⁷⁹

Riksintresse för försvarsmakten:

Det har varit landstigningsförbud på Harö åren 1968 fram till ca 2000 på grund av militärt övningsområde. Förbudet är idag upphävt.⁸⁰

⁷⁹ Länsstyrelsen, 2005-05-18.

⁸⁰ Waldenström.

3.7 Mjöo

Mjöo med Mjöoskär. Se karta i bilaga 1.

Historisk beskrivning före arealavmätning

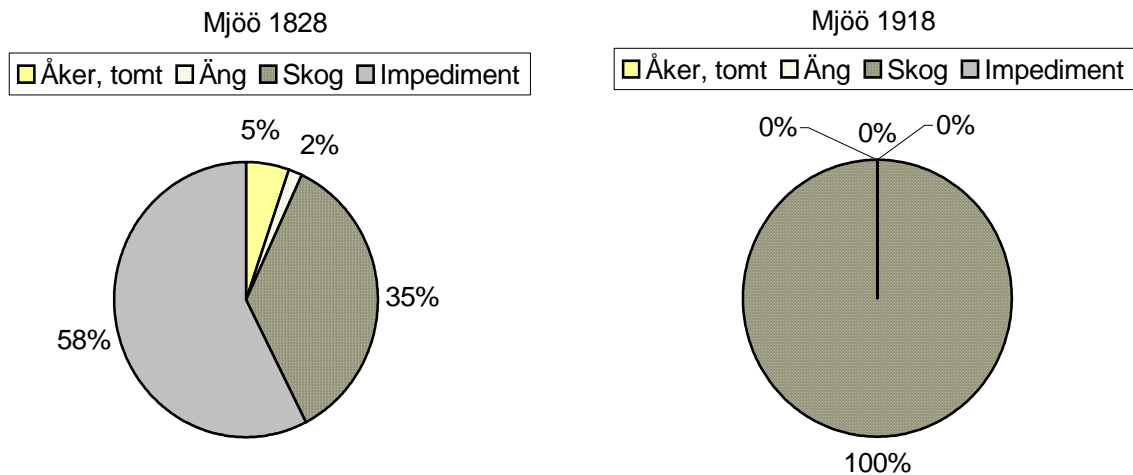
Mjöo: 'Smal' ö. Tillhör Statens Naturvårdsverk och omfattar med omgivande skär ca 11 ha.⁸¹

Vid jordrannsaking år 1718 revades och värderades Mjöo, som tidigare brukats under Västra Bokö. Protokollen synes ha gått förlorade. Ön revades på nytt och skattlades 1745 som krono.⁸²

Markanvändning och befolkning

Kronoön Mjöo var under allmän disposition och innehades av lotsarna vid Matviks lotsplats. Vid arealavmätningen 1828 fanns det 1 hemmansdel bestående av 11,3 hektar mark, varav 6,5 impediment, 4,0 skog, 0,6 åker och 0,2 äng.

1918 var det fortfarande 1 hemmansdel, men arealen ökade till 15,4 hektar, där allt klassades som skog. Se även procentuell fördelning av markanvändningen i figur 13.⁸³

Figur 13. Procentuell markanvändning på Mjöön med annex i samband med arealavmätning 1828 och 1918. Källa: Jordregister och häradsekonomiska kartans beskrivning

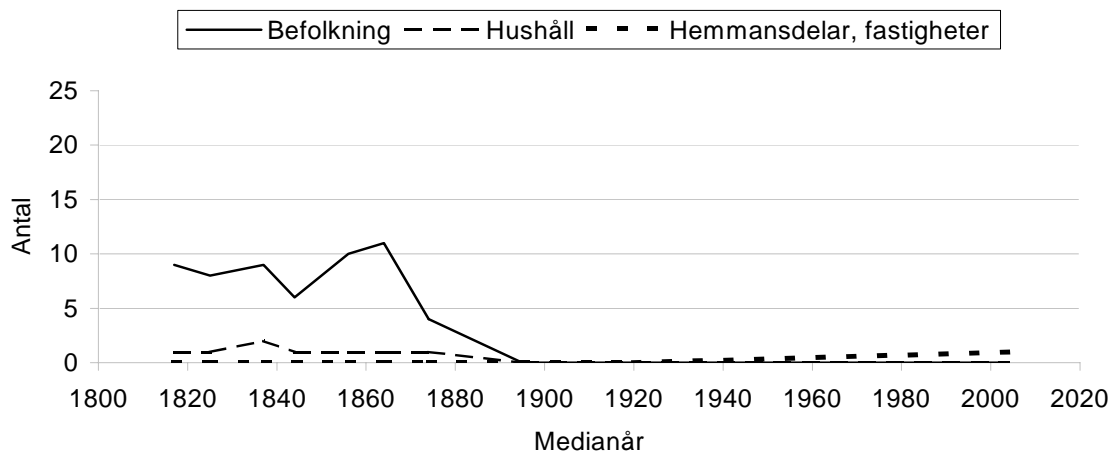
Mjöös befolkning 1813-21 bestod av 9 personer på 1 hushåll, medan befolkningstoppen var 1861-65 med 11 personer på 1 hushåll. 1885 flyttade den sista lotsfamiljen. 2004 fanns det 1 fastighet på ön. Se figur 14.⁸⁴

⁸¹ Hallberg, s. 98, 138; Kullberg, s. 67; Waldenström.

⁸² Lindén, s. 125.

⁸³ Arealafmätning akt 36; Jordregister; Häradsekonomiska kartan med beskrivning.

⁸⁴ Husförhörslängder; Församlingsbok; SCB; Fastighetskartan; Waldenström.

Figur 14. Mjöös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan

Skyddsvärda områden idag

Naturreservat:

Mjöo är en rik häckfågellokal med varierande stränder.⁸⁵

Ängs- och hagmarksinventeringen:

Hela Mjöo ingår i inventeringen och ön är flack med ett buskskikt av nästan uteslutande en, en välhävdad betesö med kontinuitet.⁸⁶

Kulturlandskapsutredningen:

Mjöo har lämningar efter hyddgrunder av tillfälliga fångstbosättningar från vikingatiden fram till 1700-talet samt före detta lotsbostäder. Ingår i riksintresse för naturvården.⁸⁷

Mjöo ingår i fågelskyddsområde tillsammans med Östra och Södra Mjöökär.⁸⁸

⁸⁵ Karlshamns kommun, s. 44 f.

⁸⁶ Länsstyrelsen, 1994, objekt 82.102.

⁸⁷ T Persson, Områdesbeskrivningarna.

⁸⁸ Länsstyrelsen, 2005-05-18.

3.8 Tärnö

Tärnö med Ebbaskär, Ekornastärten, Hästkläpparna, Knivlösen, Sjöö, Skallö, Trollareholmen och Yttre Ekö. Se karta i bilaga 1.

Historisk beskrivning före laga skifte

Ekornastärten: 'Ekorrsvansen'. Tillhör Statens Fastighetsverk.

Hästkläppen: Hästar som hållits på bete på stora Knivlösen, simmade ofta över till skäret.

Knivlösarna: Namnet återgår till en sammansättning med det från andra ortnamn kända terrängbetecknande substantivet *kniv* eller med en höjdbeteckning *knyvel*. I det senare fallet kunde efterleden vara ordet *hös* 'skalle, huvudskål', använt om en rundad klippkontur med uppstickande "knyvlar".

Sjöö: Troligen kommer namnet av påtagligt stark *sjöhävning* vid ön. Ön omfattar ca 7 hektar.

Trollareholmen: Kopplas till ordet *troll*.

Tärnö: Det kan vara fågelbeteckningen *tärna* eller ordet *tärn* 'tjärn, vattensamling' och i så fall kan det syfta på sundet mellan Lilla och Stora Tärnö. *Tärn* 'smal öppning', ett sund (möjligen sundet mellan Tärnö och Harö). Tärnö är med sina ca 117 hektar den största ön i Hällaryds skärgård.⁸⁹

Kronohemmanet 1/8 mantal Tärnö hade 1660 en åbo som i skatt betalade en tunna torsk och 1/4 tunna ål. Enligt jordrevningsjordeboken 1673 erbjöd ön "skrindt" mulbete, stenig äng, som gav sex lass hö, surskog av al och björk "till förnödenhet" samt ekskog, som under ollonår kunde föda fyra svin. Utsädet av råg och korn till åker av sandjord taxerades till 10 2/3 skäppor. Fisket var det enda av större värde och betecknades som gott. Det var huvudnäringen jämte jakt och boskapsskötsel. Till hemmanet hörde tre små "öör", nämligen (Yttre) Ekö, Skallö och Sjöö.⁹⁰

Markanvändning och befolkning

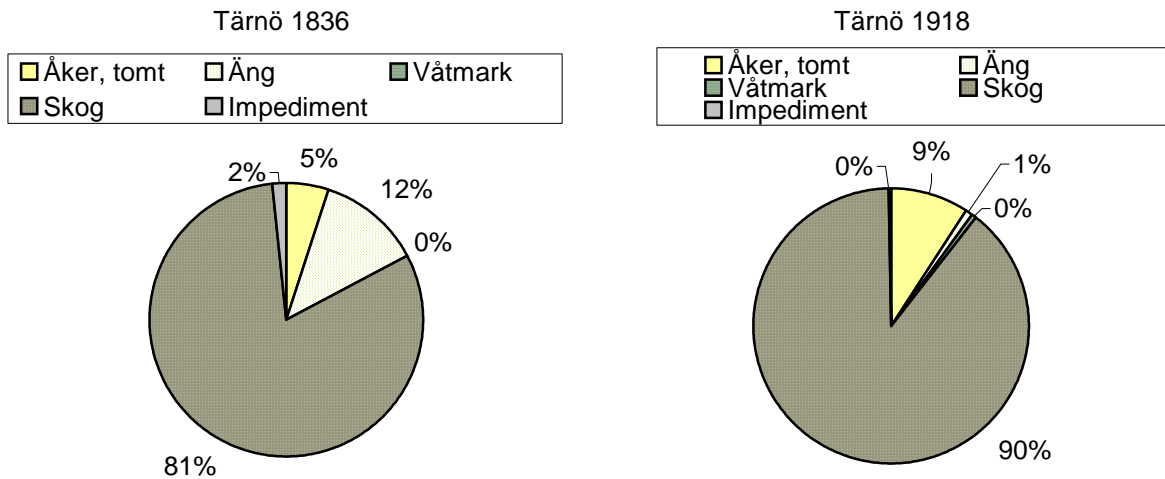
1836 genomfördes laga skifte på Tärnös 1/8 skattemantal och fördelades på 7 hemmansägare med 1/144 – 1/24 mantal. Skiftesförrättningen omfattade även stängsel- och skogsdelning. Tärnös totala areal var 126,9 hektar mark, varav 103,2 skog, 15,5 äng, 6,2 åker/tomt och 2,0 impediment.

1918 ökade Tärnös areal till 133,6 hektar (ökat), varav 119,3 skog (ökat), 12,3 åker/tomt (ökat), 1,2 äng (minskat kraftigt), 0,6 våtmark (ökat) och 0,2 impediment (minskat). Se även procentuell fördelning av markanvändningen i figur 15.⁹¹

⁸⁹ Hallberg, s. 101, 133, 139 f, 144; Kullberg, s. 50, 58, 73, 81 f.

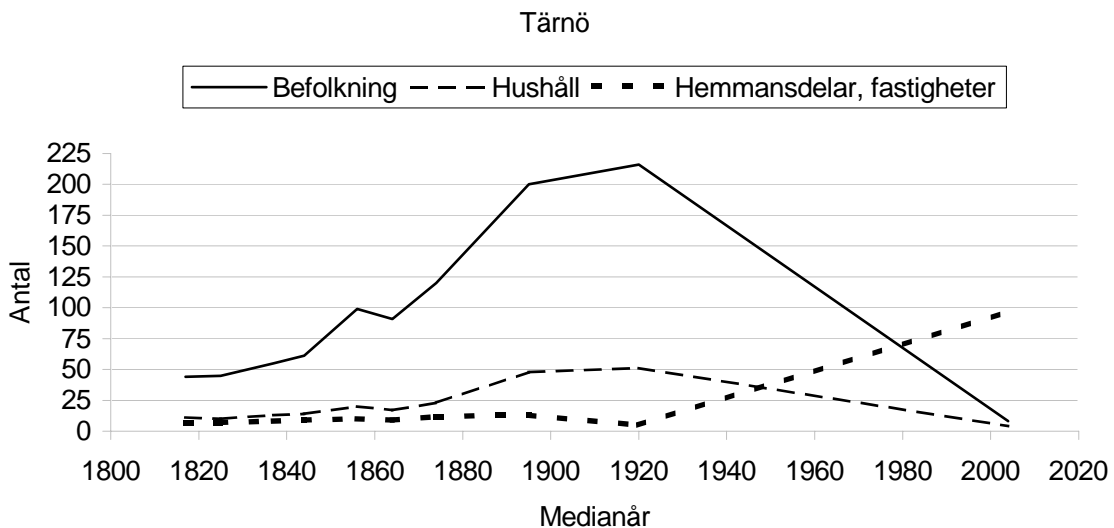
⁹⁰ Kempe, s. 83 ff; Lindén, s. 121 ff.

⁹¹ Laga skifte akt 54; Jordregistret; Häradsekonomska kartan med beskrivning.

Figur 15. Procentuell markanvändning på Tärnö med annex i samband med laga skifte 1836 och 1918. Källa: Jordregister och häradsekonomska kartans beskrivning

På Tärnö bestod befolkningen 1813-21 av 44 personer på 11 hushåll och 7 hemmansdelar, medan befolkningstoppen var 1920 med 216 personer på 51 hushåll och 5 fastigheter. 2004 hade Tärnö och Yttre Ekö 8 bofasta på 4 hushåll samt 97 fastigheter. Se figur 16.⁹²

Figur 16. Tärnö med annex befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörlängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan

Skyddsvärda områden idag

Riksintresse:

Tärnö ingår som riksintresse för naturvård med botaniskt och zoologiskt intressanta partier, landskap med stora frilufts- och skönhetsvärden samt fiskeribiologiska värden.⁹³

Naturresevat:

Tärnö har stor betydelse för friluftslivet och flera värdefulla botaniska lokaler med ställvis artrik flora. På sydvästra delen förekommer lövskog av krattskogskaraktär samt betad

⁹² Husförhörlängder; Församlingsbok; SCB; Fastighetskartan.

⁹³ Karlshamns kommun, s. 52.

ängsmark och före detta åker. Ön har också ett geologiskt värde i form av klapperstensfält och äldre strandvallar.⁹⁴

Ängs- och hagmarksinventeringen:

På stranden i den nordvästra delen av Tärnö finns ett område med blandlövhage av betad skog och buskrik utmark. Den har varit ohävdad, som återupptagits på senare tid. Området har en vacker landskapsbild och är representativ för området.⁹⁵

Skallen ligger nordväst om Tärnö och dess mellersta del ingår som ett typiskt kontinuerligt skärgårdsbete med lövträdsbevuxen, buskrik utmark.⁹⁶

Nyckelbiotoper och naturvärdesområden:

På Tärnöns nordöstra och södra del förekommer det några områden med jätteekar och en gammal lind i igenvuxna ädellövskogar. På den södra delen finns också ett litet område med rödlistad vårkällört samt myskmadra allmänt förekommande i ädellövskogen.⁹⁷

På sydöstra och nordöstra sidan av Tärnö är läderbagge, eller spillning efter densamma, funnen på två lokaler. Det finns även två lokaler med stinkpadda på nordöstra sidan av ön.⁹⁸

Kulturlandskapsutredningen:

Tärnö illustrerar den äldre sammansatta ekonomin i skärgården med fiske som huvudnäring och ett litet jordbruk som komplement. Bebyggelse i radby ger en god bild av förhållandena som rådde i början av 1900-talet. På öns nordöstra udde och vid Drakaberget ligger förhistoriska gravanläggningar⁹⁹

Yttre Ekö är kulturhistoriskt intressant där den forna markanvändningen kan anas i fägata, odlingsröse och stenmurar.¹⁰⁰

Knivlösarna ingår som fågelskyddsområde.¹⁰¹

⁹⁴ Karlshamns kommun, s. 44 f.

⁹⁵ Länsstyrelsen, 1994, objekt 82.104.

⁹⁶ Länsstyrelsen, 1994, objekt 82.103.

⁹⁷ Länsstyrelsen, J Johansson; Skogsvårdsstyrelsen.

⁹⁸ Länsstyrelsen, 2004.

⁹⁹ T Persson, Områdesbeskrivningarna; Waldenström.

¹⁰⁰ Karlshamns kommun, s. 44 f.

¹⁰¹ Länsstyrelsen, 2005-05-18.

3.9 Fallstudie av Hallö

Hallö med tillhörande delar visas på kartan i bilaga 3.

Figur 9 och 10 i kapitel 3.5 illustrerar Hallös markanvändning och befolkning.

I detta och nästföljande kapitel 3.10 Fallstudie av Joggesö användes följande källmaterial som underlag.

För att studera förändringar i landskapet användes laga skifteskartan 1846, häradsekonomiska kartan 1918 och ortofoto ca 2000.

För befolkningsanalysen används egna studier av jordregister, kronologiskt register, laga skifteshandlingar akt 61 och 62 samt husförhörslängder från åren 1813-21, 1823-27, 1835-38, 1841-46, 1852-59, 1861-65, 1871-76, 1890-99, församlingsboken 1920 och Statistiska Centralbyråns (SCB) statistik 2004.

Vi har haft huvudbry med att tyda olika skriftställares handstilar. I början av 1800-talet stavades personnamnen inte på samma sätt vid olika tillfällen, vilket kan skapa problem med kopplingen mellan såväl perioder som olika källmaterial. Vi reserverar oss därför för förhastade slutsatser på grund av feltolkningar. I de första husförhörslängderna var uppgifterna ofullständiga, varför det blev besvärligt att tyda varifrån inflyttare kom, vart de tog vägen och när.

Markanvändning och befolkning

Som nämnts i kapitel 3.5 bestod Hallö av 12 lotter skattejord efter laga skiftet 1846. Skärgårdshemmanets nr 52 Hallö totala areal på 45,9 hektar bestod då av 29,3 hektar skog, 11,8 hektar äng, 4,0 hektar impediment och 0,8 hektar åkermark - fördelat på Hallö, Bengtsörarna, Fölsö, Kalvholmen, Källarholmen, Mevareholmen, Nissaskärvet, Lilla och Stora Skåningaholmen, Styrso och (Östra) Äspeholmarna. Ängen låg i sid- och jämnlända partier.

Vid laga skifte fanns det 52 personer fördelat på 8 hushåll och 7 hemmansdelar, vid befolkningstoppen i perioden 1890-99 var det 146 personer fördelat på 28 hushåll och 14 hemmansdelar och 1920 minskade de till 80 personer på 21 hushåll. Dessa siffror innebär att medelhushållet bestod av 6,5 personer vid laga skifte, 5,2 personer vid befolkningstoppen 1890-99 och 3,8 personer 1920.

På Hallö fanns det endast fiskarebönder, dvs. fiskare med jordbruk som komplement. Fler människor ställde större krav på åkerbruk och därför odlades ängsmark upp med spannmål och potatis. 1918 ökade skogen till 37,3 hektar, åker- och tomtmark till 7,4 hektar, medan ängen minskade till 0,7 hektar. Av någon konstig anledning har impedimenten upphört i beskrivningen, vilket kan bero på att marken användes på olika sätt och därför klassificerades annorlunda av lantmätnarna.

På ortofoto ca 2000 var stora delar av Hallö, Styrso och de andra holmarna och skären trädbevuxna. Vår uppskattade beräkning av totalarean var 46,8 hektar, varav 19,8 hektar skog, 4,3 hektar äng och 22,7 hektar ospecificerad mark, medan åker saknades. Vi har inte räknat med impediment eftersom det är svårt att visuellt se skillnad på berghällar, impediment och annan öppen, obevuxen mark, vilket gör att diagrammen inte kan jämföras för alla markslag.

In- och utflyttning

Inga hinder för laga skiftet 1846 förelåg och delägarna som ville bo kvar accepterade att ägorna skiftades till kringliggande öar. De utflyttade fick tillgång till den gemensamma brunnen på Hallö. Av åtta hemmansägare fick fyra bo kvar och fyra erhöll utflyttnings-skyldighet, varav tre till Styrso och en till Stora Skåningaholmen.

Ägorna fördelades enligt följande:

- ◆ Hallö, Norra Bengtsör, Södra Bengtsör
- ◆ Hallö, Fölsö, Stora Skåningaholmen, Lilla Skåningaholmen, en holme utan namn
- ◆ Hallö, Fölsö, Nissaskärv, Källareholmen
- ◆ Hallö, Mevareholmen, Kalvholmen
- ◆ Styrso, Rönnholmen
- ◆ Styrso, Utterholmen
- ◆ Styrso
- ◆ Stora Skåningaholmen

I detaljanalysen av befolkningsutvecklingen och vad som hände med familjerna på Hallö från 1800-talet fram till idag utgick vi från de åtta hemmansägarna vid laga skiftet; fiskarena Mats Ingemansson, Gustaf Sandström, Anders Truedsson, Nils Svensson, Anders Olsson, Anders Ingemansson, Ola Ingemansson och fiskaränkan Elna Petersdotter. Därefter studerade vi övriga hemmansägare och hushåll med avseende på in- och utflyttning

Tre av de åtta hemmansägarna var bosatta på Hallö före laga skifte.

Det visade sig att änkan Elna Petersdotter med utflyttningsskyldighet och ägor på Stora Skåningaholmen saknades i husförhörslängderna på Hallö både före och efter laga skiftesförrättningen. Efter samordning med mantalen på Joggesö fann vi henne i husförhörslängden där, som gift med fiskaren Pehr Ingemansson från Hallö. Denne Pehr var bror till Anders och Ola Ingemansson, så fiskaränkan och deras barn fick antagligen hans andel när skiftet gjordes upp. På Hallö var hennes 'åbyggnad' en uthuslänga av skifte med bräder i gott skick.

Matts Ingemansson var född på Hallö, och återkom troligen till ön i samband med laga skiftet efter att ha bott på annan ort en längre tid. Uppgifter om ut- och inflyttning saknades, som nämnts tidigare. Se föräldrahemmet på foto till höger.

Hos Ola Mattsson på Hallö 1904. Huset byggdes av Olas far, skiftesdelägaren Mats Ingemansson. Källa: Björn Waldenströms bildarkiv.

När det gäller tre av de andra hemmansägarna var någon av makarna från Hallö och vad gäller den

åttonde hemmansägaren kom båda makarna från Åryds skärgård.

Slutsatsen är alltså att det knappt sker någon inflyttning före 1846 - samtliga åtta hushåll har anknytning till Hallö och skärgården genom en eller båda makarna. De som inte kom från öarna var födda utmed fastlandskusten, dvs. i Matvik, Karlshamn eller (Bräkne) Hoby – det var med andra ord personer vana vid havet, dess gåvor och vedermödor. Detta inflyttningmönster i skärgården fortsatte även framledes, men då tillkom även makar födda i Ronneby och Ellestad. Här antecknade skriftställaren mestadels socknen så det var sannolikt fortfarande fastlandskustbor som bosatte sig på öarna.

När vi fortsatte att studera inflyttningsmönstret efter 1846, konstaterades att merparten av de ”nya” hemmansägarna var efterföljande generationer från ovanstående sju hushåll (hushållet med änkan Elna Petersdotter studerades i fallstudien av Joggesö). Detta generationsväxlande fortsatte ända fram till 1920, då personstatistiken slutar på grund av mantalskrivningens 70-åriga sekretess. 1920 var det med andra ord fjärde och femte generationens fiskare boende på Hallö sedan skiftesförrättningen. Vad detta fört med sig ur social synpunkt är en annan fråga att belysa. Det väcker i alla fall nyfikenheten om 1900-talets generationer fortsatte att ha kvar sina ägor efter avfolkningen, eller om det var ”nytt” fritidsfolk som bosatte sig på ön.

När vi studerade obesuttna (icke jordägande) titulerades de fiskare, sjömän och skeppare. Dessa uppvisar ett rörligare flyttmönster så till vida att de endast var bosatta en eller några husförhörslängder på ön. De var i första hand födda på Hallö, kringliggande öar eller längsmed fastlandets kust, som t.ex. Matvik, Asarum, (Bräkne) Hoby, Ronneby, Brorstorp. På slutet av 1890-talet noterade prästen bara ”Hällaryds socken”, men mönstret torde vara detsamma att inflyttarna var från närområdet i och kring skärgården. Vid utflyttning skedde den till kringliggande öar, Matvik, (Bräkne) Hoby, Asarum, Ronneby och Mjällby.

Sjömännen var av naturliga skäl mobila. I samtal med pensionerade fiskarbonden Erik Åkesson¹⁰² framgår det att när han var sjöman sommartid, ofta jobbade på lokala lastfartyg som fraktade gods mellan hamnarna i Blekinge. På så sätt förstärktes försörjningen samtidigt som han inte behövde vara borta några längre perioder från gården.

Går vi vidare till tjänstefolket i form av inhysta, pigor och drängar samt fosterbarn var de riktigt omväxlande. De stannade oftast en säsong i ett hushåll innan de flyttade vidare till nästa – antingen på ön eller kringliggande öar. Här märktes en väsentlig skillnad över tiden. På slutet av 1890-talet pendlade tjänstefolket inte lika mycket mellan hushållen, utan de flyttade till fastland inom socknen efter en säsong på ön. En förklaring kan vara att barnaskaran vid denna tidpunkt ökade, och när barnen växte upp fick de ta över pigans, drängens och inhyses arbetsuppgifter i hushållet. Tjänstefolket kom också längre ifrån – förutom de platser som tidigare nämnts – tillkom Vettekulla, Svensum, Kroksvik, Sandslätt, Trensum, Urshult och Småland. Arbetsmöjligheterna på fastland ökade också på slutet av 1800- och början av 1900-talet. En annan förklaring till minskningen av tjänstefolket kan vara de dåliga fiskeåren på 1800-talets slut. Fisket gav dålig lönsamhet och möjligheterna att arbeta i Karlshamn, Ronneby eller inom industrin var säkert bättre än att tjäna sitt levebröd med fritt fiskegarn¹⁰³ i skärgården.

Trots närheten till Karlshamn, som var en betydande utskeppningsort, var det endast sex ungdomar från tre hemmansägande fiskarfamiljer som emigrerade direkt till Amerika mellan 1890 och 1900. De betraktades av prästen som inhysta hos föräldrarna innan de flyttade. Dessutom åkte tre fiskarflickor från besuttna familjer till Danmark i olika omgångar.

Familjemönster

Som redan nämnts under in- och utflyttning var de hemmansägande fiskarena en mycket homogen och bofast grupp. De var väl förankrade i skärgårdsmiljön och barnen bildade egna familjer med grannar på Hallö eller kringliggande öar.

Det har varit intressant att iaktta hur familjernas livscykel förändrades över tiden. När hemmansägarnas familjer växte och barnen blev äldre, tog de äldsta barnen över hemmansdelarna – även om de första hemmansklyvningarna inte ägde rum förrän 1874. Om äldsta

¹⁰² Erik Åkesson och hans dotter Monica Åkesson.

¹⁰³ *Fritt fiskegarn* innebar att pigan fick lönen in natura, t.ex. genom att fångsten från ett fiskegarn tillföll henne.

sonen var sjöman, stod nästa son i syskonskaran på tur att ta över. I brist på söner tog äldsta dottern över ägorna tillsammans med sin fiskarmake och barn. När föräldrarna överlämnat ägorna till barnen (ofta efter att maken dött), blev fadern gårdsman, husman eller inhyt hos något av barnen. Det var inget ovanligt med omgifte och småbarnen följde i så fall med i äktenskapet.

Det sociala livet i skärgården kretsade kring fisket och döttrarnas ingifta makar var/blev också fiskare. De flesta barnen var kvar i hushållet tills de gifte sig och skaffade egna familjer på Hallö eller kringliggande öar (beroende på var den andra parten var född). Tendensen som vi annars sett är att söner flyttade hemifrån för att bli sjömän.

Vi har också noterat utvecklingsmöjligheter för inhysta, drängar och pigor som gifte sig med fiskaränkor/änklingar eller något av barnen till de hemmansägande fiskarena. Men det var ingen nödvändighet att gifta till sig mark. Det förekom även att drängar på eget initiativ ”gjorde karriär” som inhysta, fiskare och slutligen besuttna. Som besuttna blev de kvar på sina ägor.

På 1920-talet ändrades flickornas yrkestitlar i församlingsboken – i stället för pigor förekom fiskarflickor, hushållsbiträden och sömmerskor. Pojkarna fortsatte däremot att vara fiskare.

Skyddsvärda områden idag

Småskalighet är ledordet för markanvändning i skärgårdens marginalbygd. Huvudön Hallö är till sin beskaffenhet tämligen kuperad med relativt högt berg och en stor andel impediment med berg, hallar och stenbundna partier. En förklaring till dagens igenväxning på vissa partier kan vara att det inte finns betesdjur på bebodda öar. I skärgården saknas ofta stängsel i form av staket eller dylikt, och gränser syns i landskapet som spår av lagaskiftets stenvmurar eller fastighetsägarnas bearbetade växtlighet för lite avskildhet.

Vi har särskilt observerat att Fölsö inte har eller haft någon annan bebyggelse än ett litet uthus (i alla fram till 1918). Idag är ön naturreservat som hävdas med bete och manuell röjning genom kommunens försorg. Ön är lättillgänglig för rörligt friluftsliv och har allmän grill- och badplats. Utedass finns också i anslutning till de kommunala bryggorna. Det är lite märkligt att en så stor ö varit obebodd. Några teorier till möjliga orsaker kan vara att skärgårdsbor var som människor i allmänhet, där den sociala samvaron och tryggheten var av väsentlig betydelse. Det var därför klokare att bo tillsammans med övriga hushåll än att bo för sig själv på egna ägor. Ön fungerade som betesmark vid 1800-talets början och hade uppodlade partier på slutet av århundradet. Idag är det en blandning av ängs-, hag- och buskmark med stenskittesmur, som markerar gränsen mellan de två fastigheterna på ön.

3.10 Fallstudie av Joggesö

Joggesö med tillhörande delar visas på kartan i bilaga 4.

Figur 11 och 12 i kapitel 3.6 illustrerar Joggesös markanvändning och befolkning.

Se föregående kapitel 3.9 Fallstudie av Hallö för källmaterialets underlag.

Markanvändning och befolkning

Frälsehemmanet Joggesö nr 54 genomförde laga skifte mellan 1844 och 1846. Ön med tillhörande öar hade inget mantal i vanlig bemärkelse utan kolotter, som förklarats tidigare under kapitel 3.1 om skärgårdens indelning. Joggesö bestod vid denna tid av sammanlagt 61,2 hektar, fördelade på 44,2 hektar skog, 11,4 hektar äng, 3,6 hektar impediment samt 2,0 hektar åker.

I markanvändningen syns det hårdare trycket från människorna genom ökad åkerareal från 2,0 hektar vid skiftet till 8,2 hektar 1918. Under samma period minskade ängsarealen från 11,4 till 0,5 hektar, även impedimenten minskade från 3,6 hektar till 0. Anmärkningsvärt är att skogen ökade från 44,2 till 54,3 hektar, vilket den inte borde göra med tanke på att människornas tryck på och användandet av marken ökade.

På ortofoto från 2000 har det skett en del förändringar. Enligt vår tolkning minskade markarealen till 62,2 hektar, skogen minskade till 33,4 hektar medan ängen ökade till 2,9 hektar. Eftersom det inte bedrevs något brukande av marken var mycket av ängsarealen tomt till fritidshus. 25,9 hektar har inte specificerats närmare.

1968 köpte militären stora delar av Harö till övningsområde och av den anledningen rådde här landstigningsförbud fram till ca 2000. På ön hade det tidigare bedrivits bete, men idag börjar stora delar bli igenväxta sedan såväl betet som militärens aktiviteter upphört.

Antalet människor och hushåll låg ganska konstant från 1820 fram till 1876. Därefter syns en uppgång fram till 1890, då befolkningen ökade från 53 till 94 och hushållen från 15 till 22. Det var inte antalet besuttna lottägare som ökade utan inhysefamiljerna som blev fler. Samtidigt hade stenindustrin börjat visa sig med två familjer boende där under ett år och en familj över säsongen. Befolkningstoppen på Joggesö var 1920 då antalet människor uppgick till 127 fördelade på 25 hushåll. En förklaring till befolkningsökningen är att det blev fler barn i familjerna. Vi ser att av de 11 familjerna vid laga skifte 1846 levde 2 av de ursprungliga hemmansägarna fortfarande 1920. I resterande 9 hushåll hade efterföljande generationer övertagit fastigheterna.

In- och utflyttning

När vi försökt tolka husförhörlängderna har vi konstaterat att prästen inte noterat vem som ägde lottandelarna före 1861. Det var då svårt att få en exakt bild över hemmansägarna. Vi dristade oss till att göra en tolkning av M. Roséns forskning¹⁰⁴, som säger att du skulle äga mark och redskap för fiskeutövning för att få fiskarbevis. De som på 1820-talet var införda som fiskare eller fiskaränkor borde då ägt kolotter. Resultatet blev 6 lottägare 1817 och 8 på 1820-talet. Dessa 8 kan spåras i skifteshandlingarna.

I samband med laga skifte förekom det en del klagomål på värderingen av mark och byggnader samt att vissa bryggor fick användas av olika hemman. Det blev efter förhandlingar fyra med kvarboenderätt och fyra med utflyttningsskyldighet, men alla bodde kvar på ön.

Ägorna fördelades enligt följande:

- ◆ Fyra hemmansägare på Joggesö och Brorsö
- ◆ Fyra hemmansägare på Joggesö och Harö

¹⁰⁴ Rosén, s. 131, 133 f.

Vid skiftet 1846 hade Joggesö 18 kolotter som delades upp på 8 ägare. Ägarna var fiskarena Anders Larsson, Ola Persson, Nils Pehrsson, Ola Mattsson, Pehr Olsson och Anders Olsson, änkorna Elna Petersdotter och Inga Nilsson. Lottägarna kunde vi spåra som boende här vid husförhörslängdernas början, eller som barn till någon av dem. Vid närmare granskning av släktförhållandet på de 54 personer som bodde här vid laga skifte tillhörde de 4 släkter.

Det har varit oklart exakt hur många som behövde flytta och hur många som fick bo kvar. I skiftesförrättningen står det att bröderna Anders och Per Olsson ville ha sina lotter bredvid varandra tillsammans med Ola Mattsson. Troligen fick de flytta. Änkan Inga Nilsson fick bo kvar och hennes son Ola Persson ville ha sin lott bredvid hennes. Den andra änkan Elna Pährsdotter var nöjd med att flytta till norra delen av Joggesö. Denna änka hade även lott på Stora Skåningaholmen efter skiftet på Hallö. Anders Larssons och Nils Perssons hus var i gott skick och de trodde sig få bo kvar.

Som tidigare nämnts är det inte lätt att få en bestämd uppfattning på flyttmönstret på grund av ofullständiga uppgifter. Om vi bortser från tjänstefolket, kom de som bott här mellan åren 1811 och 1844 från någon av öarna i Hällaryds skärgård eller i dess omedelbara närhet på fastlandskusten. Det längsta någon flyttat för att bli lottägare eller fiskarhustru var från Ronneby. Noterbart är att antingen mannen eller kvinnan i varje familj var född på Joggesö. Först på 1870-talet var ingen av makarna född på ön.

När vi studerat de besuttna som av någon anledning flyttat från Joggesö, var det endast en familj som flyttade från Joggesö strax före laga skifte. Hustrun var fiskardotter född på ön och maken var från början dräng, sedan inhyses och till sist besutten fiskare.

Efter skiftet noterade vi att många av hushållens barn bodde kvar. När de flyttade hemifrån skedde det inom socknen eller så gifte de sig och blev inhyses på ön. När hemmansägarna blev gamla tog något av barnen över lottandelen och de gamla blev inhyses tills de dog på ön.

Vi observerade några uppseendeväckande släktförhållanden. Två av de sex lottägarna 1817 hade efterkommande generationer fram till 1920-talet. Det blir som mest sex generationer. Vi hittar även en lots som återvände när lotsstationen på Mjöo lades ner och flertalet av hans barn bodde på Joggesö 1920.

Vårt resultatet visar att om man föddes i skärgården var det troligt att man stannade eller återvände efter några års frånvaro. Av 21 hushåll på 1890-talet hade 11 anor från 1813. 1920 fanns det 24 hushåll och 9 av dessa hade anor från 1813.

Tjänstefolkens flyttningar

Vid granskning av tjänstefolket i form av drängar, pigor och inhysefolk visade det sig att de i huvudsak kom från Hällaryds socken. Fram till 1852 var det cirka 10 av 48 som inte kom därifrån. Från 1850-talet ökade antalet flyttningar och merparten kom från (Bräkne) Hoby och Ronneby, några från Hällaryds skärgård och en från Mjällby. Fram till 1870-talet hade det mest rört sig om ensamma drängar och pigor, men därefter ser vi många inhyses familjer där en eller båda makarna kom från Joggesö. På 1890-talet då befolkningen ökade markant var det förvånansvärt lite flyttningar, endast 7 stycken. Den enda emigranten vi hittat på Joggesö var en inflyttad piga som flyttade vidare till Danmark 1896.

Skyddsvärda områden idag

Joggesö med annex har idag bebyggelse endast på huvudön och inga åretruntboende. Stora delar av Joggesö är igenväxt med träd och buskar. På de lägre partierna längs strandkanten är det mer öppet i anslutning till husen. Brorsö är nästan helt igenväxt, medan Harö har en

del öppna partier. Dessa partier har eventuellt sammanhang med militärens påverkan, då en del fortifikationsarbeten varit genomförda på ön.

Eftersom Joggesö har få tillskott av hus efter skiftet speglar dagens bild hur det kunde se ut på mitten av 1800-talet.

Fiskerättsutredning

Eftersom fiskerätten var en förutsättning i skärgården, finns det en del utredningar gjorda för att fastställa om den var skiftad eller om alla fastighetsägarna hade fiskerätt. 1953 utredde Lantmäteriet i Karlskrona fiskerätten för Joggesö. Där kom det fram att vattenområdena var skiftade och ansågs delade med stranden enligt 12 kap. 4 § Jordebalken. Fisket däremot hade inte skiftats så alla delägarna hade fiskerätt i förhållande till antalet kolotter, men det är inte samma sak som att alla som bodde på ön hade fiskerätt. 1953 uppgick antalet andelar i fisket till 19.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Lantmäteriet, akt 717.

4 Diskussion av forskningsläget

I följande kapitel jämförs vår egen forskning av Hällaryd skärgård och fallstudierna på Hallö och Joggesö med annan forskning.

4.1 Före 1800

Kronan ville i början av 1700-talet få in pengar till det stora nordiska kriget. Då bjöds kronojorden ut till försäljning genom skatteköp. Försäljningen gick trögt i början men tog fart efter 1789. Att få del av skattebondens nya fördelar, dvs. få behålla mer av vinsten från sitt överskott, gjorde att bönderna i Blekinge var de mest benägna i landet att köpa sin jord. Frälsejorden genomgick också förändringar under 1700-talet då adelns monopol avskaffades och bönder fick rätt att köpa frälsejord.¹⁰⁶ I Hällaryds skärgård genomfördes skatteköp på hemmanen Ekö 1754 respektive Hallö i två omgångar 1766 och 1796.¹⁰⁷

4.2 1800 - ca 1920

Markanvändning

Under 1800-talet var det stora omvandlingar i samhället. Både den agrara revolutionen och skiftesreformerna påverkade landskapet. Många byar upplöstes vid laga skiftet.¹⁰⁸ Beträktar vi öarna i skärgården som byar märks mönstret på Hallö och Joggesö. Den odlingsbara marken i skärgården var övervägande mager. Antalet mindre åkrar växte i samband med arvskiften och hemmansklyvningar, samtidigt som markägarna fick stor del av sin inkomst som fiskare och andra binäringar.¹⁰⁹

Enligt Esaias Tegnér var det ”freden, vaccinen och potäterna” som var orsaken till den snabba befolkningstillväxten efter 1809. Potatisodlingen hade sitt stora genombrott i början av 1800-talet. Eftersom potatisen gav mer än dubbelt så hög avkastning i energi och protein per ytenhet som spannmål underlättade den för torpare och backstugusittare att odla för egen försörjning även på små jordtytor.¹¹⁰

För fiskarböndernas ekonomi innebar kolotterna att de tack vare den småskaliga boskapskötseln hade mjölk, smör och ost samt även kött som egen naturaandel i hushållningen. I någon mån blev det också överskott till försäljning. Därutöver hade de även grisar och höns. (Fiskarebonden Erik Åkesson bekräftar denna företeelse även efter 1940-talet, då han sade sig i huvudsak varit fiskare, men också odlat potatis, korn, havre och vete till husbehov. Det lilla som blev över kunde säljas.) Som följd av dessa tillgångar hade fiskarbönderna en avsevärt bättre och stabilare ekonomi än de obesuttna. Skillnaden i ekonomisk ställning kom även till synes i husstorleken. Bland de besuttna fiskarena var parstugan en vanlig hustyp.

Den allmänna trenden sedan det tidiga 1800-talet var dock att spannmålsproduktionen ökade och försörjningssituationen förbättrades. Medan Sverige under 1700-talet hade importerat spannmål, blev landet från 1830-talet en betydande spannmålsexportör. Detta kunde ske till stor del på grund av nyodling.¹¹¹ Eftersom marken i skärgården redan var brukad, blev ängsmarken omvandlad till åker, vilket vi sett i skifteskartorna och häradsekonomiska kartan från 1918 med tillhörande beskrivningar.¹¹²

¹⁰⁶ Gadd, s. 195 ff, 202 f.

¹⁰⁷ Lindén, s. 125, 128.

¹⁰⁸ Gadd, s. 207.

¹⁰⁹ Jungstahl s. 87;

¹¹⁰ Edgren & Edgren, s. 221.

¹¹¹ Edgren & Edgren, s. 221; Gadd 2000, s. 237; Jungstahl s. 88; Lantmäteriakt 61-62; Morell, s. 193; E Åkesson.

¹¹² Vår egen forskning.

Varför laga skifte i skärgården? Det finns några grundläggande teorier om drivkrafterna för att utveckla jordbruket och öka produktionen. Enligt Ester Boserup sker ingen förändring förrän människan är av nöd tvungen. Det innebär att teknik och kunskap för att öka produktionen kan vara känd men inget görs förrän det finns avsättning för den. Thomas Robert Malthus har en rakt motsatt teori. Han menar att befolkningen inte kan växa om det inte finns livsmedel att tillgå. Först när det finns ett näringsmässigt utrymme ökar befolkningen. Historikern Birgitta Olai stödjer Boserup i de stora dragen, men kan inte nog poängtera att det finns en tröghet vid övergångar från en typ av produktion till en annan. Om det finns utrymme att genomföra förändringarna inom rådande system för odling, jordindelning och besittning sker detta, och endast i nödfall företas en radikal omläggning. De svenska skiftesreformerna var sådana radikala omläggningar där många byar splittrades och brukarna fick sina lotter mer samlade och genom detta ökade produktionen.¹¹³ I vårt examensarbete kan vi se både Malthus och Boserups teorier. Eftersom fiskarena inte hade jordbruk som huvudnäring fanns det inte någon anledning att fördela jorden som Boserups teori menar. Men vi kan även se på befolkningskurvorna att det fanns en tröghet enligt Olai, efter det att skiftena genomförts och innan befolkningen ökade. Då skulle Malthus teori stämna bättre.¹¹⁴

Kulturgeograf Christer Perssons studie på byn Juttersbo i norra Småland visar på markutnyttjande och den obefintliga nyodlingen, dvs. den mark som gick att odla var redan uppodlad i början av 1800-talet.¹¹⁵ Skärgårdens skifteskartor uppvisar obetydligt med åkermark (på Tärnö och Västra Bokö), däremot ängs- och betesmark för ett fåtal djur (jämför begreppet kolotter).¹¹⁶ Vi saknar fakta om markutnyttjandet mellan laga skifte och 1918, men vi har antagit att befolkningsökningen var samtida med övergången från ängs- och betesmark till åkermark. Där kommer i så fall Boserups teori in om att jordbruksproduktionen ökar först när livsmedelsbehovet ökar. Å andra sidan var det dåliga fiskeår på 1880-talet, vilket snarare gynnar Malthus teori om befolkningens påverkan på förändringen.¹¹⁷

Vår teori är att eftersom skärgårdens magra jord bara kunde ge fiskarena husbehovsförnödenheter måste det funnits någon annan drivfjäder till att laga skifte genomfördes. En orsak kunde vara osämja med det samfällda betet. En annan orsak handlade om strandrätten. Den gamla danska sedvanerätten från 1200-talet gällde i Blekinge och den sade att allmänheten hade fiskerätt inomskärs, så det kan inte vara den, även om den svenska lagen från 1899-talet sade att det var strandägaren som ägde fiskerätten 180 meter ut från stranden. Det handlade istället troligen om ålfisket eftersom det inte ingick i fiskerätten.¹¹⁸

Fiske och fiskare

Etnologen Herbert Jungstahl skildrar blekingefiskarens villkor i sin avhandling. Det var en väsentlig skillnad mellan besuttna och obesuttna yrkesfiskarens försörjningssituation under början av 1800-talet. De besuttnas försörjning grundades på en kombinerad penning- och naturahushållning. Naturahushållningen gynnades av att fiskarena kunde hålla sig med någon gris och höns, odla potatis och samla in fågelägg för att göra pannkaka av. Sjöfågeljakt för att sälja fågel var också en viktig sidoinkomstkälla. Naturaresurserna och i viss mån det egna huset gav fiskarena en avsevärd grundtrygghet i deras materiella levnadsförhållanden medan de obesuttna fiskarena betalade tomtarrende för bostaden.¹¹⁹

¹¹³ Boserup, s. 62 f; Olai, s. 5 ff, 12 f.

¹¹⁴ Vår egen forskning.

¹¹⁵ C Persson, s. 24, 26.

¹¹⁶ Vår egen forskning.

¹¹⁷ Vår egen forskning.

¹¹⁸ Jungstahl s. 42 ff; Hällgren, s. 232 f; Vår egen forskning.

¹¹⁹ Jungstahl s. 85 f.

Det fria fisket i skärgårdens strandvatten, med undantag för ålfisket, var för många av skärgårdens obesuttna fiskare en ekonomiskt värdefull resurs. I synnerhet för de som av åldersskäl eller av kroppslig svaghet inte längre kunde bedriva det fysiskt mer krävande kust- och havsfisket. Ett upphävande av denna sedvanerätt skulle för dem sannolikt ha inneburit en mycket kännbar inkomstförsämring. Strandägarna skulle troligen fått mycket kritik från de obesuttna fiskarna. Med tanke på att 2/3 av fiskarna var obesuttna och i Hällaryds skärgård var de flesta strandägarna också fiskare, kunde det bli konflikter. Utöver enstaka andra yrkesutövare omfattade skärgårdsbefolkningens sociala nätverk dessa bägge fiskarkategorier. De umgicks med varandra som likställda, så den gamla sedvanerätten att som obesutten få fiska inomskärs torde levt kvar.¹²⁰

En vetenskaplig undersökning på 1850-talet gick ut på att undersöka vilka faktorer som fiskarna hade att ta hänsyn till vid sillfisket. Det konstaterades att vattentemperaturen tillsammans med tillgången på plankton hade störst betydelse för ”kobbingsdjupet”. Vid mörkrets inbrott söker sig sillen högre upp mot ytan och stannar där tills morgonen. Det vet fiskarna sedan gammalt. Kobbingsdjupet är det djup som fiskaren bedömer att sillen går upp till på kvällen. Att fiska på detta sätt kallas ”kobba”. Vid undersökningen konstaterades att sillen söker sig till 13-gradigt vatten. Blekingefiskarna konstruerade en speciell mätapparat som gjorde att de kunde söka upp kobbingsdjupet där sillen fanns och fångsterna ökade avsevärt.¹²¹

Förutom kobbingsmätaren kom det en rad tekniska förbättringar under senare delen av 1800-talet som avsevärt förändrade levnadsvillkoren för fiskarna. Många av förbättringarna syftade till att höja säkerheten för fiskarna samtidigt som de började anskaffa däcksbåtar. Dessutom infördes förbränningsmotorn (i Blekinge kom den 1904). Fiskeredskapen förblev oförändrade.

Avyttringen skedde av kvinnan i huset. Det var hennes uppgift att segla till Karlshamn och sälja fångsten på fisktorget. Medan kvinnan sålde fisken passade far- eller morföräldrar barnen eller så hade man en barnpiga. Det fanns även pigor som var med på sjön och fiskade. Pigornas lön var densamma som om de tjänat hos en bonde på fastlandet, men de fick också ett så kallat ”frigarn”, som de fick vinsten från och dryga ut inkomsten med.¹²²

Fisket var ett labilt näringsfång där årsfångstmängderna varierade år från år. Framför allt var det växlingarna i väderlek och hydrografiska förhållandena som fiskarna hade att beakta, då dessa påverkar fiskens reproduktion i positiv eller negativ riktning. Järnvägen var en annan faktor som påverkade fiskarna i Blekinge negativt och positivt. Den första järnvägslinjen i regionen öppnades år 1874. Genom den fick fiskarna större möjlighet att sälja sina produkter längre inåt land. Andra delar av landet fick också goda transportmöjligheter och tillsammans med en tidig fiskkonservindustri i Bohuslän förlorade blekingefiskarna i konkurrenskraft i mitten av 1800-talet.¹²³

Trots de tekniska förbättringarna fick fiskarna i Blekinge, enligt Jungståhls beräkningar, det sämre under de sista årtiondena av 1800-talet. Årsförtjänsten minskade mellan 1882 och 1885 med drygt 50 %. Vid inkomstjämförelser med torpare visar det sig att torparna hade högre årsinkomst. Detta torde medfört att fiskarens levnadsstandard sällan överskred existensminimum och fiskaryrket fick därför låg status och ”fattigmansstämpel”.¹²⁴

¹²⁰ Jungståhl s. 140.

¹²¹ Jungståhl s. 134 f.

¹²² Jungståhl s. 102, 124, 127.

¹²³ Jungståhl s. 71, 75 f.

¹²⁴ Jungståhl, s. 72 f, 82, 124.

Proletarisering

Jordbrukets förändring medförde också en social omvandling. Vid mitten av 1700-talet dominerades landsbygden helt av de besuttna bönderna, det vill säga de som hade tillräckligt med jord för den egna försörjningen. Det fanns också torpare (husmän och gårdsmän i skärgården), backstugusittare och andra, men dessa grupper var relativt små. Vid 1800-talets mitt hade situationen dramatiskt förändrats. Medan bondehushållen bara hade ökat måttligt i antal hade antalet ”obesuttna” hushåll mer än fyrdubblats och var nu i det närmaste lika många som bondehushållen. Denna proletarisering av den svenska landsbygdsbefolkningen innebar att samhället omgestaltades på ett dramatiskt sätt under det tidiga 1800-talet. Med begreppet *proletarisering* menas framväxten av en befolkningsgrupp som för sin försörjning är beroende av att ta lönat arbete. Liksom det ofta använda begreppet ”obesutten” är det något oegentligt, eftersom många hushåll i dessa agrara undergrupper hade tillgång till viss jord eller bidrog till sin försörjning genom andra näringar.¹²⁵

Industrins tillväxt började på allvar på 1850-talet. Särskilt från 1890-talet till första världskrigets utbrott var den kraftig. De företag som huvudsakligen arbetade för hemmamarknaden och där gamla yrkestraditioner eller närheten till råvaror spelade roll, fanns på landsbygden. Båttillverkning växte fram på flera av öarna i skärgården redan under förra hälften av 1800-talet.¹²⁶

Den sjunkande lönsamheten i sillfisket medförde bland annat en kraftig minskning av antalet yrkesfiskare, samtidigt ökade antalet binäringsfiskare. För många av dem fick detta till följd att de måste välja mellan att fortsätta med fisket som enda yrke i förhoppning om en vändning till bättre lönsamhet eller att helt eller delvis överge näringsfånget för annan försörjningskälla. För många fiskare blev den expanderande stenindustrin i länet en väsentlig resurs i deras försörjning under den ur fiskesynpunkt ekonomiskt svåra perioden 1880-1900. Stenindustrin i Blekinge kom till stånd under slutet av 1850-talet som följd av efterfrågan på huggen sten för hamnanläggningar, kanaler etc. samt på gatsten för att ersätta gatornas kullerstenar, framför allt i Tyskland. Stenhuggaryrket krävde dock grundlig yrkesutbildning. De fiskare som fick arbete i stenhuggeriet måste därför nöja sig med okvalificerade arbetsuppgifter, bland annat lastning och lossning samt transport av sten.¹²⁷ Städernas utveckling syns i de många små stenbrott för tillverkning av gatsten som anlades på öarna. En viktig förändring var att en stor del av de nya lönearbetena i industrier, service och handel passade bra för kvinnor, vilket ledde till att många kvinnor sökte sig till städerna för att arbeta.¹²⁸ I församlingsboken 1920 hade många kvinnor titeln hembiträde.¹²⁹

Befolkning

Familjehistorisk forskning av bland annat ekonomhistorikern Martin Dribe tar ofta sin utgångspunkt i kärnfamiljen, det vill säga man/fader, hustru/moder och barn. Ett hushåll kan innehålla flera familjer, men även enskilda individer, till exempel tjänstefolk eller inhyses personer (som inte tillhörde familjen men bodde i hushållet).¹³⁰ I skärgården blev den äldre fadern ofta inhyses, gårdsman eller husman hos något av fiskarbarnen som övertagit (den kluvna) hemmansdelen.¹³¹

Strukturförändringar följer hushållens livscykel, det vill säga hushållen utökas med personer utanför kärnfamiljen. Besuttna bönder hade betydligt större hushåll än obesuttna, små-

¹²⁵ Edgren & Edgren, s. 221.

¹²⁶ Edgren & Edgren, s. 235, 238; Lindén s. 132.

¹²⁷ Jungstahl, s. 88 ff.

¹²⁸ Edgren & Edgren, s. 235, 238 f.

¹²⁹ Vår egen forskning.

¹³⁰ Dribe, s. 12.

¹³¹ Vår egen forskning.

bönder och torpare. Skillnaderna i hushållsstorlek berodde främst på att de besuttna bönderna hade mer tjänstefolk, och i viss utsträckning också fler inhyses, än de obesuttna grupperna. Frälsebönderna hade också fler inhyses än skatte- och kronobönderna, medan de obesuttna hade något färre barn boende hemma.¹³²

Demografen Erland Hofsten betraktar den demografiska transitionsteorin av amerikanen F W Notestein (1945) som en generell befolkningsteori. Den innebär att alla befolkningar har en tendens att passera genom ett antal stadier av sin utveckling, nämligen¹³³

1. en första fas, då både dödlighet och fruktsamhet är höga samt folkökningen ringa eller ingen alls,
2. en andra fas, då dödligheten till följd av yttre inflytanden går ned, medan fruktsamheten fortsätter vara hög och folkökningen följaktligen stor,
3. en tredje fas, då fruktsamheten minskar och folkökningen fortfarande är stor, beroende på att dödligheten fortsätter att minska samt
4. en fjärde fas, då både dödlighet och fruktsamhet är låga och folkökningen återigen obetydlig.
5. Eventuellt räknar man också med en femte fas, då fruktsamheten är så låg att befolkningen minskar.

1810 utgjorde en vändpunkt, både i politiskt hänseende men också när det gäller befolkningsutvecklingen. Antalet födselar steg efter 1810, samtidigt som dödligheten minskade, särskilt bland barn. Det svenska samhällets sociala och ekonomiska karaktär ändrades under denna period, i synnerhet den agrara revolutionen (tekniska förbättringar, uppkomsten av en marknad för både jordbruksprodukter och för arbetskraft). Efterfrågan på arbetskraft ökade. När antalet barn och ungdomar ökar i ett samhälle, bäddar det för kommande problem. Som vuxna kräver de mer plats i samhället och att där göra en insats genom eget arbete. Unga människor under 1800-talet fick det svårare med bosättning och familjebildning.¹³⁴

Den demografiska transitionen 1880-ca 1935 är i fas 4. Fortsatt minskad dödlighet, men också minskande barnafödande innebär att familjestorleken minskar. Som en naturlig följd minskar barnafödandet när fler barn överlever. I det förindustriella samhället har barn ekonomiskt värde för föräldrarna och det är därför ekonomiskt rationellt med många barn. I industrisamhället däremot går ekonomiska värden i riktning från föräldrarna till barnen, som kostar pengar – speciellt när de går i skolan. Det är därför rationellt med barnbegränsning i industrisamhället.¹³⁵

I skärgården var befolkningsutvecklingen relativt jämn, där den expanderade väldigt på vissa öar och minskade på andra. Vi har inte närmare analyserat skärgårdsbefolkningen utifrån ovanstående faser, men har konstaterat att tendensen verkar stämma med studien. Fas 5 i skärgårdens befolkningsminskning ägde rum på mitten av 1900-talet, vilken innebär att antalet barn minskade och migration skedde till fastland.¹³⁶

Bland teoretiker i befolkningsutveckling vill vi nämna Malthus och Boserup för att beskriva skärgårdens invånare.

Malthus (1766-1834) teori utgår ifrån att om tillgången på livsmedel är tillräckligt stor kan befolkningen bli hur stor som helst. Men befolkningen har alltid en tendens att öka snabbt.

¹³² Dribe, s. 13-15.

¹³³ Hofsten, s. 161.

¹³⁴ Hofsten, s. 105, 164-168.

¹³⁵ Hofsten, s. 169, 175 f; Larsson, s. 322.

¹³⁶ Vår egen forskning.

bare än vad tillgången på näringsmedel kan öka. Malthus princip bygger på förutsättningen att produktionen av livsmedel inte kan öka. Varje folkökning kommer då att leda till försämrade levnadsförhållanden. Förr eller senare måste följderna bli att dödligheten ökar och en befolkningsminskning uppkommer, vilket återställer befolkningen till dess ursprungliga storlek. Malthusianism och nymalthusianismen ger den stora folkökningen skulden för uppkomsten av fattigdom.¹³⁷ Fattigdom i skärgården kunde vara ett resultat av fiskenedgången och svårigheterna att odla tillräckligt med spannmål och potatis för de växande familjerna. Från ca 1880-talet fram till 1920 sökte många fiskare säsongarbete som sjömän eller inom båtbyggeri och stenindustrin. Andra yrkesgrupper än de traditionella i fiskarsamhället tillkom på 1900-talet, till exempel hembiträden, sömmerskor och målare.¹³⁸

Vissa familjer på Hallö och Joggesö synes varit mer utsatta än andra för barnadödlighet. Oavsett hur många barn de fick, verkade flera av syskonen dö före ett års ålder. Vi har inte studerat dödsorsaker i detta arbete, men troligen kunde dåliga levnadsförhållanden varit en tänkbar parameter. Barnadödligheten drabbade alla socialgrupper, men skillnaden var att de besuttna och obesuttna fiskarna hade en tendens att ha större barnaskaror än inhysta, pigor och drängar. De sistnämnda drabbades då ”mer” procentuellt sett eftersom deras 1-2 barn inte överlevde. Å andra sidan hade barnen en större ekonomisk betydelse för de besuttna som arbetskraft i hushållet.¹³⁹

Kulturgeograf Christer Perssons Juttersbostudie förklarar befolkningutvecklingen i marginalbygd under 1800-talet. I studien redovisas 3-4 barn per familj. Vi har 4-5 barn per familj på Joggesö, medan det på Hallö växlade mellan 1 och 8 barn. Befolkningen i Juttersbo varierade och förändringarna speglade i stort om en familj flyttade ut eller in. Vidare beskrivs att barnafödande, barnadödlighet och naturlig dödlighet inte är befolkningsreglerande faktorer på längre sikt. Resultatet i den undersökta byn visar att migrationen är en viktig faktor som styrde befolkningsantalet.¹⁴⁰ Det vi kunnat se på Hallö och Joggesö är att antalet hushåll och befolkningen ökade efter generationsskifte.¹⁴¹

Migration

I uppsatsen har konstaterats att flyttmönster går igen oavsett om det är svenska förindustriella bondesamhällen eller fiskarsamhällen som betraktas. *Människor*, deras behov och livssituation är desamma oavsett var de bor och verkar. Därför kan vi i de flesta fall byta ut ”jordbrukare” och ”bönder” i forskningen mot ”fiskare” och ”fiskarebönder” och ändå se mönstret i bakomliggande faktorer till flytt eller att bo kvar. Fallstudierna av Hallö och Joggesö ligger som underlag i reflektionerna gentemot migrationsforskningen av ekonomihistorikern Martin Dribe.

Den neoklassiska ekonomiska migrationsteorin menar att beslutet att flytta bestäms av en individuell nyttomaximering där kostnader och intäkter av att flytta och stanna kvar vägs mot varandra. Intäkterna av att flytta utgörs främst av högre förväntad lön, även om man också mycket väl kan tänka sig andra fördelar som bättre klimat, boendemiljö etc.¹⁴²

Migrationen har stor betydelse för vår sociala och ekonomiska historia. Modern forskning på migrationsområdet visar att det förindustriella samhället inte alls var orörligt utan kännetecknas av betydande rörlighet och dynamik, både vad gäller geografisk och social flyttbarhet. Faktorer som födelseort, kön, ålder, social status, tillgång på sociala nätverk och hushållets sammansättning och dess behov av och tillgång på arbetskraft, påverkar

¹³⁷ Hofsten, s. 153-156, 173-175.

¹³⁸ Vår egen forskning.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ C Persson, s. 22, 27 ff; Vår egen forskning.

¹⁴¹ Vår egen forskning.

¹⁴² Dribe, s. 16 f.

flyttning. Den faktor som verkar vara allra mest betydelsefull är familjens tillgång på jord.¹⁴³

En ganska grov indikator på geografisk rörlighet är invånarnas födelseort. Ju fler individer som är födda utanför sin bostadsort desto högre är rörligheten.¹⁴⁴ Markant för skärgården var att flertalet av de besuttna och obesuttna fiskarna bodde kvar på födelseön eller flyttade inom skärgården. Merparten av makarna var födda i skärgården eller på fiskeorterna vid fastlandets kustband.¹⁴⁵

Att stanna kvar kan ibland ses som en investering i olika färdigheter och tillgångar som finns på plats, vilka kan kallas *platsspecifika tillgångar*. Eftersom de är svåra att ta med sig vid flytt, skulle migration innebära en förlust av dem - vilket innebär en flyttkostnad i neoklassiska termer. Ju högre investeringar som gjorts, desto högre blir flyttkostnaden och sannolikheten att individen eller familjen flyttar blir lägre.

Besuttna bönder flyttade mindre än obesuttna familjer, eftersom de ägde jord och kapital på hemorten. Vi kan vänta oss att hemmavarande barn som investerat tid och kraft i familjens jordbruk var mindre benägna att lämna hemmet. Tillgången på, eller frånvaron av, sociala nätverk spelar en betydelsefull roll för beslutet att flytta eller inte. Banden till hemförsamlingen, både mentalt, socialt och ekonomiskt, är en viktig faktor bakom familjernas benägenhet att flytta. Människor som har bott hela sitt liv på samma plats brukar ha ett relativt starkt nätverk på hemorten, medan de som flyttat in i stället har en större del av sitt sociala nätverk på andra ställen.¹⁴⁶ Detta mönster ser vi också bland besuttna och obesuttna fiskare.¹⁴⁷

Dribe förklarar lokala flyttningsmönster på två sätt. Det första är önskan att förbättra sin situation genom att förvärva en egen gård, att gå från att vara frälsebonde till att bli skattebonde, eller från daglönare till torpare osv. Detta motiv kallas *karriärmotiv*.¹⁴⁸ Bland befolkningen på Hallö och Joggesö såg vi att någon enstaka dräng och piga avancerade till inhyst tjänstefolk som gifta, för att sedan bli obesutten eller besutten fiskare med familj. Det inträffade också att pigan eller drängen ”gifte upp sig” med en besutten fiskare eller fiskaränka och på så sätt fick en högre social status.¹⁴⁹

Den andra förklaringen är att man känner sig tvingad att bryta upp på grund av arbetslöshet eller förlust av gård, gatehus eller torp. I vissa fall kan detta bero på problem med arbetsgivaren eller dåliga boendeförhållanden, brist på mat, sjukdomar etc. Migration kan då ses som en viktig del i *familjernas stresshantering*.¹⁵⁰

Ekonomiska fluktuationer på grund av t.ex. missväxt eller prisförändringar stressar familjer och individer. Variationerna kallas *ekonomisk stress*. Hur stressen hanteras beror på möjligheterna till arbete eller jord. Ett sätt att hantera riskerna med osäkerheter i skördeutfall, sysselsättning, sjukdomar och besittningsskydd är att försöka sprida riskerna, till exempel genom att någon eller några familjemedlemmar arbetar någon annanstans. De familjer som drabbas hårdast av ekonomisk stress är ofta de som bor i små hushåll utan anställd arbetskraft och med små möjligheter att skicka iväg sina barn.¹⁵¹

På liknande sätt kan händelser i familjen, t.ex. när någon av föräldrarna dör, skapa *demografisk stress*. Faderns död kan öka sannolikheten att de syskon som inte övertar gården

¹⁴³ Dribe, s. 108 f, 146 f, 149.

¹⁴⁴ Dribe, s. 59.

¹⁴⁵ Vår egen forskning.

¹⁴⁶ Dribe, s. 19 f, 85.

¹⁴⁷ Vår egen forskning.

¹⁴⁸ Dribe, s. 21.

¹⁴⁹ Vår egen forskning.

¹⁵⁰ Dribe, s. 21.

¹⁵¹ Dribe, s. 18, 21, 23.

flyttar hemifrån. Om modern fortsätter att driva gården förväntas barnen stanna kvar hemma eftersom efterfrågan på arbetskraft ökar. Normalt gifter änkan om sig efter ett tag eller överlåter gården till något av barnen. Barn till besuttna bönder stannar oftare hemma tills de gifter sig än barn till obesuttna, vilket är en effekt av högre efterfrågan på arbetskraft.¹⁵² På Hallö och Joggesö förekom bägge varianterna med omgifte eller inte. Barnen stannade hemma tills de gifte sig och bildade egna familjer på samma eller annat skärgårdshemman. Undantag var söner som skrevs in i något sjömanshus och blev sjömän. När gården gick över till något eller några av barnen, blev ofta den överlevande föräldern inhyst på hemmansdelen. Ibland stannade något av de andra barnen (syskonen) kvar i hushållet som inhyst eller dräng/piga.¹⁵³

Tjänstefolkssystemet var ett viktigt inslag i arbetskraftsförsörjningen. Inhyst tjänstefolk användes för att komplettera familjens egen arbetskraft då denna var otillräcklig. Normalt var antalet tjänstefolk som störst i början av familjens livscykel då barnen var små. I takt med att barnen sedan växte upp ersatte de successivt tjänstefolket. Tjänstefolket flyttade ofta varje år. Dessa unga ogifta flyttare dominerade fullständigt migrationen i sin helhet. Det var inte ovanligt att man flyttade efter giftermål och familjebildning, även om det inte skedde lika ofta som tidigare i livet.¹⁵⁴ I skärgården skedde flyttningar även säsongsvist i samband med sommar- respektive vinterfisket.¹⁵⁵

De obesuttna var överrepresenterade i tjänstefolkgruppen eftersom de flyttade hemifrån tidigare och spenderade en längre tid som dräng eller piga i främmande hushåll jämfört med bondebarnen. En vilja att träffa nya människor, underlätta sökandet efter lämplig giftermålspartner samt önskan om en allsidig träning i jordbruksarbete gjorde tjänstefolket benägna att flytta relativt ofta. En grundförutsättning för den höga rörligheten var låga flyttkostnader.¹⁵⁶ De obesuttna fiskarbarnen följde bondebarnens mönster att flytta hemifrån tidigt och tjäna som piga, dräng eller inhyst tjänstefolk.¹⁵⁷

Utvandringen tog inte riktig fart förrän under hungeråren i slutet av 1860-talet och höjdpunkten nåddes på 1880-talet. En grundläggande förutsättning för emigrationen var de avsevärt förbättrade kommunikationerna. Kunskapen om USA och om möjligheten att flytta spreds bland befolkningen. Tidningar, böcker och pamfletter lästes i allt högre grad av en läsekunnig befolkning. De viktigaste orsakerna bakom utvandringen var ekonomiska. Fram mot sekelskiftet lockade den amerikanska industrin med högre löner och det var främst unga ogifta män och kvinnor som utvandrade.¹⁵⁸ På Hallö och Joggesö skedde utvandringen direkt till Amerika först 1890-99. Det var sex inhysta ungdomar från besuttna fiskarfamiljer på Hallö och en piga på Joggesö.¹⁵⁹

¹⁵² Dribe, s. 21, 24, 70, 73.

¹⁵³ Vår egen forskning.

¹⁵⁴ Dribe, s. 15, 24, 26, 65, 69, 87, 146 f.

¹⁵⁵ Vår egen forskning.

¹⁵⁶ Dribe, s. 66, 78, 130 f.

¹⁵⁷ Vår egen forskning.

¹⁵⁸ Edgren & Edgren, s. 240.

¹⁵⁹ Vår egen forskning.

4.3 Efter 1920

Markanvändning

Landskapet har bytt utseende från 1800-talets ganska öppna fodermarker, till jordbruk och skogsbruk med skarpa skiljelinjer. Tidigare stora ekologiska variationer med våtmarker, torrmarker, hävdbundna naturtyper som skottskog, slätteräng, översilningsäng, hedmark, ängsmark och skogsbete har idag i stort sett försvunnit. Jordbruket har under samma tid förändrats med först ökad jordbruksareal, sedan under 1900-talet minskad. De faktorer som gett ökad avkastning är växtförädling, införandet av konstgödsel och kemiska bekämpningsmedel samt nya grödor i växtföljden.¹⁶⁰

Under 1900-talet har rådgivning, lagstiftning och bidrag gått ut på att separera skog och betesdrift samt att öka produktionen på betesmarker och vallar med dikning och gödning. De ekonomiska krafterna har styrts och det har inte funnits många som lagt ner någon energi på att bevara de gamla naturbetesmarkerna. Inte förrän den nya skogsvårdslagen kom 1994, likställdes biologisk mångfald och virkesproduktion.¹⁶¹ Öar med återupptaget bete har ett öppnare landskap med mindre sly och förbuskning. Detta visar på behov av samarbete mellan mark- och djurägare för att stimulera fortsatt beteshävd i kombination med regelbunden fagning och röjning.¹⁶²

Fiske/fiskare

Fiskelägena utmed länets fastlandskust och i sockenskärgårdarna var fortfarande intakta vid sekelskiftet 1800/1900-talet.¹⁶³

Trots de ekonomiska svårigheter blekingefiskarna hade att brottas med under 1920- och 30-talen blev dessa årtionden av mycket stor positiv betydelse. Tanken på kollektiv fångstavyttring hade då väckts och under några år praktiskt tillämpats. Två mycket effektiva fångstmetoder infördes i Blekinge samt den för länets fiskindustri mycket betydelsefulla filémetoden. De nya fångstmetoder med trål, nylongarn och större båtar gjorde att det behövdes större hamnar än de ”båtkåsar” som fanns i Hällaryds skärgård. Fiskarna hade sina båtar i Karlshamn och det var en orsak till att flytten från skärgården startade. När Vägghamnen intill Karlshamns stad stod klar 1949 var det inte många som bodde kvar på öarna vintertid.¹⁶⁴

Så länge garnredskapen fortfarande bestod av naturfibermaterial kunde skärgårdens kustfiskare inte bosätta sig i staden eftersom där inte fanns disponibla markutrymmen för torkning av redskapen. Trålredskapen däremot behövde inte större utrymme än att de kunde torkas ombord på trålarna. Efter hand som kustfiskarna fick sina garnredskap utbytta mot sådana av syntetiskt material, försvann bosättningshindret i staden för dem. Detta var i och för sig inte skäl för att de kvarvarande skärgårdsfiskarna också skulle flytta till staden. Andra orsaker var att mot slutet av 1920-talet började fiskareflickorna i Hällaryds skärgård söka sig arbete i staden. Det var i regel många barn i fiskarfamiljerna, och alla kunde inte jobba hos någon fiskarfamilj med ett litet jordbruk. I staden var flickorna efterfrågade som hembiträden medan pojkar blev kvar i skärgården som fiskare. Snedfördelningen mellan män och kvinnor i Hällaryds skärgård blev så småningom avgörande för de kvarvarande fiskarens beslut att också flytta till staden.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Naturvårdsverket, s. 25.

¹⁶¹ Ekstam, s. 127 f, 131.

¹⁶² Vår egen forskning.

¹⁶³ Jungstahl s. 124.

¹⁶⁴ Jungstahl s. 152, 184, 186.

¹⁶⁵ Jungstahl, s. 187 f.

Redan under 1930-talet förekommer viss avflyttning av fiskare i Hällaryds skärgård till Karlshamn. Det var framför allt de fiskare som hade övergått till trålfiske och hade sina trålare förtöjda vid inre delen av stadens handelshamn. En och annan av skärgårdens kustfiskare flyttade också dit och försörjde sig på diversearbeten samt fiske som binäring. 1940-talets flyttningsrörelse upphörde nämligen med att skärgården i det närmaste blev obefolkad vintertid. Orsaken var dåliga förtjänster i kustfisket efter kriget. Fiskarena fick i stället jobb på oljefabriken i staden eller på någon annan fabrik och lämnade fisket när de flyttade till staden.¹⁶⁶

Vid en jämförande historisk studie av nordiska fiskare väljer vi fiskesocknar i Finland, Island, Norge och Sverige. Med ”fiskesocknar” menas att mer än halva befolkningen är fiskare. I Sverige finns socknarna i Uppsala, Gävleborg, Västernorrland, Bohuslän, Halland, Skåne och Blekinge. Finland hade dåligt underlagsmaterial för den här typen av studier och saknade resultat. På Island var det endast den sydöstra delen av landet som hade fiske som huvudnäring, övriga delar hade fiske som binäring. I Norge var det en ojämn fördelning där Lofotsfisket var det viktigaste. Trots att det bara fiskades ett par månader om året sysselsattes lokalbefolkningen i stort sett hela året. Torkning, packetering och distribuering tog en stor del av årsarbetstiden och man hade ett litet jordbruk till hushov.

Den tekniska moderniseringen med bland annat motorbåt skedde i alla fyra fallen mellan 1880 och 1930. Familjestrukturen ändrades samtidigt från att ha varit hushåll med tjänstefolk till kärnfamiljer. I Sverige försvann kvinnorna från hushållen, men på Island var det männen. Tendenser i familjestorlek var att den är mindre i nordiska fiskesocknar än i fastlandssocknar med jordbruk som huvudnäring.¹⁶⁷

Befolkning

Docenten i historia Hans Albin Larsson delar in jordbrukets avfolkning i fyra faser:

- 1) Tiden före 1920, då en överflyttning från torp och backstugor skedde;
- 2) Mellankrigstiden, då den yngre kvinnliga arbetskraften minskade starkt när jordbruksbiträden (döttrar) och tjänare halverades i antal;
- 3) 1940-talet, då den yngre manliga arbetskraften försvann i stor skala, främst så kallade hemmasöner och lantarbetare;
- 4) Från slutet av 1940-talet, då minskningen av själva jordbrukarstammen tog vid.¹⁶⁸

Den snabba utvecklingen av Sverige till industriland under 1800-talets senare del, den starka tillväxten i början av 1900-talet och den allt snabbare urbaniseringen medförde en genomgripande förändring av samhällets alla delar. Landsbygdsbefolkningen minskade inte i absoluta tal förrän efter 1920. Yrkesmässigt skedde en minst lika omvälvande förändring. Den egentliga jordbruksbefolkningen minskade inte förrän efter 1930, men det var först efter beredskapsåren som minskningen kom igång på allvar och då med en omvälvande snabbhet. Valfärdssamhällets framväxt kan avläsas i att muskelarbete i hög grad ersattes av maskiner och robotar samt att behovet av tjänster, såväl offentliga som privata, ökade starkt.¹⁶⁹ Här finns klara paralleller med fiskarena och deras förändrade arbetsförhållande med trålfiske och minskat behov av garnhagar i skärgården. Utvecklingen idag kan vara gynnsam för skärgårdslivet och återbefolkningen, när möjligheterna till distansarbete ökar. Sommarsäsongen kan på så sätt förlängas både till maj och september-oktober av de fritidsboende som värnar om den upplevda högre livskvaliteten på öarna.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Jungstahl, s. 187.

¹⁶⁷ Rogers, s. 61, 68 ff; Gunnlaugsson, s. 41 f, 44 f, 50 f; Moring; Dyrvik, s. 83 f, 90, 93 ff.

¹⁶⁸ Larsson, s. 323.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Vår egen forskning.

Livet på landet varierade väldigt vid 1900-talets början för olika sociala grupper. Landsbygden som livsmiljö genomgick stora förändringar efter det tidiga 1930-talets jordbrukskris och nödår. Svårast var bostadssituationen eftersom hushållen helt saknade avlopp i bostaden och vatten hämtades utifrån alla årstider. Trångboddheten var lika stor på landsbygden som i tätorterna. Vid slutet av 1930-talet saknade hälften av jordbrukshushållen elektrisk energi. Härtill kom landsbygdsbefolkningens relativa svårigheter i fråga om kommunikationer, service, utbildning och kultur. Som helhet kan man konstatera att den bonderomantiska inställningen till landsbygden som livsmiljö snabbt tonade bort kring 1950. Den allt glesare befolkningen efterlyste bättre villkor för landsbygdens företagsamhet, även utanför jordbrukssektorn.¹⁷¹ Det praktiska livet med kommunalt vatten och avlopp är fortfarande en utopi i skärgården – en fråga som skärgårdsföreningarna driver hårt idag.¹⁷²

Från 1935 och framåt är den demografiska transitionen i Sverige i fas 5¹⁷³. I Hällaryds skärgård stämmer teorin delvis eftersom öarna avfolkades vintertid. Numera är endast ett fåtal personer mantalsskrivna på några öar.¹⁷⁴

Många faktorer har bidragit till avfolkningen i skärgården. En var att under de två för fiskerinäringen katastrofalt dåliga årtiondena efter första världskriget övergav många fiskare sitt yrke för att arbeta i industrierna i Karlshamn. Då förändrades fisket radikalt när utvecklingen gick mot trålfiske. De större och dyrbarare båtarna kräver lämpliga hamnar, som saknas helt i Hällaryds skärgård. 1949 blev en fiskehamn färdig i Vägga (öster om Karlshamn). Båtvarv med slip fanns i anslutning till hamnen.¹⁷⁵

En annan faktor är att i samband med Hallöskolans upphörande 1958 blev de kvarvarande familjerna i Hällaryds skärgård ställda inför ett ”måste”. De hade att välja mellan att flytta till fastlandet eller att låta inackordera sina barn där för att gå i skolan eftersom där fanns utbildning och läroverk.¹⁷⁶

Vid 1900-talets slut kan man konstatera att likheten i livsstil och allmänna värderingar var större än någonsin mellan land och stad. En förstärkt skillnad var förstås de geografiska avstånden samt yrkesinriktningen. Landsbygden blev på sina håll öde och stora delar kom att bli glesbygd och fick därmed allt större avstånd till service. De flesta svenskar hade dock en positiv syn på landsbygden och sökte sig gärna till naturen under sin fritid. Sommarstugor och vandringsleder har därför blivit uttryck för den moderna landsbygden i yngre svenskars ögon.¹⁷⁷ Se hur skärgården ”blommat upp” med liv och rörelse sommartid. Här lever i alla högsta grad den romantiska inställningen, med en bibehållen gammaldags anda att hämta vatten i brunnen och gå på utedass.¹⁷⁸

¹⁷¹ Larsson, s. 325 f.

¹⁷² Vår egen forskning.

¹⁷³ Hofsten, s. 170.

¹⁷⁴ Vår egen forskning.

¹⁷⁵ Lindén, s. 135 f.

¹⁷⁶ Jungstahl, s. 189 f; Lindén, s. 136.

¹⁷⁷ Larsson, s. 326.

¹⁷⁸ Egen kommentar.

5 Epilog

Vi har i vårt arbete i huvudsak undersökt vad som gör att landskapet ser ut som det gör idag i Hällaryds skärgård. De naturliga processerna, som geologi, inlandsisen och klimat har format utseendet på landskapet. Mänsklig aktivitet och avfolkning har gjort att vissa öar växer igen medan andra är bättre hävdade genom fortsatt bete. Bakomliggande faktorer till förändringarna är fiskets utveckling. Fisket var huvudnäring medan djurhållningen var ett viktigt komplement ända fram till 1950-talet. För fiskarens del gav det variation i kosten, och för landskapet innebar betet med olika djurslag, öppna marker. Marken fagades dessutom om våren av skärgårdsborna.

I forskningen ställer vi oss lite frågande till Boserups teori om att arbetet i primitivare samhällen med jakt, fiske och samlande av frukt, bär, nötter och rötter ses som nöjsamt och inte alls betungande. Det ska ställas mot att producera livsmedel genom jordbruk som de kulturerna bara gör när andra angenämare sysselsättningar inte räcker för att försörja sig hela året. I förlängningen blir det att människor inte odlar upp eller brukar större del av landskapet än de är tvungna till. Vid befolkningsökning sker uppodlingen stegvis och till slut är all mark utnyttjad. Vi anser inte att skärgårdsbefolkningen är något primitivare folkslag utan gör kopplingar till att skärgården som bebos av fiskarebönder som utnyttjar jorden till bete för sina djur så de kan syssla med ”roligare” och mer lönsam sysselsättning som fiske, men när befolkningen ökade blev dessa fiskare tvungna att odla upp mer av jorden.

Under 1800-talet ökade antalet mindre jordbruk, samtidigt fick ägarna stor del av sin inkomst från arbete utanför hemmet. Gör vi en koppling till intervjun med pensionerade fiskarebonden Erik Åkesson bekräftar han att han ofta tog arbete på lastfartyg som fraktade gods längs kusten under sommarhalvåret och var skogsarbetare på fastlandet vintertid.

Frågan om att behålla eller att sälja sitt skärgårdshus var för somliga fiskare inte enbart av ekonomisk karaktär. Även känsloladdade synpunkter gjorde sig gällande. Det kändes svårt att klippa av bandet med det gamla hemmet i skärgården. ”Skärkarlen” satt djupt rotad i känslolivet. I synnerhet var så fallet bland skärgårdsbefolkningens åldringar.

Öarna i Hällaryds skärgård ligger i områden av riksintressen för friluftsliv och med höga naturvärden. Det innebär att de är bevarandevärda för sin landskapstyp, växtlighet och djurliv samt kulturpåverkan. Människans kulturpåverkan härrör sig redan från bronsåldern men sker huvudsakligen efter 1500-talet fram till 1960-talet. Avflyttningen från öarna är markant på 1940-talet och framåt. De tidigare brukade och skötta markerna förfaller när det permanenta boendet ersätts av fritidsboende. Ett kuriosum är att när husägande lotsar flyttade, tog de huset med sig till den nya platsen.

Under 1960-talet ägdes fortfarande många av husen i Hällaryds skärgård av fiskare som flyttat till Karlshamn. Än idag ägs stora delar av skärgårdens fastigheter av ättlingar till fiskarena. I stället för fiskebåtar ligger det nu fritidsbåtar av varierande storlek och prisklass vid många bryggor. Denna tidigare så typiska fiskarskärgård i Blekinge har förvandlats till en fritids- och semesterskärgård. Enligt hembygdsforskare Björn Waldenström är en ovanligt stor andel av äldre stugor i Hällaryds skärgård ännu i ägo av ättlingar till de som byggde dem och husen används som sommarstugor av fiskarens barn och barnbarn – de har aldrig gått ur släkten. Helt utsocknes sommargäster har framför allt köpt tomter och byggt eget. Några har haft turen att kunna köpa en gammal fiskarstuga, men det är inte så många som man kan tro (se foto nedan). I detta hänseende är Hällaryds skärgård unikt. Nu har taxeringsvärdena börjat röra sig brant uppåt även för de gamla fiskarbarnbarnens stugor, vilket kan komma att leda till en ökad (tvångs)försäljning.

Fiskarstugor på Tärnö. Alla utom en på fotot ägs ännu 2005 av ursprungsfamiljerna. Foto: Björn Waldenström 1978.

Figurförteckning

Figur 1. Procentuell markanvändning i Hällaryds skärgård i samband med öarnas respektive lantmåteriförrättningar 1828-1908 och häradsekonomiska kartan 1918. Källa: Jordregister och häradsekonomiska kartans beskrivning.....	14
Figur 2. Hällarydsskärgårdens befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan.....	14
Figur 3. Procentuell markanvändning på Bockö med annex i samband med arealavmätning 1828 och 1918. Källa: Jordregister och Häradsekonomiska kartans beskrivning.....	16
Figur 4. Bockös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan.....	17
Figur 5. Procentuell markanvändning på Västra Bokö med annex i samband med laga skifte 1908 och 1918. Källa: Jordregister och häradsekonomiska kartans beskrivning	19
Figur 6. Västra Bokös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan.....	19
Figur 7. Procentuell markanvändning på Ekö med annex i samband med laga skifte 1855 och 1918. Källa: Jordregister och Häradsekonomiska kartans beskrivning.....	22
Figur 8. Ekös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan.....	22
Figur 9. Procentuell markanvändning på Hallö med annex i samband med laga skifte 1846, 1918 och 2000. Källa: Jordregister, häradsekonomiska kartans beskrivning och digitaliserat ortofoto	25
Figur 10. Hallös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan.....	26
Figur 11. Procentuell markanvändning på Joggesö med annex i samband med laga skifte 1846, 1918 och 2000. Källa: Jordregister, häradsekonomiska kartans beskrivning och digitaliserat ortofoto	28
Figur 12. Joggesös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan.....	28
Figur 13. Procentuell markanvändning på Mjöön med annex i samband med arealavmätning 1828 och 1918. Källa: Jordregister och häradsekonomiska kartans beskrivning	30
Figur 14. Mjöös befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan.....	31
Figur 15. Procentuell markanvändning på Tärnö med annex i samband med laga skifte 1836 och 1918. Källa: Jordregister och häradsekonomiska kartans beskrivning.....	33
Figur 16. Tärnö med annex befolkningsutveckling 1800-2004. Källa: Husförhörslängder, församlingsbok, SCB och fastighetskartan.....	33

Referenser

Otryckta källor

Lantmäteriet i Karlskrona

Jordregister för Hällaryds socken, Blekinge västra fögderi, Bräkne Härad. Upplagd 1916

Kronologiskt register över Hällaryd socken, Bräkne Härad, Band I och II

Arealafmätning över lotsplatsen Bockö. utförd av J P Abelin, Hällaryd akt 36, förrättad 1828

Arealafmätning över lotsplatsen Mjöo. utförd av J P Abelin, Hällaryd akt 36, förrättad 1828

Laga skifte över Tärnö med tillhörande Öar och Skär, utförd av J Håkansson, Hällaryd akt 54, fastställt 1836

Laga skifte, över Joggesö Frälseön nr.54, utförd av J.L.G. Barendtz, Hällaryd akt 61, fastställt 1846

Laga skifte över Ägorne till Hallö, utförd av JLG Barendtz, Hällaryd akt 62, fastställt 1846

Skattläggning, av Kronolägenheten Viö/Mulö, utförd av J.L.G. Barendtz, Hällaryd akt 79, förrättad 1855

Laga skifte över Skattelägenheten Ekö, utförd av J Abelin, Hällaryd akt 80, fastställt 1855

Laga skifte över Bokö, utförd av Aug. Bentzer, Hällaryd akt 153, fastställt 1908

Utredning angående rätt till fiske inom Joggesö skifteslag, Hällaryd akt 717, förrättad 1953

Släktforskningsarkivet i Karlshamns bibliotek

Husförhörslängder 10 Hällaryd

nr 410121 akt AI:1 sid 9-10/10 år 1813-21

nr 41023 akt AI:3 sid 5/5 år 1823-27

nr 410126 akt AI:6 sid 7/8 år 1835-38

nr 410128 akt AI:8 sid 7/7 år 1841-46

nr 410130 akt AI:10 sid 9-10/10 år 1852-59

nr 49557 akt AI:12 sid 16-18/19 år 1861-65

nr 49559 akt AI:14 sid 18-20/21 år 1871-76

nr 48793 akt AI:19 sid 2-6 och 10/10 år 1890-99

nr 48794 akt AI:20 sid 1 och 4-5/8 år 1890-99

Församlingsbok över Blekinge län, Hällaryd församling blad 37-38 år 1920

Karlshamns kommun

Befolkningsstatistik. SCB utdrag, områdeskod 480000 Blekinge län, via Lena Lund 2004-09-05

Otryckta kartor

Länsstyrelsen Blekinge län, GIS-kartservice, *Skärgårdens riksintresseområden*, www.gis.k.lst.se/lanskartor, 2005-04-06

Tryckta kartor

Häradsekonomska kartan med beskrivning över Hällaryds och Åryds socknar inom Bräkne Härad och Blekinge län. Upprättad 1918

SGU, Jordartskarta. 3 E Karlshamn SO. Serie Ae 116 1993

SGU, Jordartskarta. 3 E Karlshamn NO. Serie Ae 138 2000

SGU, Jordartskarta. 3 E Karlskrona SV 2005

SGU, Jordartskarta. 3 E Karlskrona NV 2005

Fastighetskartan, Karlshamns kommun 2004-09-05

Terrängkartan, via internet [www2. geoimager.com/digibib/](http://www2.geoimager.com/digibib/)

Topografiska kartan, via internet www2. geoimager.com/digibib/

Ortofoto från 2000-talet, via internet www2. geoimager.com/digibib/

Internet

Länsstyrelsen Blekinge län, *Nyckelbiotoper och naturvärdesområden*, www.k.lst.se/cgi-bin/MsmGo.exe?grab_id=11&page_id=16657664&query=Natura+2000&hiword=2000+2000A+2000S+NATUR+NATURAL+NATURASKA+NATURE+NATUREN+NATUROR+NATURT+NATURUM+Natura+ 2005-05-18

Nationalencyklopedin, www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=309105 och www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=O324274, ”skärgård”, 2005-05-26

Nationalencyklopedin www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=170170 ”fiskarbonden” och www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=132942 ”bondefiskare”, 2005-05-26

Riksdagens miljömål, *Hav i balans samt levande kust och skärgård*, www.miljomal.nu/om_miljomalen/miljomalen/mal10.php 2005-11-21

Muntlig information, opublicerat material och faktagranskning

Länsstyrelsen i Blekinge län, opublicerad fakta om läderbaggens lokalisering på Tärnö, från Jonas Johansson april 2005

Olsson, Leif, hembygdsforskare, maj 2005

Skogsvårdsstyrelsen i Södra Götaland, *Nyckelbiotoper och naturvärdesobjekt*, Ronneby 2005

Waldenström, Björn, hembygdsforskare, maj 2005

Åkesson, Erik, pensionerad fiskarbonden på Bjärnö 1939-2003, samtalsintervju 2005-05-06

Åkesson, Monica, f.d. fiskardotter och uppväxt på Bjärnö, samtalsintervju 2005-05-06

Tryckta källor

Litteratur

Björnsson, Sven, *En bok om Blekinge 1924-1942. Om Blekingenaturens uppkomst*, Blekinge Musei- och hembygdsförbund, Karlskrona 1942

Bonniers svenska ordbok, Biblioteksförlaget 1986

Boserup, Ester, *Jordbruksutveckling och befolkningsstillväxt*, Lund 1977

Bra Böckers lexikon, Band 2, red. Bo Anker, Höganäs 1989, s. 65 ”kustklimat”

Bra Böckers lexikon, Band 14, chefred. Jan-Öjvind Swahn, Höganäs 1987, s. 118 ”skärgård”

Dribe, Martin, Liv och rörelse. *Familj och flyttningar i 1800-talets svenska bondesamhälle*, Gidlunds förlag, Hedemora 2003

Edgren, Lars & Edgren Monika, ”Borgerlighetens århundrade 1809-1914”, red. Hans Albin Larsson, *Boken om Sveriges historia*, Forum, Stockholm 1999 s. 219-264

Ekstam, Urban & Forshed, Nils, *Svenska naturbetesmarker. Historia och ekologi*, Naturvårdsverket 2000

Dyrvik, Ståle, ”Fiske och fiskare i Noreg 1700-1920”, *Kustbygd i förändring 1650-1950*, red. John Rogers, Uppsala 1989

Fredén, Curt, *Berg och jord*, Sveriges Nationalatlas, Vällingby 2002

Gadd, Carl-Johan, *Det svenska jordbrukets historia, del 3. Den agrara revolutionen*, Stockholm 2000

Gunnlaugsson, Gísli Agúst, ”Familj och hushåll i isländska kustbygder”, *Kustbygd i förändring 1650-1950*, red. John Rogers, Uppsala 1989

Hallberg Göran, *Ortnamn i Blekinge*. Nordstedts Förlag, Borås 1990

Hofsten, Erland, *Svensk befolkningshistoria. Några grunddrag i utvecklingen från 1750*, Prisma, Göteborg 2002

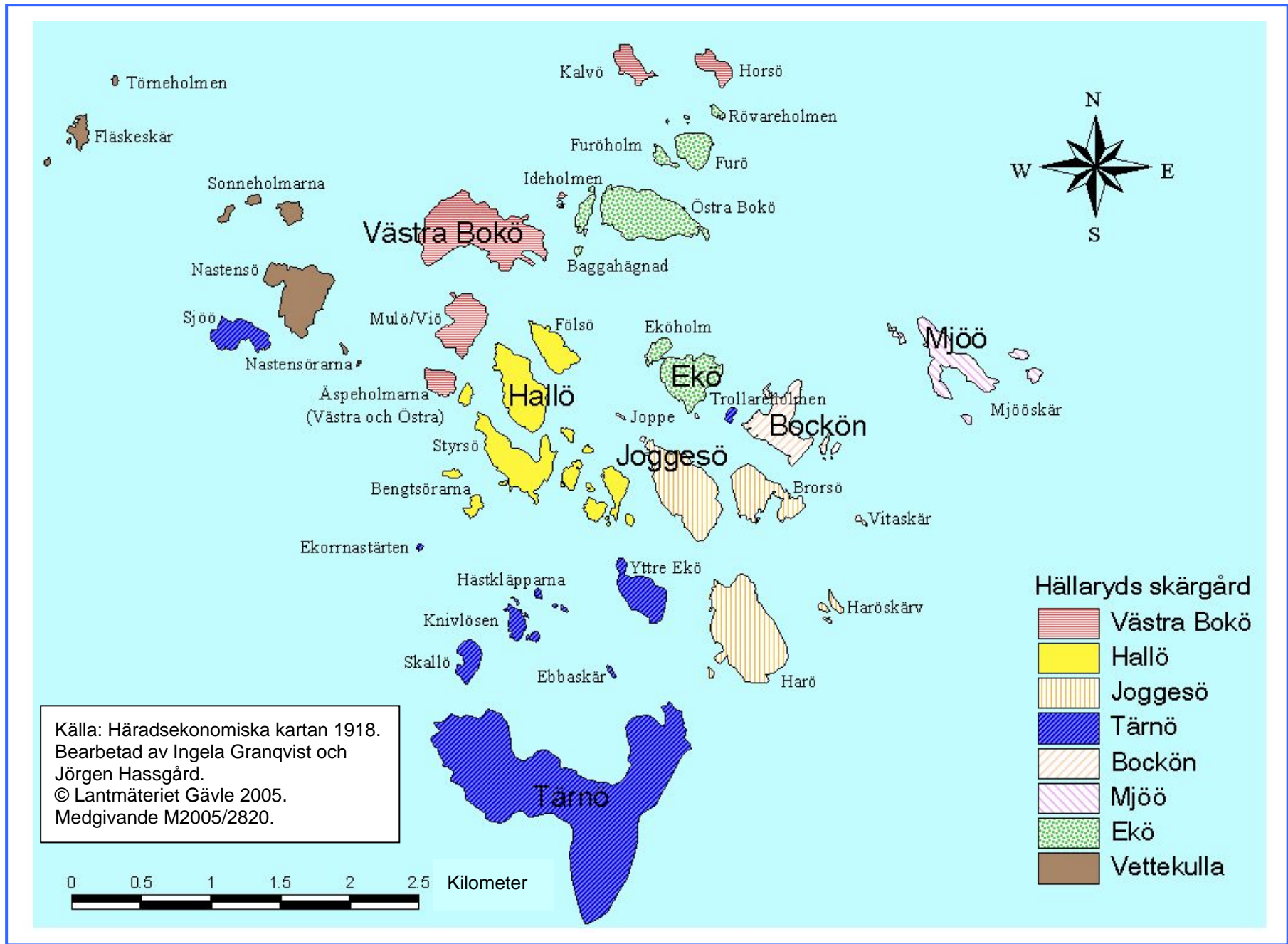
Hällgren, Elof, ”Havsfisket i Blekinge”, *En bok om Blekinge. En minnesskrift i anledning av landshövding Sven Hagströmers ämbetsår 1924-1942*, red. Sigfrid Leander, Karlskrona 1942, s. 231-235

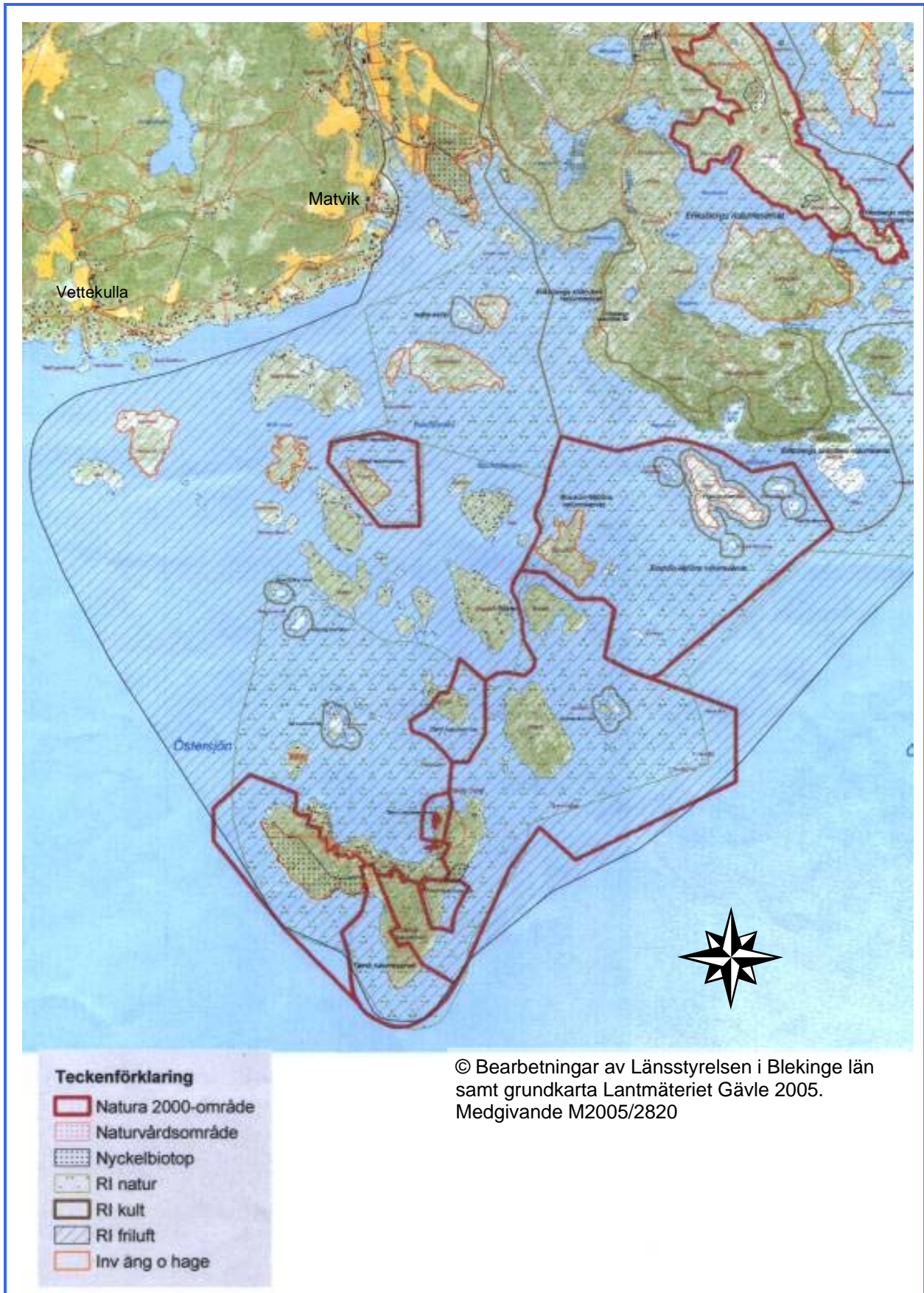
Jungstahl, Herbert, *Blekingefiskarna. Etnologisk studie av saltsjöfiskarna i Blekinge 1670-1985*, Karlskrona 1988

Karlshamns kommun, *Karlshamns natur. Naturvårdsprogram för Karlshamns kommun*, Antaget av kommunfullmäktige den 14 juni 1993

- Kempe, Tord, *Bleking, strandhugg i sydsvenska farvatten*, Stockholm 1991
- Kullberg, Sven-Åke, *Historisk beskrivning av Hällaryds skärgård*. Kristianstad 2002
- Lagerlöf, Selma, *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Stockholm 1949
- Larsson, Hans Albin, "Det demokratiska Sverige 1914-", *Boken om Sveriges historia*, Forum, Stockholm 1999 s. 265-334
- Lindén, Hilding (red.), "Hällarydsskärgården", *Blekingeboken Årg 60 1982*, Karlskrona 1982 s. 121-138
- Länsstyrelsen i Blekinge län, *Ångar och hagar i Karlshamn. Ängs- och hagmarksinventering*, Karlskrona 1994
- Länsstyrelsen i Blekinge län, *Odlingslandskapet i Blekinge. Bevarandeplan*, Karlskrona 1996
- Länsstyrelsen i Blekinge län, *Rapport Stinkpadda – åtgärdsplan för Blekinge*, Karlskrona 2004
- Lönnbom, Ingemar, *Från Danmarks vedbod till Sveriges trädgård. Blekingehistoria under 13 000 år*, Karlskrona 2000
- Morell, Mats, *Det svenska jordbrukets historia, del 4. Jordbruket i industrisamhället*, Stockholm 2001
- Moring, Beatrice, "Fiske och fiskarhushåll i Finland", *Kustbygd i förändring 1650-1950*, red. John Rogers, Uppsala 1989
- Naturvårdsverket, *Inventering av ängs- och hagmarker. Handbok*, Solna 1987
- Olai, Birgitta, *Storskiftet i Ekebyborna. Svensk jordbruksutveckling avspeglad i en östgötasocken*, Uppsala 1983
- Persson, Christer, "Befolkning och näringsutrymme", *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 5, 1983, s. 21-30
- Persson, Magnus, *Beskrivning till jordartskartan 3 E Karshamn SO*. Serie Ae 116, SGU Uppsala 1995
- Persson, Magnus, *Beskrivning till jordartskartan 3 E Karlshamn NO*. Serie Ae 138, SGU Uppsala 2000
- Persson, Thomas, *Karlshamns skärgård. Kulturlandskapsutredning*, Blekinge museum 2000
- Rogers, John, "Fiske och fiskare i Sverige 1650-1950", *Kustbygd i förändring 1650-1950*, red. John Rogers, Uppsala 1989
- Rosén, Margaretha, "Yrkesfiskare i det förindustriella bondesamhället", *Blekingeboken 1982:58*, s. 117-135
- Sjöberg, Björn, *Hav och Kust*, Sveriges Nationalatlas 1996
- Sjöborg, N. H., *Blekings Historia och Beskrifning, Förra Delen*, Lund 1792
- Svanström, Ellen, *Fiskebebyggelse*, uppsats M.13564, Folkliivsarkivet i Lund 1954
- Svenska Akademien, *Svenska Akademiens Ordlista över svenska språket*, Nordstedts Ordbok i distribution, Tolfte upplagan, fjärde tryckningen 1998

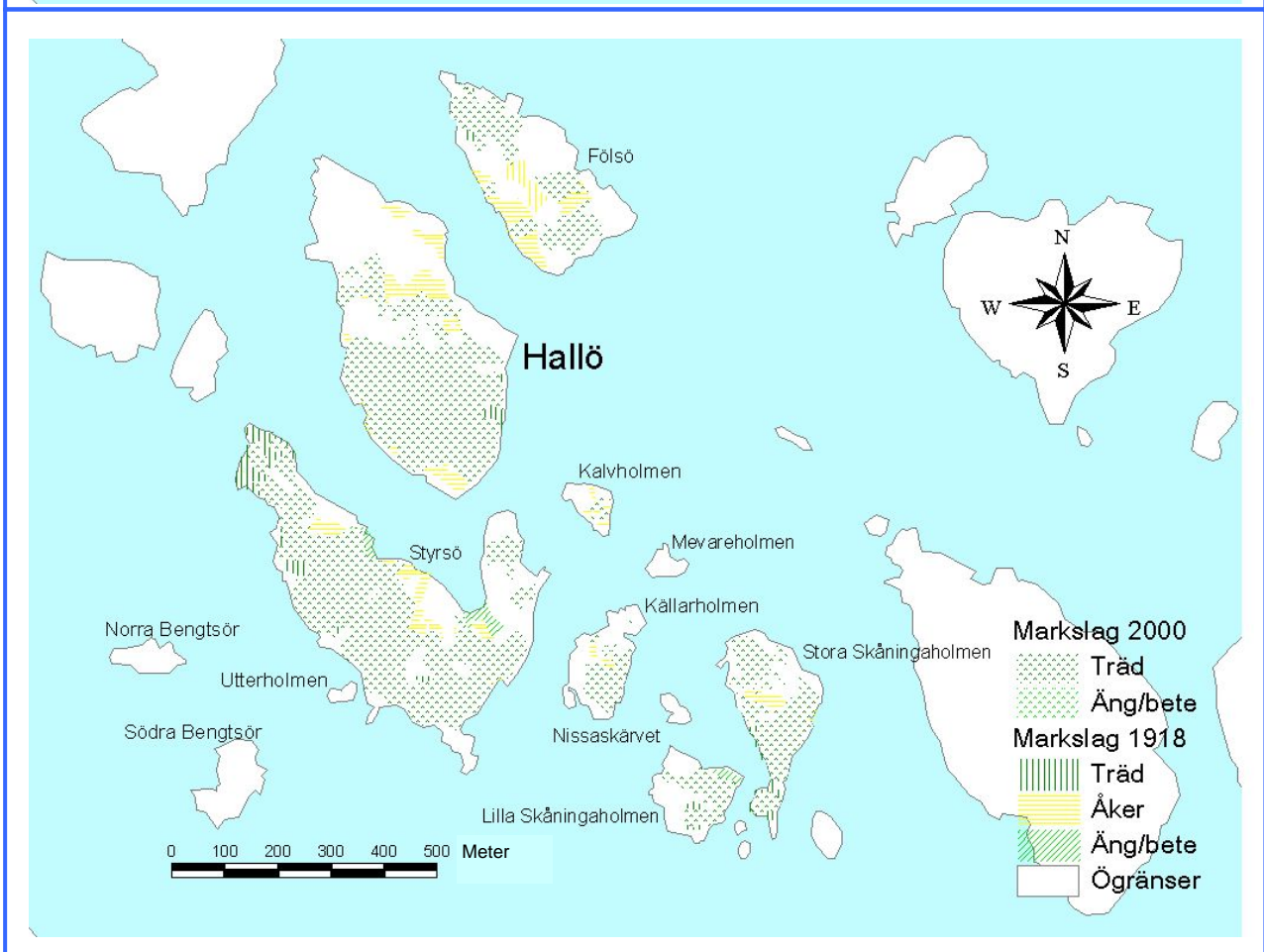
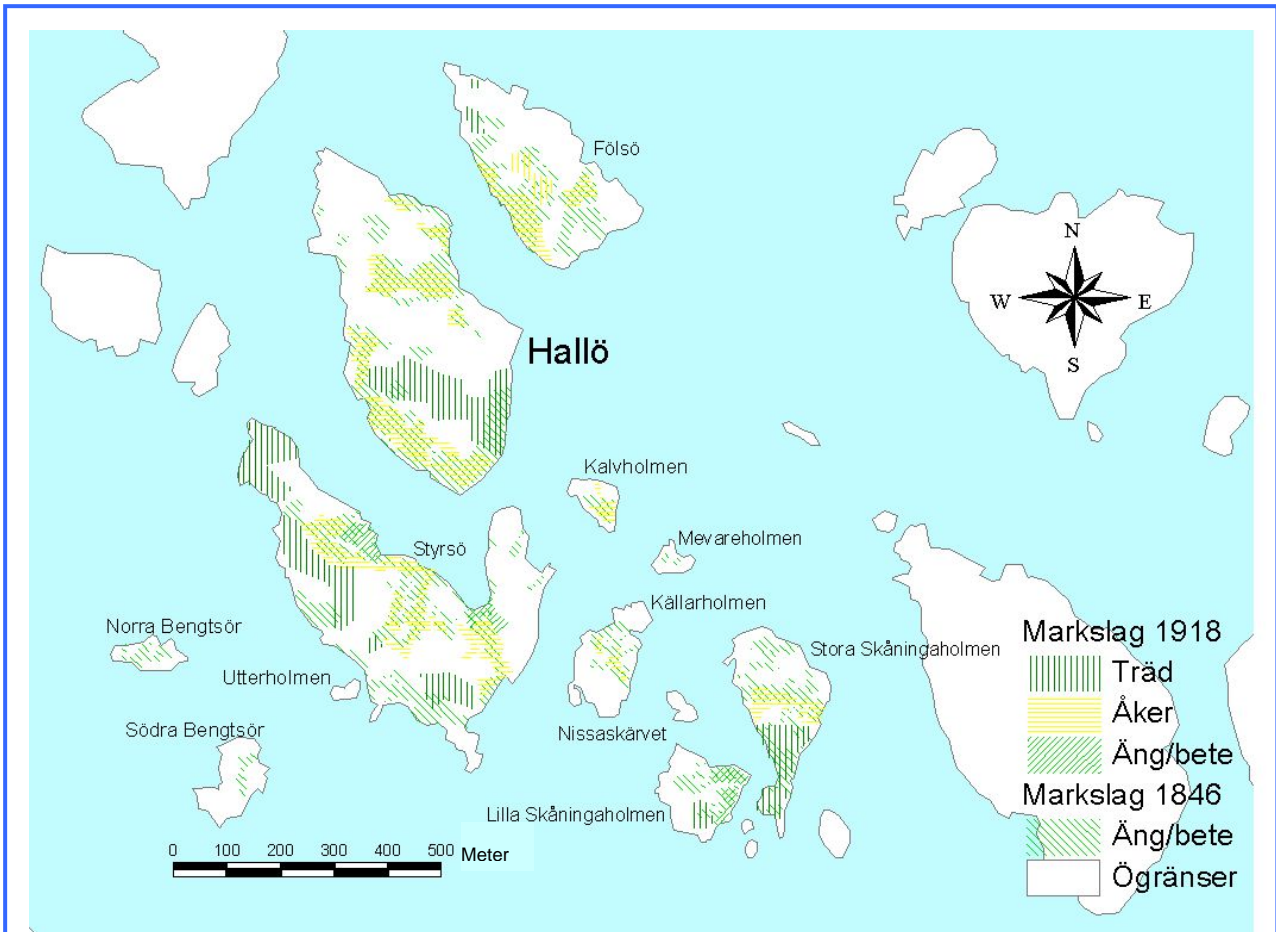
Hällaryd skärgårds indelning

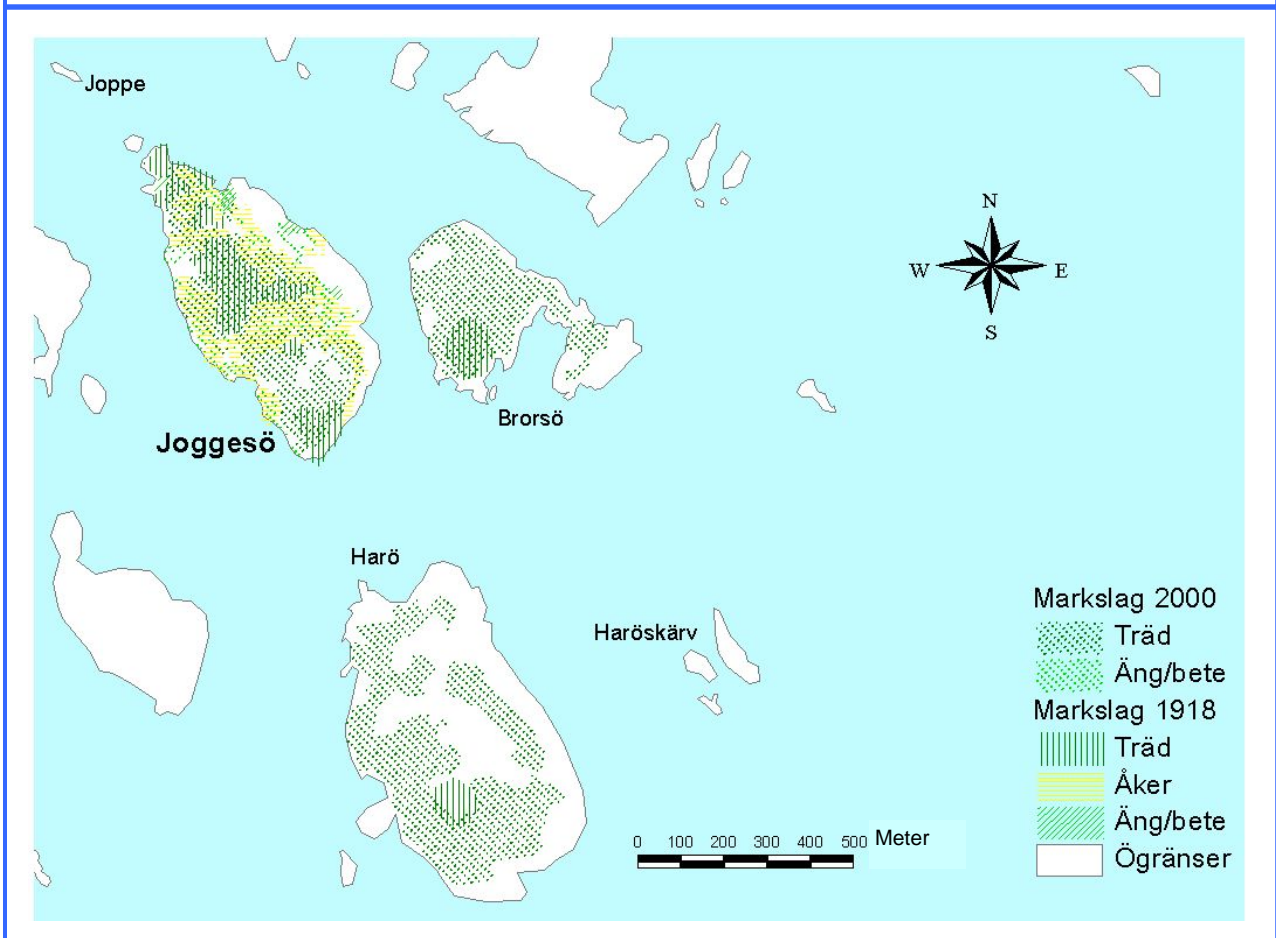
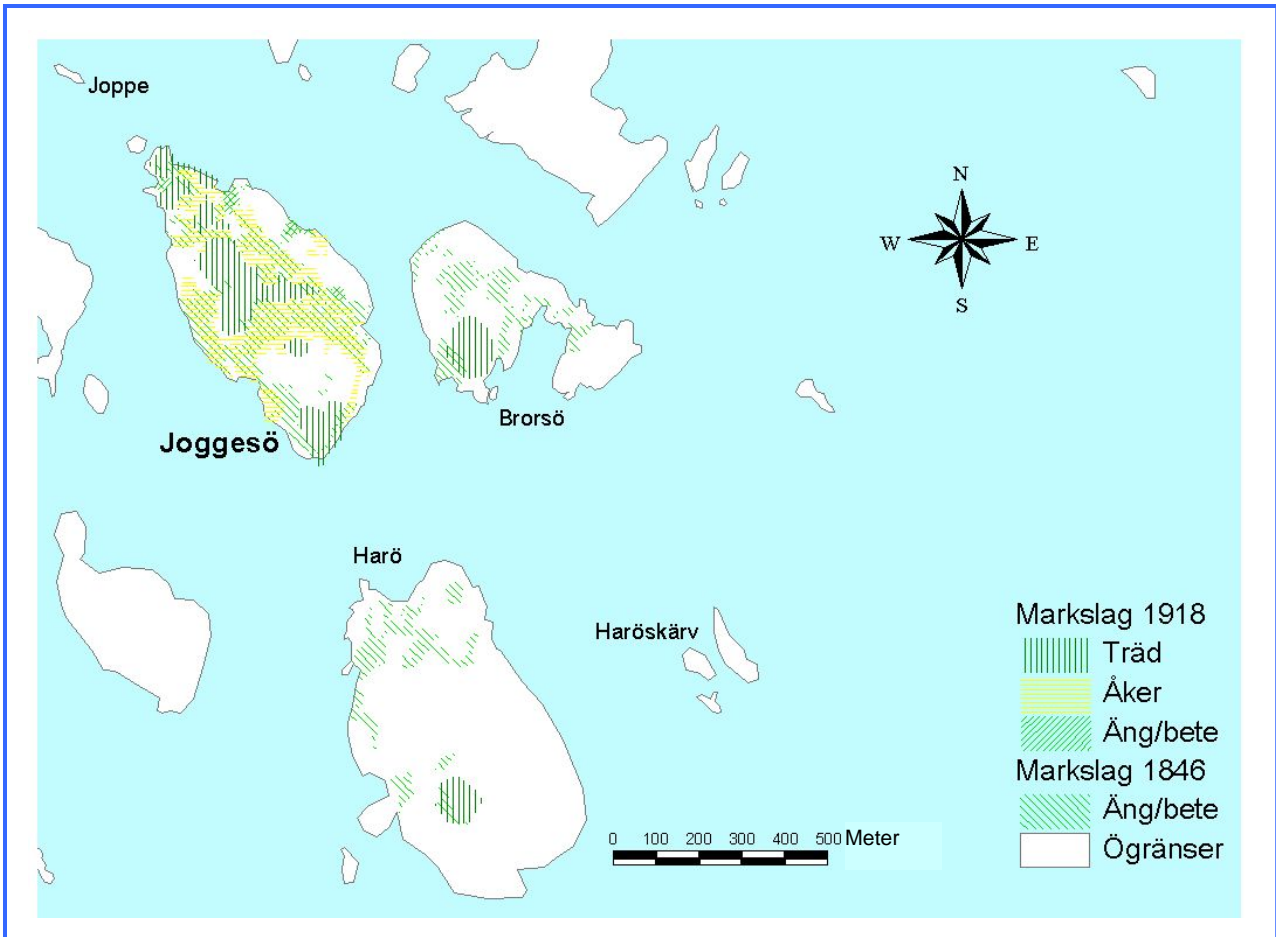

© Bearbetningar av Länsstyrelsen i Blekinge län samt grundkarta Lantmäteriet Gävle 2005. Medgivande M2005/2820

Skala 1:40 000.

Källor: Laga skifteskartan 1846, häradsekonomska kartan 1918, ortofoto 2000.
 Bearbetade av Ingela Granqvist och Jörgen Hassgård.
 © Lantmäteriet Gävle 2005. Medgivande M2005/2820.

Källor: Laga skifteskartan 1846, häradsekonomska kartan 1918, ortofoto 2000.
 Bearbetade av Ingela Granqvist och Jörgen Hassgård.
 © Lantmäteriet Gävle 2005. Medgivande M2005/2820.